

VIGILIA

2000 / 11

ERHARD BUSEK: Európai perspektívák

Keresztény századok – a 11. század

FARKAS ZOLTÁN: Az 1054-es egyházszakadás bizánci háttere

KÓTA PÉTER: Chartres-i Ivo elvszerű kompromisszumai

VESZPRÉMY LÁSZLÓ: A kereszties eszme születése

TAKÁCS IMRE: A pannonhalmi apátság első temploma

BOLLÓK JÁNOS: Szent László korának magyar értelmisége

Lackfi János, Petróczi Éva és Roman Czjzek versei

Beszélgetés Czjzek Évával

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Mindenszentek	801
ERHARD BUSEK:	Európai perspektívák	802

KERESZTÉNY SZÁZADOK – A 11. SZÁZAD

FARKAS ZOLTÁN:	Az 1054-es egyházszakadás bizánci háttere	814
KÓTA PÉTER:	Chartres-i Ivo elvszerű kompromisszumai	824
CHARTRES-I IVO:	Levél a pápához	830
VESZPRÉMY LÁSZLÓ:	A keresztes eszme születése	832
TAKÁCS IMRE:	A pannonhalmi apátság első temploma	837
BOLLÓK JÁNOS:	Szent László korának magyar értelmisége	841

Szerkesztette Szovák Kornél

SZÉPÍRÁS

GUSTAV		
HERLING-GRUDZINSKI:	Más világ (<i>Körtvélyessy Klára fordítása; II. rész</i>)	850
LACKFI JÁNOS:	A sírnál (<i>vers</i>)	858
PETRÓCZI ÉVA:	A lübecki harang(<i>virág</i>)haláltánc (<i>vers</i>)	859
ROMAN CZJZEK:	Amit látunk; Semmittevés; Hipp-hopp sün-módra (<i>versek; Halasi Zoltán fordításai</i>)	860

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

HAFNER ZOLTÁN:	Czjzek Évával	861
----------------	---------------	-----

KRITIKA

LOVÁSZ IRÉN:	Huszonöt év múltán is	873
--------------	-----------------------	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	875
---	-----

Mindenszentek

Ettől az évtől ismét pirosbetűs nappá lett november elseje, Mindenszentek ünnepe. A háttérben, vele szinte összemosódva, húzódik meg a Halottak napja.

Nem volt-e hiba, a tolakodó és erőszakos hitterjesztés gesztusa hivatalos ünneppé nyilvánítani egy — ráadásul éppen katolikus — egyházi ünnepet? Mondhat-e ez valamit azoknak, akik kívül állnak a hiten, az egyházon? Vagypedig legföljebb a munkaszünet öröme feledteti velük bosszúságukat, vagy legjobb esetben értetlenségüket?

Mindenszentek és Halottak napja az ember életének egyik legfontosabb, egészen soha el nem feledhető valóságára világít rá. Pilinszky János félelmes látomása a *Harbach 1944* című versében a halál felé vánszorgó foglyok végeláthatatlan menetét idézi fel: „...fogadásukra már készen, / akár egy megnyíló karám, / kaput vadul szétaszítva / sarkig kitárult a halál”.

Pilinszky a háború és a légerek borzalmát idézi fel. A halálmenet azonban végeláthatatlanul tart a történelem folyamán. Mindig újak csatlakoznak hozzá, mindig mások tűnnek el belőle. Egyikünk sem maradhat ki a sorból, egyikünk sem szökhet meg belőle, nem térhet más útra, legyen akár kisgyerek, akár fiatal, akár aggastyán. A különbség legföljebb annyi, hogy minél fiatalabb valaki, annál kevésbé érzékeli, hogy hová vezet ez az út: viszonylag sokáig lehet vidáman és önfeledten sétálgatni rajta. Előbb vagy utóbb azonban mindenki rádöbben, hogy útja véget ér. Ahogy az előtte járók mind kihulltak a sorból, úgy fog eltűnni egyszer ő is.

Előrehaladva életünk útján egyre több emberrel találkozunk. Az útitársak különböző, időnként talán változó összetételű csoportokban haladnak előre. Egyszer csak eltűnik mellőlem valaki, aki hosszú ideje, talán születésem óta életem része volt, mélységes szeretetben. A világom szinte összeomlik, értelmét veszíti nélküle, egész bensőm feljajdul a veszteség fájalmában. Ha nincs többé az, akit szeretek, hiánya pótolhatatlan. Az igazi szeretet a személynek abban a mélységében gyökerezik, amelyben mindenki csak ő maga, egyetlen és pótolhatatlan. Szeretteim halálával szívemnek egy-egy darabja (vagy egésze) is elhal — vagy inkább átkerül a holtak világába.

Életünk során egyre inkább együtt élünk a halottainkkal. A Halottak napja ennek a halálon átívelő szeretetnek az ünnepe. A Mindenszentek ünnepe ezt alapozza meg a feltámadásba vetett hitben. Hisszük, hogy a megholtak is élnek, csak másként: isteniben és teljesebben, mint mi, halandók. A történelem nagy halálmenete nem a pusztulás, hanem a beteljesülés felé tart. Reméljük, hogy a szentek közösségébe jutottak, és hogy közösségben lehetünk velük már most, múltó életünk folyamán is.

Európai perspektívák

A balkáni háború után és az EU-bővítés előtt

1941-ben született Bécsben. 1991-95-ig Ausztria alkancellárja és az Osztrák Néppárt elnöke, 1994-95-ben oktatásügyi miniszter. Jelenleg a Duna melléki és Közép-Európai Intézet vezetője és a Délkelet-Európai Együttműködés koordinátora.

A keresztények európai felelőssége

Európa 1989 előtt tulajdonképpen nem is létezett. Földrajzilag ugyan beszélünk Európáról mint kontinensről, de már a körülhatárolása is nehézségeket okoz. Az Urál egy fiktív vonal, a Földközi-tenger történetileg is, ma is inkább összeköt, mintsem elválaszt, s Európa keletkezésénél is alapvető szerepet játszott. A második világháború politikai következménye a földrész kelet és nyugat közötti felosztása lett. Az egyik rész önként szövetkezett egy az Atlanti-óceánon túli szuperhatalommal, a másik pedig egy totalitárius rendszer uralma alatt állt, és így a Szovjetunió területének nagyobb részével Ázsiában volt otthon. A nemrégiben elhunyt orosz Nobel-díjas Joszif Brodzskij Oroszország európai részét polémikusan egyenesen Nyugat-Ázsiának nevezte. Európa közepe nem létezett, hacsak nem a szellem metasíkján, amelyet ezáltal másként gondolkodókká váló irodalmárok tartottak fenn — az 1989 utáni világ szerencséjére —, mert ebből kifolyólag könnyebbé vált a kontinens szétválasztott részeinek egybekapcsolása.

Európát és a kereszténységet szorosan összekapcsolja a történelem, a szellemi élet, a kultúra, bár megelőzte a görög filozófiával és római jogi gondolkodással, majd követte a felvilágosodás és tudományos-technikai civilizációnk fejlődése. Létezik tehát a keresztények, de mindenekelőtt a teológia európai felelőssége. Az egyetem a középkor szülötte, melyben a teológia döntő szerepet játszott. Egy olyan kornak, amely az értékek átalakulásáról és paradigmaváltásról beszél, és amely irányadó pontokat keres, mindeképp szüksége van a keresztények válaszára is.

A keresztényeknek először is Európa újjáépítéséhez kell felsorakozniuk. II. János Pál pápa egyértelmű utalásaként kell értenünk azt a tényt, hogy nemcsak Nursiai Szent Benedeket, hanem Szent Cirillt és Metódot is Európa Apostolainak nevezik. Közös bennük a kereszténységet terjesztő és a térítő szerep, de mindenekelőtt művelődéstörténeti jelentőségük. A könyvvallás csak az írás által terjedhetett, az iskolák a szellemi ítélőképesség átadásának műhelyei.

Európa újjáépítése megkívánja a történelem alapos ismeretét. Az „egység a sokféleségben” és a hozzá hasonló szövegek segítségével nem lehet csak úgy magunk alá gyúrni a kontinens különbözőségeit. Ebben rejlik a teológusok egyik nagy feladata, hiszen Bizánc és Róma több mint ezeréves különfejlődése az a szellemtörténeti konfliktus, amely ma újra jelentkezik. II. János Pál

pápa viszont joggal beszélt arról Bécsben, hogy Európának mindkét tüdejével kell lélegeznie.

Az 1989-90-es nagy fordulat az európai fejlődést néhány szempontból visszavetette az első világháború kiindulópontjához, különösen Kelet- és Délkelet-Európában, ahol is az erőszakosan egybekovácstolt ideológiai nagyhatalom széthullott, és a különböző nemzetek, etnikumok, vallások és felekezetek egész sokfélesége most többé-kevésbé agresszív szembenállásban tör fel. Hiányzik az egységes Összeurópa felépítménye, melyben ez a sokféleség békés közösségben élhetne együtt. Az eddigi nyugat-európai integráció nyilvánvalóan sem intézményesen, sem szellemileg és érzelmileg sincs abban a helyzetben, hogy a kelet-közép-európai és a délkelet-európai szituációra megfelelően reagáljon, vagyis nyitással, befogadóan és előzékenyen.

A térség nemzetpolitikai ellentéteit kétségkívül tovább élezi az, hogy az egyes etnikumok és nemzetiségek felekezetekkel és vallásokkal azonosulnak. A vallás talán a nemzeti hovatartozás elsődleges kritériumává válik, egyes népcsoportok pedig egyenesen vallásukból kiindulónan határolódnak körül. Így beszélhet Európa két éve a boszniai konfliktus kapcsán „szerbekről, horvátokról és muzulmánokról”. A muzulmán bosnyákok között pedig újabban vannak olyan törekvések, hogy önálló történelmi etnikummá nyilvánítsák magukat, amely már a középkorban teljesen különbözött a szerbektől és a horvátoktól. Különös módon ez a fáradozás megint csak egy vallási-felekezeti megnevezéshez, a bogumilokhoz nyúlnak vissza, akik leszakadtak az ortodoxiáról — ezért aztán a bosnyákok sem voltak szerbek már a középkorban sem, hanem önálló nép. Mindebben a nemzeti és a vallási hovatartozás teljes azonosítása az érdekes. E képlet alapján a következő egyenlőségeket állíthatjuk fel: szerb=ortodox, horvát=katolikus, bosnyák=muzulmán.

Ennek az lesz a végzetes következménye, hogy a nemzetpolitikai konfliktusok vallásháborúkká válnak. Vallási síkon ez oda vezet, hogy monoteista és univerzalista világvallások törzsi vallássá süllyednek. Minden ember egy és egyetlen Istenét sokszorosan megosztják, és egy-egy nép mindenkorai törzsi istenévé fokozzák le, aki népével együtt vonul a háborúba, és katonai sikerekkel mutatja meg hatalmát. Különleges háborús célponttá vált ezért az Isten háza, a templom vagy a mecset. Szétlőni az ellenség katolikus vagy ortodox templomát, vagy szétrombolni a mecsetet különleges hőstettnek számít. Ez a vallási atavizmus ünnepli most szomorú és ijesztő visszatérését. Minden hívő kereszténynek, legyen bár ortodox vagy katolikus, és minden hívő muzulmánnak mélységesen szégyenkeznie kell, hogy a vallás a nemzetpolitikai célok eszközévé vált.

Ma már a nemzetközi politika is eszközként veti be a vallást: az iszlám világot felszólítják, hogy siessen bosnyák és koszovói

A vallás eszközzé válása

albán testvérei segítségére; ugyanígy Szerbia ortodox szövetséget sürget az iszlám előrenyomulás és a vatikáni világpolitika „sötét szándékai” ellen, amelyeket támogat az Egyesült Államok és Németország is. Jóllehet ezek nem a legfelsőbb körök hivatalos kijelentései, de egyre hangosabbak, s a szorongatott háborús felek mindig szívesen hallják meg őket.

Nem hallják meg viszont az ágyúdörgés zajában azokat a hangokat, amelyek a békére és a kiengesztelődésre buzdítanak — csak azt említeném meg, hogy a „Pro Oriente” megbízásából a szerbiai patriarchátus és a zágrábi érsek magas rangú küldöttei kétszer jöttek össze Bécsben, hogy elítéljék a háborút, és kötelezték magukat, hogy hatni próbálnak a háborús felekre, és békére buzdítják őket. Valóban meg is tették, de nem hallgatott rájuk sem a világ nyilvánossága, sem saját honfitársaik vagy hittestvéreik, és sajnos túlharsogták őket még saját egyházuk háborús uszítói is.

Az ortodoxia nemzet-egyházi hagyománya

A volt Jugoszláviában dúló folytonos háború, érthető módon, leláncol bennünket, és magára vonja teljes figyelmünket. Még, ha Kelet-Közép-Európa és Dél-Európa más tájain nincsenek is véres összetűzések, mégis, a felekezeti-politikai helyzet mindenütt legalábbis ellentétéktől terhes. Ez részben az — általam nagyra becsült — ortodox egyház nemzet-egyházi hagyományával függ össze. Ezen országok mindegyikében az egyház volt a hosszú török (vagy akár Habsburg) uralom alatt a nemzet menedéke, a saját — görög, bolgár, román, szerb — kultúra őrzője.

Ez a népegyházi hagyomány viszont megkönnyíti a lehetőséget annak, hogy az egyházat tisztán nemzeti célokra használják ki, ami ellen aligha tud védekezni. Egy efféle nacionalista képlet következőképpen fest: egy igaz román ember román-ortodox; ha más hiten van, nem igaz román. Ha evangélikus, akkor magyar vagy német, és ha katolikus, vagy akár unitárius, akkor végképp gyanús elem és nemzetáruló. — Nyilván kiélezve mutattuk most be, de az ilyenfajta nézetek szilárdan jelen vannak ezen népek ideológiai vitáiban. Hiszen hasonló felfogással találkozunk még Lengyelországban is a katolicizmussal kapcsolatban, és erre emlékezett Oroszország és Ukrajna álláspontja is.

Az állami liturgia

A következőt kell látnunk: az egyház és az állam nyugaton végbement szétválasztása a bizánci hagyományú országokban nem ment végbe, vagy legalábbis nem olyan mélyenszántóan; az iszlám lényegétől pedig alapjaiban távol áll politika és vallás, világi és szellemi, sacerdotium és imperium megkülönböztetése. A bizánci hagyományú országokban nagyon sokáig hatott, gyakran mindmáig hat a cezaropapizmus késő ókori eszméje. Ezt aztán Nagy Péter könnyen helyettesíteni tudta a porosz tartományi egyházak rendszerével. A szovjet kommunizmus alapján véve megint csak a cezaropapizmus egy szekularizált formája volt — a vallást a tudományos marxizmus-leninizmus ideológiájával he-

lyettesítették; a szent és sérthetetlen ideológia legitimálta a hatalmon levőket, akik főpapként kormányozták az ideológia szentélyét és rögzítették a kultuszt. A Kreml fala melletti Lenin-mauzóleumot és a zarándokok előtte kígyózó hosszú sorait ábrázoló régi képek még sokáig megmaradnak emlékezetünkben, kifejező nyomataiként ennek az állami liturgiának.

A kommunista államvallás a 70-es, 80-as években egyre inkább elhalványult, még a saját hierarchiája sem hitt benne. Nem teljesen helytelen a szovjet birodalom összeomlásában egy szekularizált államegyháznak, a trón és az oltár azonosításának a bukását látni. A Szent oltára üres volt, és így a hatalom is pusztá hatalomnak bizonyult — olyan hatalomnak, amit már nem legitimál semmi, sem a nép alulról, sem a pszeudovallásos ideológia felülről.

A hagyományos vallási közösségek

Ebbe az ürbe lépnek be ezeknek az országoknak a hagyományos vallási közösségei, de súlyos adósságokkal terhelve. A korruptség, a régi rendszerrel való együttműködés problémájáról már nem is akarok beszélni.

Vallási szempontból fontosabb probléma, hogy a kommunista uralom alatt az egyházakra a nyilvánosság részéről nem nehezedett semmiféle legitimációs nyomás. Az egyházak nem álltak a modernizációt sürgető nyomás alatt sem. Olyanok maradhattak, úgy gondolkozhattak, úgy cselekedhettek és úgy léphettek fel, ahogyan az korábról megszokott volt; hívők és nem hívők a rezsimmel együtt törekedtek arra, hogy az egyház megőrizze hagyományos formáját. Mindenkinek megfelelt, ha az egyházak lehetőség szerint „régimódiak” maradtak — a hívők a hűség igazolását látták benne, az ateisták a vallás lesüllyedését pusztá népszokássá. A templomok bizonyos fokig védve voltak a szellemi-vallási konkurenciától is: a „rég” egyházakat megtűrték, az új szektákat és vallási mozgalmakat viszont csírájukban fojtotta el a rendszer.

Külön csoportot képviselnek a görög katolikus egyházak, amelyek akadályt jelentenek az ortodoxok és katolikusok közötti ökumenikus párbeszédben, pedig inkább hídnak kellene lenniük. A teológia mellett a liturgia és a papság intelligenciája is segítségére lehetne a nyugati egyháznak. Az megjelenítő erő, amely az istentiszteleten a Szent ábrázolásában láthatóvá válik, mindenképpen hiányzik nálunk.

A reformországok egyházai

Ezekben az országokban az egyházak egy sor irritáló tényezővel állnak szemben:

— Elavult az a szerepük, hogy oltalmazzák a másként gondolkodókat, harcolniuk kell a kollaborálás problémájával.

— A kártérítésre és a javaik visszaadására vonatkozó igényeik itt-ott nagyon is feudális dimenziók között jelentkeznek, ezért az egyházat gazdagnak és birtokvágyónak tekintik.

— Az egyházak nehézkesen jelennek meg a média nyújtotta új nyilvánosságban, és a politikai akarat irányításában gyakran

olyan tekintélyigénnyel lépnek fel, amelyet egy pluralista társadalom nem fogad el.

— Elsőként a felekezeti és vallási pluralizmussal kell megküzdeniük. A különböző egyházak vetélytársai egymásnak, azon felül most bevonul ezekbe az országokba a szekták, pszicho-mozgalmak és más kínálatok teljes nyugati óriás-piaca, s mint minden, ami nyugatról jön, némi tért is hódít magának. Most tehát már Kijevben vagy Bukarestben is láthatni Alleluja-énekeseket, „Jesus-People”-t és minden mást.

— Minden egyházat sürget a modernizációs kényszer a pasztoráció terén, hiszen évekig változatlanok voltak a viszonyok ezekben az országokban.

Ez esetenként elkerülhetetlenül újszerű összeütközésekhez vezet egy-egy egyházon belül is. Minden egyházban vannak erős frakciók, amelyek a kommunizmus előtti nemzetegyházi hagyományokhoz való visszatérésre hajlanak, mert számukra a szenvedő nemzettel való hangsúlyozott azonosulás elfed néhány belső problémát. És természetesen megvan mindenhol a másik frakció is, amely lelki és belső megújulásra törekszik, amely nem a régi nagy „nép-egyházra” voksol, hanem a nagykorú hívő személyes vallásosságára, aki tudatában van a világ iránti felelősségének, és az egyházban nem csak a világból való átmeneti kimenekülést és otthonos gyertyafényt, vagy pusztán nemzetpolitikai hovatartozását, identitását támogató eszközt keres, vagy biztonságot.

Európa sokvallású táján a békés együttélés kérdése ezért mindenekelőtt arról szól, hogy a keresztények valóban keresztények akarnak-e lenni, vagy csupán nemzetiségükben hisznek.

Az egykori kommunista hatalmi zóna egyházai — és velük együtt teológusaik is — az elnyomatás és a világ többi részétől való elzártság helyzetéből közvetlenül a kor szellemének friss levegőjére kerültek. A nemzeti vonások mellett így más is láthatóvá vált.

**Modernizációs
kényszer az eddigi
elnyomás helyett**

A térség katolikus egyházaiban sok az előítélet, és mind együtt bizalmatlanok a nyugattal szemben. Egyes szlovák papok úgy vélik, hogy a cseh katolikusok mind többé-kevésbé husziták; Lengyelország néhány egyházi méltósága az Európai Uniót a szabadkőművesek művének tartja, annak ellenére, hogy a katolikus Schuman, Adenauer és de Gaspari is ott van az alapításánál; a volt Jugoszláviában is majdnem megghiúsult az egyházak közötti együttműködés.

A modernizációs kényszer kettős: a szabad piacgazdaság és a szédületes változás, a teljes nyitás és az általános hozzáférés a sajtóhoz egy felkészületlen társadalmat, még inkább egy előkészületlen egyházat talált, fel nem fegyverzett teológiával. Ami keleten lépésről lépésre fejlődött, az nyugaton egycsapásra következik be: abortusz-vita és pornográfia, az értékek önkényessége és a tekintély kérdésszerűsége. Nem szabad csodálkoznunk azon, ha a hierar-

chia egyes tagjainak kedvesebb volt a totalitárius kor, mint társadalmunk szabadossága.

A másik korhoz szóló helyes nyelvet még itt sem találták meg. A másként gondolkodók etikai álláspontja velük együtt eltűnt. Sok keresztény vonás volt mozgalmakban, egyes személyiségekben (például a Szolidaritás, mely vissza akarta adni az embernek a méltóságát; Vaclav Havel törekvése, hogy igazságban éljünk stb.). Így ezekben az országokban a teológia sem talált még rá nyelvére, mert egy új nemzedék kialakulására sem volt még idő.

A nyugat hallgatása

A nyugat is néma maradt. Nemcsak anyagilag maradt el mindenféle Marshall-terv és segélyprogram, tartalmilag sem jött létre semmi: konzumizmus, technikai civilizáció és McDonald's volt a kínálat. Egyedül a „nyitott társadalom” — Soros György által támogatott — eszméjéről folytatott az elit nagyon is akadémikus vitát. Sorosnak köszönhető, hogy legalább foglalkoztak a keleti blokk országaiban az oktatási rendszer átalakításával. Annál világosabb az is, hogy az egyház még nem tudott megfelelni az államban és a társadalomban betöltendő szerepének. Homályos liberális álláspontokkal találkozik, és közvetlenül kell foglalkoznia a világban betöltött szerepével (a keresztények küldetése a világban), de ugyanakkor jogi kérdésekkel is (konkordátum). Most viszont a liberális alkotmányos állam helyzete is nehezebbé vált.

Egy kritikus megjegyzés. A „vallás magánügy” — ez a szlogen nem igaz. Keleten gyakran vallották, mára gyakorlatilag az egész nyugatra kiterjedt. A teológiának itt is megfelelő válaszokat kell találnia. A vallás mélységesen személyes dolog, és magától értetődően teljesen az autonómia és a szabadság jegyében kell állnia. De nem marad „magánügy”, és egyáltalán nem is kell annak maradnia. Mert aki valóban meg van győződve valamilyen hit igazságáról, az olyan embereket keres, akik osztják vele a meggyőződését, a közösséget. S ezen felül minden közös hitbéli meggyőződés nyilvános is akar lenni — ezt minden vallásszociológus megerősíti. Ez a nyilvánosság egy vallásilag semleges államnak is érdeke — hiszen a titkos vallások és sötét magánkultuszok mindig veszélyesek.

A keresztények feladata Európáért

Könnyen összeállítható az új Európában a keresztényekre váró feladatok katalógusa, és sürgős végrehajtásra is várnak ezek az égetően aktuális és nagyszerű kihívást jelentő feladatok.

1. Fel kell ismerni Európa új helyzetét, fel kell tárni a történelmi gyökereket, egy átfogó képet kialakítva.

2. A volt kommunista országok teológusaival meg kell ismeretnünk a teológia mai állását, valamint a keresztényekkel a kultúra és a társadalomtudományok helyzetét.

3. Párbeszédet kell folytatnunk korunk modernizációs törekvéseivel, s együtt kell harcolnunk a válaszokért a valódi kérdésekre.

4. Olyan nyelvet kell keresnünk, amely érthető a kor számára és a szívhez szól, szemünk előtt tartva a nyelvek sokféleségét.

5. Tisztáznunk kell az ortodoxiával való kapcsolatunkat, nemcsak teológiai, hanem kulturális és politikai összefüggéseiben is.

6. Meg kell találnunk az egyház helyét a társadalomban, lemondva a kiváltságokról, a feudalizmusról és a gazdagságról.

7. Tisztáznunk kell az iszlámmal való viszonyunkat, elkerülve az uralkodó szembeállító tendenciákat.

8. Az Európáért folytatott versengés a teológiában sem vezethet a földrész elszigetelődéséhez; hangsúlyozni kell a világegyház-jelleget.

9. Európa önazonosságának keresésében a kereszténységnek nemcsak szellemi gyökereit kell tekintetbe vennünk, hanem hozzá kell adnunk saját, aktuális tapasztalatainkat.

10. A keresztényeken kívül senki nem kapott ilyen egyértelmű küldetést a lelkiekre; ezt a megbízást teljesíteni is kell, éppen a jelenlegi általános kiúttalanság láttán.

Sokszerűséget, nem egyöntetűséget

A keresztényekre vonatkozó kérdéseken túl általános kérdés is megfogalmazódik: hogyan viszonyulunk Európa sokféleségéhez? Nem Schengen, sem az euró nem jelenti Európa jövőjét, hanem a kultúra. Mivel a vallás is alkotóeleme, ha nem egyenesen alakítja a kultúrának, nem kerülhetjük meg ezt a kérdést.

Miért kell a „sokféleség”-gel kapcsolatban feltennünk a kérdést, hogy van-e „jövője az európai kultúrának”? A választ megtagadni „együgyűség” — butaság —, éppúgy, mint azt gondolni, hogy Európa alakító eleme nem a sokféleség, s hogy Európa létét nem kultúrájának jövője dönti el.

Kettősség, sőt skizofrénia jellemzi a gondolkodásunkat. Büszkék vagyunk a kultúra sokféleségére, ugyanakkor tapasztalunk kell a másféleség, az idegen elfogadásának megtagadását. Pedig a kulturális táj olyan gazdag: népek, nyelvek és kifejezési formák sokféleségét éljük meg. Völgyeinkben éppúgy ismerünk különbségeket, mint a divatban, az irodalomban és a zenében. A gazdagság kiterjed azonban a korszakok egymásutánjára is. Mi minden történt ebben az Európában az ókor, a zsidó-keresztény világ, a középkor, a reneszánsz és a felvilágosodás óta, míg végül eljutottunk a posztmodernhez! A posztmodern fogalma hiányt jelöl. Veszteségtől panaszkodunk, arról, hogy nem ismerünk semmi igazán modern dolgot, vagy hiányoznak az értékek. Elveszítettük volna az önbizalmunkat? Hiányzik belőlünk az erő valami újhoz? Valóban: az idézetek uralkodnak fölöttünk, s a kultúra helyére láthatóan egyfajta világ-civilizáció lépett, amelyet rendkívüli egyformasága-egyöntetűsége jellemez. A sok program, amit a műholdak mindenben keresztül sugároznak nekünk, konzervből készült egyenszósz, „global village”, az a világ-falu, amelyet egysíkúsága jellemez.

A tudománytörténész Elmar Holenstein megpróbálta kimutatni, mennyiben „európai” az európai kultúra, tudomány és társadalom.

Az európai filozófia a görög és a bibliai („keleti”, vagyis dél-nyugat-ázsiai és északkelet-afrikai) világ- és értékrendek köteléke.

A középkori és korai újkor európai matematika a görög és az indiai konstrukciók összekapcsolása. Ugyanez érvényes, Panini felfedezésének köszönhetően a 19-20. századi „modern nyelvtudományra”.

A középkori és kora újkor európai technológia az európai és a kínai találmányok összegződése.

Ami Európában „modern művészet”-nek számít, az a különböző földrészekről jövő hatások keveréke.

A mindennapi európai életformák, csakúgy, mint a mindennapi ételek, már régóta olyanok, amilyenné a társadalmi viszonyok is egyre inkább válnak: multikulturális természetűek.

Az „arabok” (tehát az arabul író iszlám tudósok Bucharától Cordobáig) nem elhanyagolható közvetítő szerepet töltenek be az első három említett kapcsolódás létrejöttében. Náluk található meg a történetileg fontossá vált prototípusai ezeknek az interkulturális keverék-képződményeknek.

A görögországi filozófia és tudomány a „Termékeny Félhold” (Dél-nyugat-Ázsia és Északkelet-Afrika) természetfilozófiai (orvosi és asztronómiai) és matematikai, valamint — aligha kisebb mértékben — etikai, jogi és politológiai gondolkodói fejleményeinek horizontján született meg.

Az ókor későbbi szakaszában az útmutató kezdeményezések a bibliai és görög gondolkodás összekapcsolására dél-nyugat-ázsiai és észak-afrikai származású zsidó és kora keresztény teológusoktól erednek (Philón, Órigenész, Ágoston).

A bibliai és a görög gondolkodás (immár elsősorban az arisztotelészi filozófiára irányuló) összekapcsolásának második, középkori szakaszában a megint csak zsidó tudósok mellett iszlám filozófusok voltak az úttörők.

Az európai felvilágosodás korában eleinte kínai, perzsa és iszlám modellek, később írással nem rendelkező kultúrák szolgáltak a „modern” eszméket ösztönző forrásként (autonóm és természeti erkölcs, vallási és kultúrák közötti tolerancia, civilizációkritika) és erkölcsi támaszként az Európán belüli elmaradottsággal és reakciós ellenállással szemben.

Ez azt jelenti, hogy Európa nem is létezik? Ellenkezőleg: azért, hogy az Európán kívüli kultúrák európai kultúrjávákat vesznek át, valami visszatér beléjük, aminek jelentős részét a történelem egy korábbi szakaszában Európa vette át tőlük. Éppen ebből jött létre az a koncentráció, ami kicsi földrészünket a többi fölött kitünteti.

Az európai modernség modelljét keresztező rész- és párhuzamos kultúrák mindenhol megtalálhatók, Európa fővárosainak központjában ugyanúgy, mint különböző térségeiben. A „multikulturális” valóság tehát keresztmetszet, a sajátjának és az idegen-

nek nincsen már különleges helye vagy tartaléka. A konfrontációra különböző erővel és lendülettel, különböző témakörökben kerül sor. Talán ez az egyik legfontosabb kihívás Európának, mert a „21. század egyfajta laboratóriumát” alapozza meg.

A kísérletezők előtt álló kérdések nemcsak kulturális jellegűek, hanem kimagaslóan politikai és gazdasági természetűek is: hogyan találkozhat a saját az idegennel anélkül, hogy egy lappangó polgárháborút indítana el? H. M. Enzensberger „Polgárháborús kilátások” című írása értelmében önkorlátozóan és a konfliktusokat kerülve talán a jólétre támaszkodó európai kultúra magvához kell visszatérnünk, és a „másikra” szó szerint pokrócot kell dobunk? Vagy a finom párbeszédet kell keresnünk, saját érdekeink nyomatókos megfogalmazása nélkül? Mi van a „másokkal” a saját falainkon belül? A szociális állam ölen e célból létrehozott, kipárnázott rezervátumokba kell őket toloncolni? Nincs-e inkább sürgősen szükségünk új politikai és társadalmi közlésformákra, amelyek lehetővé teszik a nagyobb és a velük párhuzamos többi kultúrák találkozását, kölcsönös érvényesülésüket — agresszió nélkül, a tiszteletet, a relativizmusba való menekülés nélkül, és a heves vitákat, a demokratikus formák és a legitimitás felfüggesztése nélkül?

Sok a kérdés, kevés az egyértelmű válasz, és még kevesebb a bizonyosság — így lehetne az európai eszme jelenlegi belső helyzetét leírni. Mindez pedig egy olyan korban, amikor Európa keresettebb, mint 1945 óta bármikor. Úgy mondhatnánk, Európa akarat ellenére reneszánszát éli, vagy legalábbis egy időben és politikailag nem így elképzelt reneszánsz köszöntött rá. Mindannyiunkon eluralkodik az Európai Unió jövőjéről folyó vita. Az Unió nagy határmezsgyén áll, mert tulajdonképpen nyugat és kelet konfliktusának terméke; kísérlet a szabad demokráciák összefogására, és reakció az amerikai és japán kihívásra, hogy gazdaságilag és a kutatás területén ne essünk az euroszklerózis betegségébe, s gazdaságilag versenyképesek maradjunk. Ma az a kérdés, hogy Európa önálló erő tud-e lenni — nyilván csakis a sokszerűség és az egység játékán keresztül. Az egyes térségek sokfélesége Európa alakító erejének kifejeződése, nemcsak földrajzilag, hanem kulturális értelemben is. E nélkül újra csak függvény lennénk, mint 1989 előtt: Európa egyik fele keleté, másik fele pedig, az Atlanti-óceánon túl, önként.

A piactér életet jelent; közösséget és történelmet, teljesítményt és versenyt, színes változatosságot, de egoizmust, sőt populizmust is. Piaci kiabálás lehet a mindennapi politika, a *hosszannát* és a *feszítsd meg*-et igazán nem sok választja el egymástól. A piac azonban a demokrácia helye is, mely végül is az ókori Athén Agóráján született meg. A templom megint csak az értékek és ideálok szent helye, a Legjobb otthona. A templom őrzői: előkelők. Minek kell ma megennie a Templomban? A gazdaság egye-

dül nem elég, máris egy európai uniós művelődési programon dolgozunk. A vallás ma az elvilágiasodásnak van kitéve, ami viszont megmarad belőle, az az együttélés kultúrája, mint az emberi jogok vagy a demokrácia. Úgy tűnik, Paul Feyerabend „anything goes” kijelentése vált a normává, ez azonban nem biztosíthatja, hogy világot emberibbé és jobbá formáljuk. Teilhard de Chardin beszélt arról, hogy az emberi történelem nem más, mint „Hominisation”, emberré válás. Nem emberként születünk, hanem személyes és közösségi halálunk által válunk emberré — kerülünk abba az ideális állapotba, amelyet csak a beteljesedésben érhetünk el.

Ezzel szemben a politika a tömegekre tartozik, s aztán a tömegek politikájává válik. Ez a helyzet megintcsak fundamentalizmust eredményez, hiszen az ember iránypontokat keres; erősíti az érzelmeket, mert a tömeg igénye az, hogy egyként, egységként vezessék. Kell azonban a megkülönböztetés, hiszen szükségünk van elitre, minőségre. Az a sajnálatos tény, hogy ma szerkezeti oligarchia létezik, és nem minőségi, a demokrácián belül hatalmas elidegenedéshez vezetett. Ezzel szemben a politikának újra meg kell jelennie szent mozzanatként. A politikai kultúra kérdése a jövő politikájának kérdése. Nem annyira a technológia és az információs társadalom lesz az, amely meghatározza kultúránkat, hanem a nevelés és a művelődés, az ember alkotó ereje. Carlo Montgardini vallotta, hogy a meglévő „politique des industriels” mellé oda kell, hogy lépjen egy „politique des intellectuels”, a „politique pour la culture”.

2. Polifónia és kontrapunkt

Hogyan alkalmazhatjuk ezeket a zenei fogalmakat a kultúrára? A kultúrának nemcsak a sokféleségéről van szó, hanem megismételhetetlenségéről is. A reneszánsz másképp gondolkodik, fest, zenél és építkezik, mint a középkor. Petrarca saját nyelvet alakít ki magának, hogy Dantétól különbözzön. A zenében a modern zene képviselőiről beszélünk, annak jeléül, hogy valami más történik. Ugyanazt a felépítést találjuk, de soha nem marad meg a már meglévónél. Európa sajátja az, hogy megtalálja a „második szólamot” a cantus firmushoz. Arezzoi Guido *Punctus contra punctum*-ról beszél. A világi polifónia gazdag nyelvezetet alakít ki, de a zene megtanít a rend felismerésére, mégpedig az eredet felismerésére. Ez a metafizikus a zenében, amely a teremtés nagyságát közvetíti, mindamelllett persze keretet is ad neki. Sztravinszkij mondta utolsó interjújában: „Hagyomány nélkül nincsen zene, csupán plágiumok.” Európát ez a sokszerű közösség, a kontrapunkt tartja egybe sokszólamúságában. A zene az a nyelv, amely természeténél fogva átlépi a határokat, sőt, nem is ismer határokat, és fordítás nélkül megérthető. Két bibliai jelkép példázata ez, mégpedig a bábéli toronyépítése és a pünkösöd tapasztalatáé. A toronnyal az emberek megpróbálták Isten fölé emelkedni, valami műveit alkotni, ami az égit ér. Bele kell bukniuk, s elveszítik az

egymáshoz szólás nyelvét, bekövetkezik a „bábeli nyelvzavar”. Ezzel ellentétben a pünkösd a Lélek ajándékai által elhozza az embernek a lehetőséget, hogy „mindenki a maga nyelvén hallja beszélni a másikat”. Pontosan ez a kultúra, amelyet a Lélek tesz lehetővé.

3. Emlékezet és történelem

A kultúra függ az emlékezettől, a hagyománytól. A közelmúlt egyik oktatáspolitikai elképzelése szerint csak azt kell közvetíteni, hogy miképp lehet technikailag kezelni a tudást, minek hol lehet utánanézni. Azonban aki nem ismeri az összefüggéseket, az semmit nem tud kezdeni a lexikonokkal, könyvtárakkal vagy az internettel. Ha a jövő felé akarunk haladni, tudnunk kell, honnan jövünk. Nyilvánvalóan a mai oktatási rendszer hiányossága az oka annak, hogy olyan sok ember keresi fel a múzeumokat. Saját történelmünk keresése ez, s bizonyára a kultúrkinccsek elvesztésétől való félelem is, amely korunk technikai lehetőségeit látva, bár-mikor bekövetkezhet. Francis Fukuyama a történelem végéről beszélt, mi viszont a történelem visszatérését éljük meg, hiszen a történelem nélkül Európának egyetlen részlete sem érhető többé. Az információ világa az égvilágon mindenről ismereteket közvetít számunkra, mégis azt kell tapasztalnunk, hogy nem egy neo-nacionalizmussal van dolgunk, hanem azzal a régi, iszonyatos nacionalizmussal, amely most kikerült a kommunizmus hűtőkamrájából, és erejét Európa keleti részén az időben elcsúszva tombolja ki. Ezért nem szükséges a „civilizációk összezapása”, amint azt Samuel Huntington jövendöli. Világunk különböző kultúráinak találkozása lehetséges, legfőképpen ha tudjuk, kik vagyunk mi magunk. Ehhez szükséges saját történelmünk ismerete, azoknak a mítoszoknak és elbeszéléseknek a tudása, amelyek az élet példázatai. Szemére vetem korunk idősebb nemzedékének, hogy túl kevés történelmet, történetet mesélt tovább, ugyanúgy, ahogy mi is keveset ismerünk kultúránkban azokból az elbeszélésekből, amelyek Európánkat kialakították; más töltötte meg a fejünket.

A kultúrából fakadó európai közösség

Másvalaminek kellene megtöltenie, ahogy a szellem két nagyja hirdeti nekünk. Konrád György, aki munkásságával hozzájárult ahhoz, hogy létezzen a szellem és az európai kultúra metasíkja a vasfüggönyön túl is, 1980-ban a *Levél Budapestről* című írásában fájdalmas kísérletet tett annak az Európának az elemzésére, amelyet most már 1989-cel mögöttünk hagytunk: „Anyagban nincsen hiányunk, a térség, ahol élünk, első osztályú antropológiai kísérleti terep. Itt találkozik a nyugat kultúrája kelet kultúrájával, itt találkoznak az iparosodott világ tárgyai és pszichikai szokásai az iparosodás előtti civilizációéival. A szovjet államszocializmus és az atlanti liberalizmus hosszantartó vitájától úgy zúg a fejünk, mint egy rádiós adóvevő. Hiába keresünk másik adót. A dübörgés mindig újra elővesz minket.”

A spanyol diplomata és filozófus Salvador de Madariaga már 1952-ben értelemszerűen válaszolt erre. A második világháború

keserű tapasztalatával érkezett, annak biztos megérzésével, hogy nemcsak új politikai rendre van szükségünk, hanem egy európai közösségre is, melynek alapjait csak a kultúra biztosíthatja: „Mindenekelőtt szeretnünk kell Európát. Itt harsog Rabelais nevetése, itt ragyog Erasmus mosolya, itt sugárzik Voltaire elméje. Csillagként ragyog Európa szellemi égboltján Dante tüzes tekintete, Shakespeare tiszta tekintete, Goethe derűs és Dosztojevszkij elgyötört pillantása. Örökké mosolyog ránk Gioconda tekintete, egész Európa számára hívta elő Michelangelo Mózes és Dávid alakját a márványból, ringatózik a magasba a matematikailag uralt harmóniával a bachi fúga. Európában tépelődik tétlensége titka miatt Hamlet, és akar megszabadulni kínzó tépelődésétől a cselekvés által Faust. Európában keresi Don Juan minden asszonyban, akivel csak találkozik, azt az egyetlen asszonyt, akit soha nem talál meg, s egy európai országon vágat keresztül Don Quijote kitarított lándzsával, hogy dacolva elvitassa a valóság felsőbbrendű létezését. De ez az Európa, ahol Newton és Leibniz a végtelenül kicsit és a végtelenül nagyot mérték, ahol székesegyházaink, ahogy Alfred de Musset mondta, kőruhájukban térdelnek imádkozva, ahol a folyamok ezüst-szalagja fúzi egymás mellé a városokat, amely az idő munkáját a tér kristályába vési... ennek az Európának még meg kell születnie. Akkor valósul csak meg, amikor a spanyolok a »mi Koppenhágánk«-ról beszélnek majd, amikor a németek elkezdnek a »mi Brüggenk«-ról beszélni. Csak amikor ezt elértük, akkor mondta ki a tetteinket kormányzó Szellem a teremtő igét: FIAT EUROPA!”

Szabó Zsuzsanna fordítása

Az 1054-es egyházszakadás bizánci háttere

FARKAS ZOLTÁN

Született 1965-ben Pécsen. Budapesten (ELTE BTK) végzett latin–történelem–ógörög szakon; a szegeci egyetemen (SZTE BTK) és Piliscsabán (PPKE BTK) tanít.

Az európai történetírásban meghatározó eseménnyé lett a nyugati és keleti kereszténység között 1054-ben beállt szakadás. A kortársak viszont, különösen a bizánci történetírók egyáltalán nem látták véglegesnek a szakadást, ezért csak gyéren s elszórtan írtak róla. Magyarázhatja ezt egyrészt a görög történetírás kötött tematikája, másrészt az is, hogy bizonyos események sokszor csak történeti távlatban kapnak jelentőséget.

1053 szeptemberében Leó ochridai érsek levelet küldött Ióánnésnak, Trani püspökének. Leó, a Hagia Sophia egykor volt klerikusa levelében a „frankok” szokásai közül elsősorban a cölibátust, a szombati böjtöt és a kovásztalan kenyér használatát kifogásolta. Ióánnés a levelet továbbküldte Humbertus bíborosnak, aki azt latinra fordította és eljuttatta IX. Leó pápához (1048–1054). A levél latin fordításában Leó ochridai érsek mellett a levél aláírójaként meg van nevezve — mint *universalis patriarcha Novae Romae* — Mikhaél Kérularios konstantinápolyi patriarcha is.

**IX. Leó
IX. Kónstantinos
Monomachoszhoz
írt levele**

A „keresett” vitát IX. Leónak nem sikerült levélváltással lezárnia. Időközben a bizánci császár és a konstantinápolyi patriarcha is írt levelet Rómába. Bár a patriarcha levelének hangja visszafogottabb volt, mint az ochridai érsekéé, Rómában még ez sem tűnt elég alázatosnak. A pápa a bizánci császárnak, IX. Kónstantinos Monomachosznak (1042–1055) írt válaszlevelében közös fellépést sürgetett az itáliai normannok ellen, egyúttal elítélte Kérularios tetteit és a Róma jogait csorbító igényeket. Magát a „konstantinápolyi érseket” a pápa terjedelmes levélben emlékeztette a római szék primátusára.

1054 elején Humbertus bíboros vezetésével legátusok indultak Rómából a pápa leveleivel Konstantinápolyba. 1054. április 19-én meghalt IX. Leó, de a bizánci fővárosba április végén megérkező követek, Humbertus, Lotharingiai Frigyes és Péter amalfi érsek nem értesültek a pápa haláláról. A pápai legátusokat a császár fogadta, a patriarcha azonban megvárakoztatta őket és kerülte a találkózót. Humbertus 1054. június 24-én nyilvános vitában „le-

győzte” Nikétas Stéthatost, a Studios-kolostor szerzetesét, aki visszavonta a „latinok” elleni vádjait. Korábban írt vitairatában Nikétas Stéthatos elsősorban a cölibátust és a hitvallásba „újítás-ként” bevett *Filioque*-t támadta. (A latin hitvallásban a Szentlélek az Atyától és a Fiútól [*Filioque*] származik, míg a keletiben az Atyától a Fiú által.) A vita végén Nikétas művét elégették, s ezzel Humbertus szükségtelenül megszegyenítette ellenfelét, a patriarchát pedig nem ismerte el. Döntő esemény volt, hogy Humbertus 1054. július 16-án kiközösítő bullát helyezett a Hagia Sophia oltárára, amelyben kiátkozta „a hamisan patriarchának mondott neofita Mihályt, aki csupán emberi félelemből öltötte magára a szerzetesi ruhát (...), és vele együtt Leót, akit Ochrida érsekének mondanak (...), s minden követőjüket, (...) ha észre nem térnének”. Miután a bullát az oltárra tették, a legátusok a Hagia Sophia kapujában jelképesen lerázták cipőjükről a port, majd július 18-án elindultak Rómába.

A kiközösítés hírére Konstantinápoly lakossága — titkon fölizgatva —, a patriarcha mellett tüntetett. Kérularios görögre fordította a bullát, eljuttatta a császárhoz, majd zsinatot hívott össze a Hagia Sophiába. A császár az ellentéteket elsimítandó visszahívta a pápai követeket, de amint kiderült, hogy ő maga sem vehet részt a zsinaton, a követek testi épségéért aggódva útjukra bocsátotta őket.

A zsinaton Kérularios ismertette a bullát, majd megvádolta Humbertust, hogy „a pecsétet megbolygatva” meghamisította a pápa leveleit. A zsinati határozat részben megismételte Phótiós patriarcha (858–867; 877–886) híres körlevelét, felpanaszolva a latinok minden „tévelygését”. Július 20-án a patriarcha Nagy Törvényszéke anathémával sújtotta a bulla megszerkesztőit, az „istentelen Humbertust és támogatóit”, majd nyilvánosan elégették a bulla példányait egy kivételével, amelyet a patriarcha levéltárában archiváltak.

**Az egyházszakadás
hátterében meghúzódó
okai**

Az egyházszakadás okai között első helyen szokás megemlíteni a „szakítók” jellemét: a bizánci császár gyöngeségét, a pápa határozottságát, Kérularios nagyravágyását és Humbertus merevségét. Szokás még utalni a latin Nyugat és a görög Kelet között évszázadok során kialakult dogmatikai és szertartásbeli különbségekre, valamint a joghatósági vitákra. Mindez azonban nem nyújt magyarázatot a szakadás állandósulására. A különbségek ugyanis már évszázadokkal korábban tudatosultak, másrészt korábban is voltak szakadások, de idővel mindig helyreállt az egység.

Az okokat kutatva röviden áttekintjük, hogyan módosultak azok az elvek, amelyek a szereplők, elsősorban a bizánciak gondolkodását meghatározták.

A kereszténység a negyedik században lett a Római Birodalom állammvallása, az egyház pedig idővel idomult ugyan a birodalom közigazgatási rendjéhez, de nem fogadta el az uralkodó korábbi

főpapi szerepét, csak azt, hogy a római császár Isten földi helytartója és a kereszténység védelmezője. Az egyházi és a világi hatalom egy személyben történő egyesítésére tett konstantini kísérlet után az a felfogás erősödött meg, hogy a két hatalom feladatai különbözőek, ideális esetben pedig, mint test és lélek, összhangban munkálkodnak a keresztény birodalom, a mennyei királyság földi mása érdekében.

A világi és egyházi hatalom ideális viszonyának meghatározása idején vetődött fel a konstantinápolyi püspöki szék pentarchián belüli helyének kérdése. A pentarchia a római, az alexandriai, az antiochiai, a jeruzsálemi és a konstantinápolyi püspök vezető szerepét jelentette az egyházi hierarchiában. A pentarchián belül Róma elsőségét a másik négy szék tudomásul vette: a primátust igazoló érvek hamar megfogalmazódtak és elfogadtattak. Az egyes püspöki székhelyek joghatóságát a „régí szokások”, majd a szokásjog alapján a zsinati határozatok rögzítették. A püspöki székek jelentősége természetesen összefüggött a püspöki székhelyek világi hatalmával is. Mivel a birodalom új központja a negyedik századtól Konstantinápoly lett, az Új Róma püspöke Alexandria, Antiochia és Jeruzsálem rovására nagyobb tekintélyre tett szert. Az egyes székek pentarchián belüli súlyát a második egyetemes zsinat (Konstantinápoly 381) harmadik kánonja változtatta meg, ami az új Róma tiszteletbeli elsőségét mondja ki a *régí Róma után*. Ez a zsinati határozat Iustinianus uralma (527–565) alatt a törvény erejével erősített meg.

„Elrendeljük tehát, hogy a törvények jogerejét bírják a szent, egyházi kánonok, melyeket a négy szent zsinat hozott vagy erősített meg (...). És ezért elrendeljük ezek (ti. a zsinatok) meghatározásai szerint azt, hogy az idősebb Róma legszentebb pápája legyen valamennyi pap között az első; Konstantinápoly, az Új Róma legboldogabb érseke pedig a második helyet bírja az idősebb Róma legszentebb apostoli széke után, az összes többinél azonban nagyobb tisztelet illesse.”

Ebből kiindulva az új Róma püspökei megpróbálták széküknek még nagyobb súlyt adni, ami vitákhoz vezetett a primátusát Szent Pétertől eredeztető római szék és az elsőség mibenlétét firatató konstantinápolyi patriarchák között, akik kezdték magukat *oikumenikos*-nak tartani és tartatni. A *oikumenikos* szó érthető így is, úgy is, és Rómában joggal érezhették úgy, hogy a konstantinápolyi patriarchák a pápa pentarchián belüli elsőségét vindikálják, ha *egyetemesnek* nevezetik magukat. Ezen viták közben a birodalom területe összezsugorodott. Nagy múltú keleti püspökségek kerültek idegen kézre, Róma pedig mindinkább kikerült a bizánci udvar hatósugarából. Így lett lassanként a római (értsd: bizánci) birodalom legfőbb püspöke, az orthodoxia letéteményese és biztosítéka a konstantinápolyi patriarcha.

Arianizmus és monofizitizmus

A birodalom kettéhasadásával a két fél lakossága — ha hitében nem is —, nyelvében már a hetedik századra végleg elkülönült egymástól. A krisztológiai viták során a nagyobb filozófiai hagyománnyal rendelkező görög nyelv volt a teológia műnyelve. Döntő változást hozott az, hogy lassanként kibontakozott a latin teológiai irodalom is. Így a birodalom egységének megszűnésével fokozatosan a teológiai hagyomány egysége is megszűnt. Az eltérő teológiai gondolkodásmód kialakulásának másik oka, hogy a különböző tévtanok elleni küzdelem hangsúlyeltolódásokhoz vezetett a görög és latin nyelvű teológiai irodalomban. Az arianizmus ellen küzdő Nyugatnak a Fiú istensége, míg a monofizitizmus ellen küzdő görög Keletnek a Fiú embersége melletti érveket kellett finomítani. Minthogy a krisztológia a keresztény tan lényege, az alapkérdésekre adott válaszok minden másra is kihatnak, és így aligha fogadható el az a vélekedés, mely szerint „egy szál választja csak e két fogalmat”: és a „Fiútól” illetve a „Fiú által”.

A képrombolás

A keleti kereszténységet a monofizitizmus után a több mint száz évig tartó képrombolás, az ikonoklaszmosz osztotta meg. Nem feladatunk itt annak eldöntése, hogy a képromboló császárok az egyházat akarták-e a világi hatalom alá rendelni és a monostorok vagyonát elkobozni, vagy a képi ábrázolást tiltó iszlám hatását próbálták meg ellensúlyozni. Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a császári rendeletek hatására a keleti klérus elítélte a képtiszteletet, némelyek nyilván meggyőződésből, mások hajlékonyságukat bizonyítva. A képtisztelet mellett kitartók letétettek, száműzettek, megcsonkítottak, megölettek. A vértanúk többsége szerzetes volt. Az üldözöttek egy része Dél-Itáliába menekült, a pápa támogatását keresve, hiszen Róma mindig természetes szövetségese volt a képtisztelőknek.

Az ikonoklaszta uralkodók tehetséges, többnyire sikeres hadvezérek voltak. Részben ennek, részben a kedvező külpolitikai fordulatoknak köszönhetően Bizánc nem bukott el, sőt, lassanként erősödni kezdett, bár korábbi nagyhatalmi súlyát még sokáig nem nyerte vissza. A bizánci császárok azonban még a katasztrófák közepette sem adták fel az univerzális keresztény birodalom eszméjét: a szent római birodalom volt az egyetemes keresztény birodalom, élén Krisztus földi helytartójával, az udvarát Konstantinápolyban tartó római császárral.

A birodalmat ért katonai csapásoknál és területi veszteségeknél nagyobb jelentősége volt annak, hogy nyugaton létrejött egy erős keresztény állam, és a frank királyságban Róma új szövetségesre talált. A bizánci diplomata ügyessége sem leplezhette sokáig, hogy létezik egy másik keresztény monarchia is. Amíg a két birodalom hatóköre elkülönült, a bizánci diplomácia alkalmazkodott a megváltozott körülményekhez, de ahol az érdekek egymásnak feszültek, az ellentétek hamar kiütöztek.

Az egyetemes birodalom eszméjét természetesen Rómában sem

adták fel, de a „translatio imperii” gondolata már nem volt elképzelhetetlen egy-egy bizánci uralkodó törvénytelen trónfosztása után. A bizánci diplomácia viszont mereven elzárkózott a nyugati császárok elismerésétől. Ha elméletben nem is, ténylegesen megszűnt az egyetemes keresztény birodalom kizárólagossága.

Az új támogatóra talált Róma régi igényeit sem adta fel, de az illyricumi és dél-itáliai joghatóság visszaállításáról a bizánci udvarban hallani sem akartak. A konstantinápolyi patriarchák kánokkal ellenkező kinevezései és a patriarcha „oikumenikos” címe ellen is hiába tiltakozott Róma; a pápai levelek eme passzusai a görög fordításokból rendre kimaradtak. A bizánci birodalom ismét erőre kapott, a császár és a klérus együttműködése a szlávokat is a birodalom érdekkörébe vonta, ami szinte lehetetlenné tette Róma igényeinek teljesítését. A kilencedik században a művelt és magát erősnek gondoló Phótios eretnekséggel vádolta meg a latinokat és kiközösítette a pápát. A kényszerszülte politikai alku során azonban mindkét fél hamar szemet tudott hunyni a teológiai és szokásbeli különbségek fölött: Phótiost ejtették és a skizma után az egység rövid idő alatt helyreállt.

A világi és egyházi hatalom közötti harmónia csak akkor tartható fenn, ha az uralkodónak gondja van az igaz hit védelmére és tiszteletben tartja az egyházat. De a jusztiniánuszi elképzelésben az is benne van, hogy a kezdeményezési jog a császárt illeti. A császár és az egyház kapcsolata így nem is mindig bizonyulhatott harmonikusnak. A képromboló III. Leó (717–741) például önmagát, Nagy Konstantinhoz (306–337) hasonlóan, császárnak és (fő)papnak tartotta. A képrombolás alatt és után határozott egyházi vezetők — püspökök és szerzetesek — az egyház és a hit kérdéseit megpróbálták kivonni a császár hatásköréből.

Theodóros Studitész (759–826), a konstantinápolyi Studios-kolostor apátja szerint a világi ügyekben a döntés joga a császárt és a világi törvényszéket illeti, de az isteni és mennyei döntést igénylő kérdésekben a döntések joga csak azt illeti meg, akihez Isten Igéje szól: „amit megkötsz a földön, megkötött lesz a mennyben is” (Mt 16,19), vagyis az apostolokat és utódaikat. És kik az ő utódaik? Aki elfoglalja Róma trónját és az első; aki Konstantinápoly trónján ül és a második; utánuk pedig az Alexandria, Antiochia és Jeruzsálem trónját elfoglalók. Ez a pentarchia kormányozza az egyházat. Ők azok, akiket az isteni dogmákban a döntés joga megillet. A császár és a világi kormányzás feladata az, hogy segítségükre legyen, és döntésüket érvényesítse.

Ugyanez a határozott törekvés figyelhető meg I. Basileios császár törvénykönyvében (*Epanagógē*) is, amelynek szellemi atyja, úgy tűnik, Phótios patriarcha volt. A császár és a patriarcha a törvénykönyvben két, független hatalom élén álló, szinte azonos jogállású, de különböző feladatokkal megbízott vezetője a keresztény birodalomnak. Igaz, az *Epanagógét* soha nem hirdették ki, és a

A bizánci sikerek következményei

patriarcha valódi helyzetét jól mutatja, hogy I. Basileios halála után utóda akarata szerint Phótiost (másodsor is) letették. A politikai érdekek és a személyes ellentétek erősebbnek bizonyultak az elveknél és érveknél.

A tizedik század második felében Bizánc fényes katonai sikereket ért el, de ennek következményeként megbomlott a birodalom egysége. A győzelmeket kivívó kis-ázsiai katonai arisztokrácia súlya túlon túl megnőtt, a hódítással visszatértek a birodalomba a monofiziták, az örmény egyház pedig komoly új kihívást jelentett a patriarchának. Az udvar sokféle módon próbálkozott a katonai arisztokrácia hatalmának megnyirbálásával, mindhiába. A birodalom régi-új alattvalóit pedig az egyház próbálta az igaz útra terelni, szintén nem sok sikerrel. II. Basileios császár kitartóan gyöngítette a katonai arisztokráciát, saját embereivel töltve fel a hivatalokat és a tisztikart. Belső ellenzékének megtörése után leigázta a bolgárokat és a birodalomhoz csatolta Arméniát. Uralkodása tettekkel erős évei alatt (976–1025) Bizánc középkori történetének csúcspontjára jutott fel.

II. Basileios után öccse, VIII. Kónstantinos (1025–1028) lett a császár. Férfiágon vele halt ki a Makedón-dinasztia. A császár csak halálos ágyán adta férjhez lányát, Zóét, hogy az uralom folytonosságát biztosítsa. Férjnek a nős Rómanos Argyros lett kiszemelve, akinek döntenie kellett: vagy elveszi Zóét, vagy ragaszkodik feleségéhez, és kitolják a szemét. Rómanos Zóét választotta. Alexios patriarcha engedélyezte a házasságot, bár a jegyesek rokonok voltak, nem beszélve Rómanos hirtelen válásáról. Rómanos Argyros (1028–1034) erejét meghaladó célokat tűzött maga elé. Grandiózus vállalkozásai kudarcba fúltak, így odalett korábbi népszerűsége, ráadásul elhanyagolta korosodó feleségét is, és szeretőt tartott. A palota szövevényes ügyeit a mindenható eunuch, Ióannés Orphanotrophos tartotta kézben. Mivel számára elérhetetlen volt a trón, a tehetséges intrikus eltökélte, hogy öccséből csinál császárt. Az udvarba érkező jóképű parasztfiú, Mikhaél nem is kerülte el Zóé figyelmét. A kortársak szerint a szerelmespár mérgezni kezdte a császárt, aki legyengült ugyan, de nem halt meg, ezért 1034 tavaszán a fürdőmedencéjébe fojtatták. Rómanos halála a fővárosban nem keltett felzúdulást, s így Alexios patriarcha beleegyezésével Zóé „férjül vette” az ifjút. Ióannés Orphanotrophos öccsét császárrá koronázták.

IV. Mikhaél (1034–1041) nem volt sem elég jó, sem elég rossz ahhoz, hogy nagy lehessen. Állítólag nagy erényekkel bírt, de kiterjedt rokonsága szegény volt; róluk az Orphanotrophos gondoskodott, szabad kezét adva nekik a rablásra. A császárt meggyűlöltek rokonai bűnei miatt, és összeesküvés szövődött a család vesztére, ami hamarosan be is következett. Maga a császár bűneit megbánva, békében halt meg. Utána unokaöccse próbálta magához ragadni a hatalmat, de a főváros föllázadt ellene. A néphara-

got az váltotta ki, hogy V. Mikhaél Zóé császárnét száműzte és kolostorba záratta. A császár és egész családja egyetlen nap alatt elpusztult. IX. Kónstantinos Monomakhos (1042–1055) lett a császár, Zóé harmadik férje, aki — mint a kortárs mondja — a római birodalmat tönkretette és veszni hagyta. Alexios Studitész patriarcha halála után (1043) Kónstantinos emelte patriarchává Mikhaél Kérulariost, cinkosát egy korábbi összeesküvésben (1040), kinek merész, következetes, és néha erőszakos politikája sok kellemetlenséget okozott — elsősorban Kónstantinosnak és utódainak.

Mielőtt visszatérnénk az egyházszakadás előzményeihez, röviden szólnunk kell még az *oikonomiáról*, valamint a keleti szerzetességről és a keleti egyház megosztottságáról, pontosabban megoszthatóságáról.

Az oikonomia

Az *oikonomia* azt jelenti, hogy az egyház eltekinthet a kánonjog betű szerinti alkalmazásától, azaz ami általában tilalmas, adott körülmények között megengedhető vagy bocsánatos lehet. A kánonjog következetes érvényesítése azonban csak dogmatikus keretek között függeszthető fel. Az *oikonomia* bármire alkalmazható, még a szentségekre is, különösen a házasság szentségére. A birodalom és a trón érdekeiben így kellő rugalmassággal volt alkalmazható a kánonjog.

A monostorok önállósága

A császár a klérust általában engedelmes eszközévé tudta tenni, például olykor jelentős székeket évekig üresedésben hagyva, olykor kreatúrákat, néha éppen fiát jelölve patriarchának. Nem így a monostorokban élő szerzeteseket. Az orthodoxia zászlóvivői mindig is ezek a „szélsőségesek” voltak, akik sokszor az *oikonomiát* gyakorló patriarchák akarata ellenében is szembeszálltak a császárokkal, olykor külső segítségként Róma tekintélyéhez fordulva.

II. Basileios uralma alatt érte el a birodalom a legnagyobb kiterjedését Iustinianus óta. Ennek oka részben a monarchia megszilárdulása, részben szomszédainak belső ziláltsága volt. A tizenegyedik század végén I. Alexios Komnénos (1081–1118) uralkodása alatt indult el az első kereszties hadjárat a Szentföld és az elvesztett bizánci területek visszahódítására. II. Basileios halála és Alexios Komnénos trónralépte között ötvenhat év telt el. Ez idő alatt tucatnyi császár trónolt a Nagy Palotában, míg a püspöki széken öt erős patriarcha ült, mind határozott egyéniség, bár különböző habitus: Alexios Studitész, Mikhaél Kérularios, Kónstantinos Leikhudés, Ióánnés Xiphilinos és Kósmas Hierosolymitész. Korszakos dolgok történtek, de mindebből a kortársak alig érzékelték valamit. Meggyőződésük volt, hogy a *római* birodalom térvesztése csak időleges, a birodalom az idők végéig, Krisztus második eljöveteleig állni fog. A hadsereg elsorvasztását, a nagybirtok terjeszkedését egyes személyek torzsalkodásának tudták be; a normannok, az itáliai kereskedővárosok és a szeldzsuk törökök térnyerését gyöngye uralkodók rossz döntéseire vezették vissza.

Alexios Studitést még II. Basileios jelölte patriarchának, de a je-

lölés a klérus jóváhagyása nélkül történt. Formahiba miatt korábban már tettek le patriarchát, és Alexiost is megpróbálták erre hivatkozva elmozdítani. A püspököket Alexios ellen a háttérből Ióánnés Orphanotrophos mozgatta, IV. Mikhaél császár bátyja. A patriarcha, aki akkor már Zóé két férjét is császárrá koronázta, kész volt lemondani, de ha megválasztása, úgymond, érvénytelen volt, akkor intézkedései is érvénytelenek, tehát a szentelések és a koronázások is. Alexios patriarcha maradt, és nagy szerepe volt a népszerűtlen V. Mikhaél és családja megbuktatásában. A házasságra vonatkozó törvényekkel oly sokat foglalkozó patriarcha rugalmasan járt el Zóé császárné kanonikusnak éppen nem mondható házasságaikor: a birodalom érdekeit szem előtt tartva élt az *oikonomia* lehetőségével. A Studios-kolostorból patriarchává emelt Alexios igyekezett a monastorokat kivonni mindenféle világi hatás alól. Keményen lépett fel a birodalomba visszatért monofiziták (jakobiták) és az örmények ellen, akik nem fogadták el a khalkédóni dogmát. Alexiosnak az örmények és a jakobiták vezetőit megnyerni akaró kísérletei hiábavalónak bizonyultak; az eredménytelen próbálkozások után a hivatalos egyházhoz igazodni nem hajlandók jogait zsinati határozatokkal korlátozták.

**Az orthodox egyház a
skizma előtt**

Alexios utóda Mikhaél Kérularios lett (1043–1058), aki — ellenségei szerint — nem meggyőződésből, hanem félelemből lett szerzetes, egy leplezett összeesküvés után. IX. Kónstantinos Monomakhos azt remélte, hogy hajdani összeesküvőtársa biztos támasza lesz uralmának. Tévedett.

Kérularios elődjéhez és utódaihoz hasonlóan, de mindegyiknél hevesebben próbálta a monofizitákat az orthodox egyház keblére szorítani. Az örmény egyház pedig nemcsak a khalkédóni dogmát nem fogadta el, hanem még szokásaiban is eltért az orthodox gyakorlattól, például a szombati böjt megtartásában és a kovásztalan kenyér használatában. 1048-ban az uralkodó Konstantinápolyban fogadta az örmény egyház fejét, és a tárgyalások jó légkörben, de eredménytelenül zajlottak. A császár politikai érdekek diktálta toleranciáját a patriarcha aligha vette jó néven. IX. Kónstantinos ráadásul nemcsak kelet, hanem nyugat felé is nyitottnak mutatkozott. A pápához való közeledést Argyros szorgalmazta, aki Itáliában képviselte a bizánci udvar érdekeit a normannokkal szemben.

Argyrosnak, a konstantinápolyi latin közösség mentorának egyre nőtt a befolyása a palotában. Kérularios az orthodox hit védelme és talán részben Argyros ellehetetlenítése végett záratta be a latin rítusú templomokat Konstantinápolyban. Ezen intézkedésének pontos időpontja nem ismert (1049? 1053?).

A mondottak után hihetőleg új megvilágításba kerülnek az 1054-es év eseményei is: Kérularios IX. Leó pápának írt levele, majd a pápai követek kiközösítése. A Humbertus ellen felhozott vádak között a pápa leveleinek meghamisítása mellett szerepel az

is, hogy Konstantinápolyba jövet a bíboros Itáliában találkozott Argyrosszal, akivel a patriarcha megbuktatására szövetkezett. Továbbá megfontolandó ugyan, hogy a népszerű patriarcha a vita során, mint mondják, taktikai okokból a hangsúlyt a liturgikus különbségekre helyezte, mert ez a mögötte álló tömegek számára megfoghatóbb különbség volt, mint a jóval fontosabb dogmatikai eltérések, mindazonáltal nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy az örmény egyház is éppen ezekben a mellékesnek tűnő kérdésekben fejtette ki a legnagyobb ellenállást az orthodox egyházzal szemben. Végül ne feledjük azt sem, hogy a Rómába visszainduló legátusokat visszahívó Kónstantinos császárnak nem volt érdeke, hogy a normannok elleni összefogást sürgető pápa követeit a zsinat kiközösítse. Később ugyanis a pápai udvar a normann-ellenes koalíció hiányában megegyezésre kényszerült a normannokkal, a bizánci császárság kellemetlen ellenségeivel.

A császár és a patriarcha viszonya

A császár és a patriarcha viszonya hamar megromlott. Kérulariosnak meggyőződése volt, hogy a patriarchának joga van a császárt megróni, különösen ha az uralkodó nem teljesíti kötelességeit a hit védelmében, hiszen a patriarcha hatalma, amely nem a császártól való, nagyobb a császár hatalmánál. Az engedelmességen túlnőtt hatalom jelképeként értelmezhetjük a patriarcha bíborcipőjét és pecsétjét. Ez utóbbin a szokásos Istenanya ábrázolás helyett Mikhaél Kérularios védőszentje, Mihály arkangyal látható, és a felirata is, mint pecsétfelirat, újszerű: οἰκουμηνικός πατριάρχης.

Hatáskörén túl terjeszkedve Kérularios császárt buktatott és császárt emelt, hogy annak, mert címet ad — hangozott a vád —, bitorolhassa hatalmát. A császárrá tett Komnénos, a katonai arisztokrácia képviselője a korona fejében átengedte a patriarchának a Hagia Sophia két legfontosabb tisztségének (*oikonomos*, *skeuophylax*) jelölési jogát, ami korábban az uralkodót illette. Kis idő múltán azonban Kérulariosnak az új császárral is megromlott a kapcsolata, nem tudni biztosan, miért, de olyannyira, hogy a császár száműzte Kérularioszt.

A patriarcha elleni vádirat összeállítását örömezt vállalta magára Mikhaél Psellos, Kérularios régi ellenfele. A két fő vádpont a császári hatalom bitorlása és eretnokség volt. A patriarcha eltávolításának valószínűleg politikai oka is volt. Mikhaél Kérularios ugyanis közeli kapcsolatban állt a hatalmas Dukas-családdal. A patriarcha az őt elítélni összehívott zsinatra tartva váratlanul meghalt. A szakadást előidéző történeti személyek halála azonban nem jelentette, nem jelenthette a skizma végét.

A klasszikus meghatározás szerint a bizánci fejlődés fő forrásai a római államiság, a görög kultúra és a keresztény hit. Bizánc történetében voltak olyan időszakok, amikor a három elem harmonikusan egészítette ki egymást. Máskor a változó körülményekhez való alkalmazkodás miatt valamelyik előtérbe került a másik kettő ro-

Irodalom:
Beck, H.-G.:
Geschichte der

- orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich. Göttingen, 1980.
- Hussey, J. M.: *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*. Oxford, 1986.
- Jugie, M.: *Le Schisme byzantin*. Paris, 1941.
- Michel, A.: *Humbert und Kerullarios. Quellen und Studien zum Schisma des 11. Jhs. I-II*. Paderbom, 1925–1930.
- Michel, A.: *Die Kaisermacht in der Ostkirche (843–1204)*. Darmstadt, 1959.
- Tinnefeld, F.: *Michael I. Kerullarios, Patriarch von Konstantinopel (1043–1058)*. Kritische Überlegungen zu einer Biographie. Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik, 39, 1989, 95–127.
- Willi, C. (ed.): *Acta et scripta quae de controversiis ecclesiae Graecae et Latinae saeculo undecimo composita extant*. Lipsiae – Marpurgi, 1861, (repr.: Frankfurt 1963).

vására. A birodalom szilárdságának egyik alapfeltétele az udvar és az egyház együttműködése volt. A tizenegyedik században kezdődött az a folyamat, melynek során az egyház jelentősen megerősödött. Ennek előfeltétele a császári hatalom meggyöngülése volt. A keleti egyház az uralkodó megbízható támasza maradt mindaddig, amíg az orthodoxia nem került veszélybe. Ha azonban éppen ez volt a tét, mint például 1054-ben vagy később az uniós kísérleteknél, akkor a klérus, a laikusok és a szerzetesek vállvetve sorakoztak fel a patriarcha mögé — akár az uralkodó ellen is.

Az ún. 1054-es egyházszakadás egyik fontos vonása, hogy a tizenegyedik század közepén (és még sokáig) nem tartották a skizmatát véglegesnek sem Rómában, sem Konstantinápolyban. A másik fontos vonása, hogy a tulajdonképpeni küzdelem, úgy tűnik, valójában nem is Róma és Konstantinápoly, hanem a patriarcha és az uralkodó között dült. Kérulariosnak határozott véleménye volt az egyház és a császár viszonyáról, és ennek nyomatékosan hangot is adott. A Korintusiakhoz írt első levélben olvasható, hogy „az egyházban pedig Isten némelyeket apostolokká, másokat prófétákká, ismét másokat tanítókká tett” (1Kor 12,27). Ehhez a mondathoz Kérularios a következő, egész kormányzását jól jellemző megjegyzést szokta volt fűzni: οὐδαμοῦ βασιλέως ἐμνημόνευσε, az apostol „a császárt sehol sem említette”. Fogalmazhatunk úgy, hogy ebből a küzdelemből az egyház és Kérularios, bukása ellenére, győztesen került ki, hiszen 1054 után a konstantinápolyi patriarcha és az általa vezetett zsinat hatásköre nőtt.

A nyugati kereszténységben a tizenegyedik század a világi és egyházi hatalom közötti új viszony meghatározásának a kora. Talán rokonítható ezzel a keleten zajló folyamat, természetesen sok sajátos vonással. Van azonban két alapvető különbség is. Egyrészt az egyházi hatalom és a világi hatalom központja nyugaton nem esett egybe, másrészt a megújuló pápaság jobban ellenőrzése alatt tudta tartani a szerzetesrendeket, mint a patriarcha a monostorokat. Végül azonban a keleti egyház is győztesen került ki az önállóságért folytatott küzdelemből, de ennek a győzelemnek nagy ára volt: Krisztus egyházának tartósnak bizonyult megosztottsága és a bizánci birodalom bukása.

Chartres-i Ivo elvszerű kompromisszumai

KÓTA PÉTER

1961-ben született Körmenen. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerzett levéltáros–történelem szakos diplomát 1986-ban. 1989-ig az MTA TMB ösztöndíjasa, ezt követően a JATE, majd a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola oktatója. 1994-től a Vas Megyei Levéltár alkalmazottja, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán a Medievalisztika Tanárszék adjunktusa.

Modern nyelvhasználatunkban a kompromisszum szóhoz gyakrabban társul az „elvtelen”, mint a „bölc” minősítés. Annak jele ez, hogy a kompromisszum lényegét ma a hétköznapi valósághoz történő alkalmazkodásban, a kölcsönös engedményben látjuk, s csak ritkán ismerjük fel benne az érdekeken túlmutató következetességet, az értéket alkotó szelíd bátorságot. Kilenc évszázad távlatából könnyebb megítélni, hogy mi teszi egy ember munkásságát korszaks jelentőségűvé. Ivo (Yves), Chartres püspöke (1091-1115) egész életét a közvetítésnek szentelte az akkori világot megosztó elméleti és gyakorlati összeütközésekben, melyeknek olykor szenvedő alanyaként okosságra és hűségre egyaránt szüksége volt.

Georges Duby kitűnően megírt könyvében¹ plasztikus képet rajzol Ivo rokonszenves egyéniségéről, gondjairól, munkájáról. Mégsem haszontalan felidézni életének főbb eseményeit, hiszen a chartres-i püspök küzdelmei a középkori francia elit házasságfelfogásának alakításán túlmutató, annál sokrétűbb tevékenységet ölelnek fel.

Chartres-i Ivo Beauvais környékén született 1040 körül, előkelő, de nem főrangú családban. Tanulmányait valószínűleg szülővárosában és Párizsban kezdte, szellemi fejlődését azonban a normandiai Bec kolostori iskolájában töltött évek határozták meg. Mestere Lanfranc, tanuló társa Anselm — később egymást követték a canterbury érseki széken — az egyetemes egyháztörténet legkiemelkedőbb egyéniségei. Ezután a picardiai Nesle egyházában kapott kanonoki javadalmat, majd 1078 körül a Beauvais-i püspök az ottani ágostonosok Szent Quentin-rendházának prépostjává nevezte ki. Ivo több, mint egy évtizedes működése nyomán az intézmény hamarosan példaként szolgált a rend számára. 1090-ben a chartres-i papság és a hívek püspökké választották Gottfried püspök utódként, akit régóta vádoltak többek közt simóniával, az akkori idők gyakori vádjával. II. Orbán pápa letettnek nyilvánította Gottfriedet, aki nem nyugodott bele a döntésbe, és befolyásos támogatóját, a sens-i érseket rávette, hogy tagadja meg Ivótól a fölszentelést. Legfőbb kifogásuk ellene az volt, hogy a királytól kapta hivatalát.² Ivónak menekülnie kellett székhelyéről, csakúgy mint II. Orbánnak IV. Henrik haragja elől; Capuában

¹Duby, Georges:

A lovag, a nő és a pap.

A házasság a középkori

Franciaországban.

Bp., 1987.

²„*cum virga pastoralis a rege mihi intrusa*”,

Ivo levelei, Migne:

Patrologia Latina 162, 8.

Házasság és politika
I. Fülöp udvarában

találkoztak, és az újdonsült püspök a pápa kezéből fogadta a felszentelést. Hazatérte után már éppen ezt a felségsértéssel fölerő akcióját hányták a szemére. I. Fülöp kegyét azonban hamar újból elnyerte, vagy talán el sem vesztette, és az ellene összehívott étampes-i helyi zsinattal szemben sikerrel védte meg magát, az apostoli székhez fellebbezván. A reformpápaságnak sokkal inkább a francia püspökökkel kellett megküzdenie, a királlyal annak személyes bűnei miatt gyűlt meg a baja.

Ám legfőbb támogatója, I. Fülöp hamarosan ellenfélle vált. Az oka a király bigámiája, ráadásul házasságtöréssel és vérfertőzéssel súlyosbítva. Fülöp, első feleségét, Bertát elhagyva (korabeli szokás szerint a hozományaként kapott várkastélyban tisztas fogságban tartva) nőül vette hűbéresének, Fulciónak, Anjou grófjának feleségét, Montfort Bertrádát. Szinte az egész püspöki kar asszisztált a pompás menyegzőhöz. Ketten hiányoztak csak, Ivo és Walter, Meaux püspöke, akik zsinat összehívását sürgették, amelynek legfőbb feladata lett volna megvizsgálni az első házasság megsemmisítésének és a második megkötésének lehetőségét. Fülöp bigámiájának lehetséges okait, az utódlás kényes kérdéseit nagy beleélőkészséggel fejtegeti DUBY,³ talán emiatt helyezi Ivót „a reformádáz képviselői” sorába, aki „a harc előbástyája, a királyi egyház hagyományos szerkezetébe bevert ék”, azaz a chartres-i püspökség élén megindította a támadást.⁴ Meglehet, politikai színezeete is volt ennek a konfliktusnak, de valószínűbb, hogy a püspök célja inkább a házasság keresztény eszményének érvényesítése volt.

Fülöp haragja a püspökség régi ellenségének, Hugo Puisetnek, chartres-i vikomtnak adott ürügyet az Ivo elleni fellépésre: házát kirabolták, őt magát hónapokig tartó fogságba vetették. Érdekében valószínűleg a reimsi érsek és a pápa is közbenjárt. Ivo azonban szabadulása után sem adta fel rigorista álláspontját. Még Bertá halála sem hozott megoldást, sőt II. Orbán a clermont-i zsinaton kiközösítéssel sújtotta a királyt. A feloldozásra végül csak 1104-ben került sor, miközben Ivo következetesen elítélte uralkodója magatartását.

Ivót elsősorban kanonistának tekintették. Három nagy gyűjteményt szerkesztett: A *Tripartita* elnevezésű kronologikus gyűjteményébe az I. Kelemtől II. Orbán pápáig terjedő időszak dekretálisait vette föl (ezek közé sok hamis is bekerült), továbbá zsinati határozatokat, függelékként pedig egyházatyák műveiből és szerzetesi regulákból szemelvényeket. Ez a harmadik rész Ivo másik, nagyjából ugyanakkor szerkesztett munkájából, a *Decretumból* származik, aminek fő forrása a worms-i Burchard hasonló című gyűjteménye volt. Ivo ezt még kiegészítette más gyűjtemények kánonjaival, és a római jog rendelkezéseivel. Nem válogatta a szövegeket, kifejezetten nem kívánta tompítani azok ellentmondásait, hanem az egyházi bírácoknak akart szabad kezet adni. A mér-

Ivo, az egyházjogász

³Duby, Georges:
i. m. 13-14.

⁴Duby, Georges:
i. m. 24-25.

legelés alapja az a különbség, ami az igazság és a könyörületesség között van — mondja. Rendszerező munkájának, a nyolc könyvből álló *Pan(n)ormián*ak görög-latin címe átfogó jellegére utal, ebben korábbi műveinek anyagát dolgozta át kézikönyv alakba. Rendkívüli sikerét nemcsak kéziratának nagy — százat megközelítő — száma, hanem a belőle készült átdolgozások, kompendiumok születése is jelzi. Joggal nevezhetjük a Gratianus előtti korszak leghasználhatóbb kánonjogi forrásának. Jelentőségét növeli a Gratianus Dekrétumába átkerült számos idézet. A *Panormia* Ivo rendszerező tevékenységének végeredménye, noha a legújabb kutatások szerint a három nagy mű gyakorlatilag egyidőben, 1093 és 1095 között keletkezett. Legjelentősebb intellektuális teljesítményének ma mégis *Prologus*át tartjuk. Bevezetés — a *Decretum*hoz vagy a *Panormiához*? Ez a kérdés ma már keveseket foglalkoztat. Önálló értekezésnek tekintették a középkori másolók is, akik külön is sokszorosították, felismerve módszertani jelentőségét. A rendkívül nagyszámú glosszált kézirat jelzi, hogy miközben az investitúraharc hevében vele nagyjából egyidőben keletkezett vitairatok többsége elmerült a feledés homályában, a *Prologus* újabb olvasóközönséget hódított meg a 12. században.⁵

⁵Bruce C. Brasington:
Zur Rezeption des
Prologs Ivos von
Chartres in
Süddeutschland.
Deutsches Archiv für
Erforschung des
Mittelalters 47,
1991, 168.

A skolasztika előfutára

Megfontolásaival hierarchiát teremt a jogforrások közt. Legfőbb helyre, buzgó gregoriánus reformerként a pápai dekretálisokat helyezi. Másodsorban említi a zsinati aktákat, hiszen azok pápai megerősítésre szorulnak, harmadikként az egyházatyák műveit az egyházjog teológiai-biblikus megalapozásának jeleként, végül elismeri a katolikus királyok által hozott világi törvényeket is. Levelezéséből kitűnik, hogy a szokásjogot is jogforrásnak tekintette. Az ellentmondások feloldásakor először is arra figyel, hogy az egyik kánon szabályt ír elő (*secundum rigorem, secundum iudicium*), míg a másik a szabály alól felment (*secundum misericordiam, secundum moderationem*). Ez a gondolat teológiai alapjait tekintve Istennek már a zsoltáros által zengett egyidejűleg igazságos és irgalmas mivoltát hangsúlyozza. Másik fontos felismerése az örök és a nem örök törvények közti különbségtétel. Az örök törvények betartása ugyan nem jár előnnyel az egyén számára, megsértésük viszont a kárhozatba taszít. Ivo az örök törvény valamennyi példáját a Tízparancsolatból veszi. Az *immobilis* törvények száma tehát valójában csekély, a törvények nagy része alól felmentés adható, alkalmazásuk során a bíró belátása, de ami még fontosabb, irgalmassága kell, hogy működjék. Ivót a *dispensatio* elméletének kidolgozójaként is említik. Újabban vetették föl, hogy az ő *dispensatio*-fogalma nem teljesen azonos a maival, hanem valószínűleg a görög *oikonomia* szó tükörfordítása. Nem egyedi esetre szóló feloldozás, hanem az engedékenység általános gyakorlata.

Duby erőteljesen hangsúlyozza, hogy a házasság felbonthatat-

**Az investitúra
kérdése
Franciaországban**

lansága kérdésében Ivo rigorista álláspontot képviselt. A házasságot az *immobilis* törvények sorába helyezi, ezáltal szentségi rangját hangsúlyozza. Ily módon hozzájárult a szentségek számának végleges megállapodásához. A házasság semmissé nyilvánításának kánonjogi gyakorlatát éppen az ő gondolatai kezdeményezték. Ha azonban azt is látjuk, hogy abban az időben még nem volt annyira éles a felbontás és az érvénytelenítés közti különbség, mint manapság, akkor — különösen az általa is ismert keleti gyakorlat szellemében — rigorizmusa is némiképpen enyhülni látszik.

A Gratianus előtti jogrendre és magára Gratianusra tett hatását már említettük, de talán az sem véletlen, hogy Lüttichi Algerus művének a *De misericordia et iustitia* címet adta. A *Prologus* gondolatait többen Abélard *Sic et non*-jának szellemével rokonítják.

A kor központi politikai kérdése az investitúra volt. Ennek főbb eseményeit, szereplőit leginkább a német császárság és a pápaság vitája kapcsán ismeri a művelt közönség. Kevesebb figyelem irányul a szomszédos királyság, Franciaország problémáira, noha itt sem volt teljesen zökkenőmentes az egyházreform központi követeléseinek átültetése a gyakorlatba. Mindenesetre a két karoling utódállam jelentősen eltérő politikai helyzete nagyon is különböző történetet produkált. Legfőbb különbség a két állam közt, hogy a francia királyságban nem létezett a Nagy Ottó-i birodalmi egyházkormányzati szisztéma. Az első Capetingek a királyság 77 püspöksége közül csak mintegy két tucatnyi felett bírtak több-kevesebb befolyással. Teljes fennhatósággal csak a királyi domíniumon (Ile de France) elterülő mindössze hét püspökség betöltését tartották szilárdan a kezükben. Az ország déli részén gyakorlatilag a tartományfejedelmek hatáskörében volt a püspöki székek betöltésével kapcsolatos jogositvány. Formailag ezt nem nevezték investitúrának, hanem a püspökök esküt tettek uruknak. Leggyakrabban nem is a korona vazallusai, hanem a legerősebb alvazallusok ültették a püspöki székbe — közeli rokonaikat. A reform csak lassan tudott változtatni ezen a helyzeten. A toulouse-i grófok, miután demonstratív módon lemondtak a püspökkinévezésről, továbbra is adományozták a püspökségeket. Bertand gróf egyenesen Albi püspökség betöltési jogát adományozta hűbérként.⁶

A királyi domínium területén az uralkodó földesúri hatalma érvényesült, ebből a szempontból az északi egyházak helyzete hasonló volt az előzőekéhez. Az investitúra a király kezében volt, kinevezés formájában. Ez a függőségi viszony ugyancsak hűbéri jellegű volt, de Karoling-kori előzményekre tekintett vissza, és így legitim jelleget kapott. A püspökök számára elviselhetőbbnek tűnt a királytól, mint annak vazallusaitól való függés.

Átmeneti helyzetben voltak azok az egyházfők, akiknek egyházmegeje nem a domínium területén volt, de speciális királyi

⁶Sprandel, Rolf: *Ivo von Chartres und seine Stellung in der Kirchengeschichte*. Stuttgart, 1962, 119.

⁷Sprandel, Roff:
i. m. 121-122.

védelem alatt állt. Ezek a királyi és a helyi hatalom közti lavírozással szerezhettek maguknak előnyösebb pozíciót. Több püspökség esetében a pápával összefogó helyi hatalmasságok sikerrel buktatták meg a király jelöltjét.⁷ A pápák beleszólása a püspöki poszt betöltésébe kezdetben legalábbis felemás eredményeket hozott. Ivo kitűnő elődje, a király által kinevezett Fulbert, Odo gróf és vazallusai ellen volt kénytelen az uralkodó támogatását kérni. A hatvanas évek elején Robert, ugyancsak a király embere került a püspöki székbe, őt azonban VII. Gergely simónia vádjával letette. Utódja Gottfried, akit a király ellenében a gróf támogatott, hamar tanújelét adta tökéletes alkalmatlanságának. Ivónak mégis küzdenie kellett, hogy a II. Orbán által letett Gottfried támogatói elfogadják.

Bizonyára az sem véletlen, hogy a királyság felé közvetítő szerepet ezek a királyi egyházak játszották. Chartres a blois-i grófság területén feküdt, amelynek tulajdonosai a Capetingekkel szemben inkább angol királyi rokonságuk érdekeit képviselték. Adela grófnő, aki műveltsége mellett erélyességével tűnt ki, a püspökség nagy mecénása, támogatója, Hódító Vilmos lánya volt, fia, István angol király lett. Figyelemre méltó, hogy a blois-i és a champagne-i grófi család ekkor rokoni száakkal kapcsolódott egymáshoz, a két terület együvé tartozott. A két hatalmas grófság harapófogóba szoríthatta a királyi területeket. Emlékezzünk: a champagne-i Meaux püspöke ugyancsak dacolt I. Fülöp királlyal. Állásfoglalásukat megkönnyíthette közvetlen uruk befolyása. Duby megállapítását politikai értelemben ez alapozza meg.

**Hatalmi érdekek
keresztjében**

Ivónak fogsága idején valószínűleg a gróf ajánlott segítséget kiszabadítására, amit ő lekötelezésnek érzett, és nem fogadott el. Ez a királyság és a helyi hatalmasságok közti kényes helyzetét, de éleslátását is mutatja. 1103-ban, amikor a grófi *conditionariusok* káptalanba beengedése miatt került szembe a grófnővel, a pápától eszközölt ki privilégiumot, amely a *conditionariusok* behatolását akadályozta. Ebben a törekvésében azonban nem talált támogatókra. Engedményre kényszerült: kérte a pápát, hogy változtassa meg a kiváltságot, törölje a *conditionarii* kizárását, sőt engedélyezze királyi *conditionariusok* bebocsátását is! A grófnővel történt kibékülés után teljesen a királlyal kapcsolatos ügyére összpontosíthatta figyelmét. 1104 júliusában az általa kidolgozott felmentési teória szellemében az együttélés szüneteltetését javasolta a pápai döntésig. Ezt az utat a legátus és a többi püspök elvetette, a királyt és a királynét tisztító esküre kötelezte, majd feloldozta. Ez a megoldás I. Fülöpnek a fiával szembeni politikai háttérbe szorulásának beszédes dokumentuma, de Ivo törekvéseinek kudarcát is jelzi. VI. Lajossal ápolt jó viszonya aztán megerősítette helyzetét oly módon, hogy ezúttal a király hagyta jóvá István grófnak 1100-ban (még az 1103-as konfliktus előtt) tett ígértét, melyben le-

mondott a *ius spoliiról*. Így a király valójában a grófok elleni védelmet garantálta.

A megoldás útja

Ivo szerepe a királyság és az egyház kibékítésében joggal nevezhető történelmi jelentőségűnek. A korábbi vélemény, amely a konkordátumok szellemi atyját látta benne, nem helytálló, de szerepe a gyakorlati megoldásban vitathatatlan. A püspök elismert kánonjogi tekintély volt, levelezése, amit saját maga állított össze, álláspontjának a meggyőzés szándékával történt kifejtése. Az investitúra kérdése Franciaországban nem kötelező erejű konkordátummal, hanem a fennálló gyakorlat hallgatólagos elfogadásával oldódott meg. Ivo szerepe a *temporalia* szentségi jellegének elvetésében, és eredetének fölvetésében döntő. A király és a püspök közti kapcsolat nem szimbolikus formák közt (gyűrű, bot átadása) valósul meg, hanem eskütétel által. Az eskü jelentőségét Ivo a pápával szemben is megvédelmezte.⁸ A *concessio episcopatus*, vagy enyhe investitúra jellemző lett a francia egyházra. Néhány évvel később Vilmos, Champeaux püspöke jelentette ki öntudattal: a francia püspökök a királyok által adományozott egyházi javakkal investitúra nélkül is ugyanolyan hűen szolgálják királyukat, mint a németek.⁹

⁸Schwarz, W.:

Der Investiturstreit in Frankreich. Zeitschrift für Kirchengeschichte 43, 1924, 141.

⁹Migne: *Patrologia Latina* 157, 190.

Fordítását ld. a függelékben.

Non est homicida, qui abortum procurat

Talán a való élet gondjaival történő szembesülés kényszerítette Ivót arra, hogy állást foglaljon a magzatelhajás kérdésében is. Ő mondja ki a *non est homicida, qui abortum procurat* elvet, ám szigorú feltételeket határoz meg! A magzatelhajtás mindenképpen bűn, de ha korai stádiumban történik, akkor nem számít gyilkosságnak. Korának bűnbánati fegyelme gyakorlatilag hasonlóan ítélte meg ezt a cselekményt, ő viszont teológiai érvekkel támasztja alá és pontosítja a korai stádium meghatározását. Ehhez az Ószövetség kijelentéseit használja. A Kiv 21,22-23, amely a várandós asszony véletlen bántalmazásának jogi következményeit taglalja, már az antikvitásban nézeteltérések forrásává lett. A hányatott sorsú szövegrész fordítása ügyében szembekerültek egymással a teológusok. A héber értelmezési hagyomány az asszony sérelmére helyezte a hangsúlyt, a *Septuaginta* fordítói viszont, akik talán nyitottabbak voltak koruk tudományos gondolkodása irányában, a magzat állapotát igyekeztek pontosítani, s a formaképződésben véltek olyan jelentős változást felismerni, ami emberi (értsd: lélekkel bíró) és nem emberi lény közt határvonalat húzhat. Az egyházatyák valójában az animáció mindmáig megoldatlan kérdésével viaskodtak. Szent Jeromos a maga fordításában, vagy inkább értelmezésében visszatért a héber felfogáshoz. Szent Ágoston viszont a *Septuaginta* értelmezését alapul véve fejtette ki a maga nézeteit. Ágoston, aki Ivo szemében különösen nagyrabecsült tekintély volt, teológiai emberképének alapjait kidolgozva értekezett a test és a lélek viszonyáról, az áteredő bűnről, a feltámadásról, de nem vont le gyakorlati következtetéseket az általa feltárt elvi igazságokból. Az ő hivatkozása a vele vitatkozók érvrendszerében

¹⁰Caspar, Philippe:

Penser l'embryon d'Hippocrate á nos jours. Paris, 1992, 141, 254.

A nehézséget mutatja, hogy ugyanez a Gennadiosz felrója Ágostonnak, hogy „elbizonytalanította a

gyengéket a meg nem születettek kérdésében,
De viris illustribus
XXXVIII, 75,
Migne: *Patrologia Latina*
58, 1080.
¹¹Donceel, J. F.:
Katolikus politikusok és az abortusz. Méreg
1985/1, 67-74.

¹²Grabmann, Martin:
Die Geschichte der scholastischen Methode. Freiburg im Breisgau 1909, I, 246.

¹³Március 19-én egy másik, 13. századi Ivóról, a ferencendi „szegények ügyvédje”-ről emlékezünk meg.

is megjelenik, így a *Septuaginta* felfogásának Nyugatra közvetítésében nagy szerepe volt többek között a szemi pelagiánus marseille-i Gennadiosznak is.¹⁰ Ennek a nézetnek közzelfogássá szilárdulásához minden bizonnyal hozzájárult a jogász Ivo állásfoglalása is. A klasszikus középkor vezető teológusa, Petrus Lombardus, illetve az ő műve ugyancsak átvette Ágoston érvelését. A középkori kereszténység tehát a kétféle hagyomány együttes figyelembevételével próbált erre a súlyos problémára elfogadható választ adni. Ennek a kettősségnek megléte napjainkban is tapasztalható.¹¹

Martin Grabmann általános véleményét fogalmaz meg, mely szerint Ivo bár nem nevezhető a skolasztika eszmei építőmesterének, de részt vett az anyag összegyűjtésében, a talaj előkészítésében, lehetővé tette a mű létrehozását.¹² Saját korában tudományos, politikai, erkölcsi téren is tekintélynek számított. Alapos volt teológiai és jogi képzettségében, rendíthetetlen egyházpolitikai meggyőződésében, szigorú az erkölcsi fegyelemben. Szembekerült püspöktársaival, uralkodójával, alárendeltjeivel és a pápával. Mégis mindhárom területen az ellentéteket csillapítani, a szembenálló álláspontokat kibékíteni akaró törekvéssel ért el eredményt, hiszen sok, befolyásos támogatóval is rendelkezett. Magatartása rávilágít arra, hogy a megbékélés keresése maradandó értékeket hozhat létre. Halála után nem sokkal szentként kezdték tisztelni. Kanonizálásának időpontja nem ismert, emléknapja május 23.¹³

Levél a pápához

Chartres-i Ivo levele
II. Paschalis pápához,
1109.

¹⁴VI. Lajos.

Paschalis pápának Ivo, a chartres-i egyház alázatos szolgája, fiú szeretettel és teljes alázattal.

Excellenciád tudomására kívánjuk hozni, hogy amikor Tibold úrral, a párizsi Szent Márton kolostor perjelével együtt értesültem a reimsi egyház szörnyű romlásáról, a francia királyt¹⁴ — bizalmas viszonyunkból bátorságot merítve — alkalmas-alkalmatlan időben kérelmtük, hogy a mondott egyház békéjét állítsa helyre, elkergetvén a támadó Gervasiust, Radulf metropolitát pedig kegyeibe visszafogadva, főpapi székébe engedje. Végül hajlott kérésünkre, és beleegyezett, hogy az érseket karácsonykor Orléans királyi kúriájába biztonságban elkísérjük, hogy ott vele és az országnagyokkal erről az ügyről tárgyaljunk, megőrizvén, amennyire csak lehet, a királyság épségét. Úgy is lett, ahogy megállapodtunk, s a kúriában számos közbenjáró támogatásával többször elismételtük követelésünket. A kúria tiltakozása miatt azonban csak

úgy szerezhettünk békét, ha az említett metropolita kéz- és eskütétellel ugyanolyan hűséget fogad a királynak, amilyent a korábbi francia királyoknak tett minden egyes reimsi érsek, és a királyság valamennyi szent és vallásos püspöke egyenként. Ez, jóllehet szigorúan véve az előírások miatt aligha lehetett volna, a kúria összes előkelőinek nyomására és rábeszélésére mégis megtörtént, mert így kívánta az egyház békéje és a testvéri szeretet. Ha pedig a szeretet a törvény teljessége, úgy hisszük, abban kell engedelmeskednünk a törvényeknek, amiben a szeretetet látjuk kiteljesedni. Könyörögve kérjük tehát, hogy éppen ama béke és szeretet nevében atyai jóságod tartsa bocsánatosnak ezt a dolgot, amit nem is örök törvény akadályoz meg, hanem a tiltás, amit a vezetők a szabadság megszerzésének szándékával mondtak ki. A fiak kihágásakor is józan felmentéssel és mérlegeléssel kell élni, legyen elég atyánktól ütés helyett intés, hűséges fiainak könyörgése pedig legnagyobb büntetésünk. Mert ha az apostoli tekintély mindazt, amit egészséges csillapítással megengedhetünk, szigorúan akarná elítélni, akkor szinte minden tisztségviselőnek le kellene mondania hivataláról, vagy a világból eltávoznia, és senki nem vethetné a szellemiség magvait, ha nem viselnénk el valamelyest a testiséget. Ezért tanítja az apostoli emelkedettség és az igazhitű tekintély: engedni kell az idők kényszerének, mert ahol — úgymond — emberek üdvössége forog kockán, ott vissza kell venni a kánonok szigorúságából, hogy a nagyobb bajok gyógyítására őszinte szeretet siessen segítségül. E szavakkal nem tudós atyánkat akarjuk kioktatni, inkább tanácsolva és kérve figyelmeztetjük, hogy szívbeli okossággal és irgalmassággal bővelkedjék, ha valahol nem szabad a kellő erélyt alkalmazni. Üdvözlettel.

A keresztes eszme születése

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Az első millennium világa

Született 1958-ban Budapesten. A történettudomány kandidátusa, 1993-tól a Hadtörténeli Könyvtár igazgatója. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán végzett történelem-művészettörténet-könyvtár szakon 1982-ben. Ezt követően az OSzK, majd a Hadtörténeli Intézet kutatója, valamint a Fragmenta Codicum Kutatócsoport külső munkatársa. Az ELTE BTK és a CEU oktatója.

„Nyelvem ragadjon ínyemhez, ha nem emlékezem meg rólad, ha nem Jeruzsálemet tekintem az én vigaszom fejének” — hangzik a 137. zsoltár keseregése. Jeruzsálem neve az első keresztes hadjárat indulása előtt sem hangzott idegenül a középkori Európában: a világ megváltója, Krisztus életének, kereszthalálának és feltámadásának színhelyeként a liturgikus tudat és a kegyes áhítat középpontjába került. Az égi Jeruzsálem mellett a földi metaforája is időről időre felbukkant a teológiai és politikai gondolkodásban, mégis egészen a 11. század végéig a háttérben maradt. A térképeken főleg a keresztes mozgalom hatására jelent meg a Szent Sír temploma mint a világ közepe, miként arról Ezekiel is írt: „Ez Jeruzsálem, melyet a népek közepébe állítottam” (Ez 5,5).

Igen meglepő, hogy a 11. századi latin történelmi művekben milyen csekély figyelmet szentelnek az iszlámnak, a hispániai reconkvizta első sikereinek, vagy éppen a szentföldi események alakulásának, talán az egy Raoul Glaber művétől eltekintve. A pogányok elleni harc jogosságának az elfogadása általánosnak tekinthető, ám a század elején a később szentté avatott II. Henrik német császár még magától értetődően szövetkezett a pogány lju-ticsokkal a keresztény lengyelek ellen.

Az első megrázkódtatás akkor érte a szent várost, amikor 1009-ben a kairói fátimida kalifa, al-Hákim parancsot adott a keresztények üldözésére s a Szent Sír templomának az elpusztítására, amit még keresztény templomok ezrei követtek. Hihetetlen módon ez az esemény is alig keltett visszhangot, a már említett Raoul Glaber mellett csak Adémar de Chabannes krónikája méltatta említésre. Az üldöztetés azonban magától megszűnt, amikor al-Hákim elveszítette a kontrollt tettei felett, és saját hittestvérei ellen fordult. A keresztényeket szinte egyenjogúsította, a mekkai zarándoklatokat pedig betiltotta, míg meg nem gyilkolták. Az összetűzések ekkor átmenetileg elcsitultak. A század közepén, IX. Konstantin bizánci császár uralkodása alatt a Szent Sír templomát újjáépítették, a hathatós bizánci védnökséget élvező palesztinai keresztények ekkor az arab uralom alatt különösen jó körülmények között éltek. Pedig a térségben, s különösen a Szentföldön eközben, a 10. század folyamán fordulat következett be, a korábbi erőgyensúly véglegesen felborult. A Bizánci Birodalomnak a szá-

zad utolsó évtizedeiben még majdnem sikerült visszaszereznie Palesztinát, s benne a szent várost, Jeruzsálemet, de a meggyengült birodalom már képtelen volt ilyen távolságokban sikeresen hadat viselni. Ezzel szemben a korábbi bizánci és fátimida rivalizálást a szeldzsuk török törzsek megjelenése és gyors térnyerése átformálta. A törökök a 11. század folyamán egyre agresszívabban léptek fel a Bizánci Birodalommal szemben, először elfoglalták Örményországot, 1069-ben már Ikonionig kalandoztak, majd 1071-ben Manzikertnél minden idők egyik legnagyobb vereségét mérték a birodalmi seregekre. Ugyanebben az évben vette be Jeruzsálemet majd egész Palesztinát egy török kalandor. Nem keltek Európában a korábbinál nagyobb együttérzést a szeldzsuk török támadások sem, noha uralmuk alatt Jeruzsálemben a keresztényekre sokkal nagyobb nyomás nehezedett korábbi kiegyensúlyozottnak mondható életük jelentősen megváltozott.

Ugyanakkor a fenti eseményekről szóló híradások bűvópataként cirkulálhattak Európában, hiszen a Krisztus-évfordulónak tekintett 1000. év előtti évtizedektől megsokasodtak a szentföldi zarándoklatok. Sokan keltek át délen az itáliai tengerszoroson, de sokan vették igénybe a Szent István által ismét megnyitott Magyarországon átvezető szárazföldi utat is. Nem alaptalan a feltételezés, hogy Magyarországon is jól értesültek voltak a szentföldi eseményekről, még ha a magyar királyok és majdan az 1096-ban átvonuló keresztiesek közti kapcsolatfelvétel akár tragikusnak is tekinthető: Kálmán király vezetésével ugyanis az év nyarán több alkalommal fegyveresen szórták szét a fosztogató, Nincstelen Valter által vezetett kereszties csapatokat, s majd csak Bouillon Gottfried megérkeztével rendeződött a magyar király és a keresztiesek közti viszony. Előbb azonban a nemzetközi feltételeknek kellett úgy megváltozniuk, hogy a pápa hívására és legátusa vezetésével nemzetközi hadak induljanak el a Szentföldre.

Az első kereszties hadjárat

A pápa, II. Orbán az akkori keresztény világ képviselőjében döntött, s — máig ható következményekkel — úgy ítélte meg, hogy az egész közösséget fenyegető veszéllyel szemben a közösségnek kötelessége és joga közös akcióval válaszolnia. Szerencsés körülmények tekinthető, hogy amikor a bizánciak talán éppen az 1095. évi Piacenzai zsinathoz segélykérő levelet intéztek, veszített hevesességéből a pápai és császári hatalmat egyaránt bénító investitúraharc. Az energikus I. Alexios császár valószínűleg csak nyugati zsoldosok alkalmazására gondolt, miként a keresztieseknek nyújtott bizánci segítség fejében a kereszties vezérektől meg is követelték Konstantinápolyban a hűségesküt. Az eskü letétele ellenére a bizánci befolyás az eseményekre és résztvevőkre igen korlátozott maradt, s az első hadjárat sikere után *de facto* független államalakulatok jöttek létre a meghódított területeken. A kocka azonban el volt vetve, a pápa hívó szavára ezrek és ezrek keltek útra Keletre. A dolog érdekessége inkább az, hogy a korabeli inf-

rastruktúra és információáramlási sebesség ismeretében sikerült egy olyan tekintélyes és ütőképes lovagsereget összehozni, amely elegendőnek bizonyult a Szentföld felszabadítására és új keresztény államok megalapítására. Ebben kétségkívül szerepet játszott a pápa bölcsessége, az, hogy ő maga a fejedelmek és nagybirtokosok megnyerésére koncentrált, akik azután hűbéreseik és kíséretük számtalan tagjával csatlakoztak a hadjáratához. Az egyházi érvelés is nekik szólt, amit azután már a prédikátorok feladata volt a nép számára érthetővé tenni.

Ha a hadjárat szempontjából a politikai események Európában kedvezően alakultak, elmondható ez még inkább a Közel-Keletről. A mohamedánok síiták és szunniták közti egyébként is éles megosztottsága 1092-ben a török szultán halálával addig sosem látott méreteket öltött, véres trónutódlási harcok folytak a birodalom nyugati és keleti felében. A síita fátimidák maguk is elküldték követeket az Antiochiát ostromló keresztiesek táborába, s a kereszties sikerek egyáltalán nem voltak ellenükre. Maguk a hadiesemények rendkívül gyorsan pörögtek. 1095. november 18–28. között kerül sor a clermont-i zsinatra, ahol a pápa meghirdeti a kereszties háborút. 1096 júliusában az első keresztiesek elérik Konstantinápolyt, 1097 februárjában a keresztiesek főserege Bouillon Gottfried vezetésével átkel a Boszporuszon, júniusban visszahódítják Niceát, október 20-ától 1098 júniusáig Antiochiát ostromolják, majd az ostrom sikere az egész hadjárat menetét eldönti, 1099. július 12-én elfoglalják Jeruzsálemet, Bouillon Gottfriedot megválasztják Jeruzsálem urának.

A modern történészek megítélése nem sokban tér el a kereszties háborúk talán legszínvonalasabb történetírójának, a 12. századi Türoszi Vilmosnak a keresztiesek sikereiről és kudarcairól alkotott véleményétől: az első idők zarándokaiban sokkal töretlenebb volt a hit a küldetésükben és az őket támogató égi segítségben, a nyugati, főleg a normannok által mesterien alkalmazott nehézfegyverzetű haditechnika meglepetésként hatott a keleti könnyűlovásokra. Türoszi Vilmos világosan látja azt is, hogy a nyugatiak sikereihez a keletiek megosztottságára volt szükség. A második kereszties hadjárat kudarcának fényében az első sikere a történeti és egyházi irodalom *exemplumává*, *toposzává* vált. A győztes hadvezérek már-már mitikus fényben ragyogtak, szembeállítva későbbi koroknak hitben megingó szereplőivel.

**Korai kereszties
hagyomány
Magyarországon**

E mítosznak Magyarország sokszorosán is részesévé vált. A leírásokban szerepel az ország mint a keresztiesek átvonulásának helyszíne, de ennél is fontosabb a hadjáratnak Szent László király és Szent Gellért püspök legendájában játszott szerepe. Gellért *Nagyobb legendája* szerint már a főhős apja kereszties hadjárat során vesztette életét, ami a szerzetes Gelléltre is döntő hatást gyakorolt. A szentföldi zarándokútról először a szentmártoni apát, Rasi-na beszélte le, majd mégis útra kelve a magyar király, Szent Ist-

Irodalom:

Az első és második kereszties háború korának forrásai.

Névtelen: *Gesta*

Francorum, Szt. Bernát: *Az új lovagság dicsérete, keresztiesek levelei.*

Szerk. Veszprémy László. Bp., 1999.

Maalouf, Amin: *A kereszties háborúk arab szemmel.* Bp., 1997.

Kereszties hadjáratok — istentelen kísérletek?

Középkori egyetemes történelmi szöveggyűjtemény

Szerk. Sz. Jónás Ilona. Bp., 1999, 206-222.

Runciman, Steven: *A kereszties hadjáratok története.* Bp., 1999.

Pörtner, Rudolf: *A Szent Sír hadművelet. A kereszties hadjáratok a legendákban és a valóságban*

(1096-1187). Bp., 1985.

Áldásy Antal: *Kereszties hadjáratok története.* Bp., 1924.

Schragl, Friedrich: *Kereszties hadjáratok — istentelen kísérletek?*

Mérleg 24 (1988) 4. sz. 383-392;

ván marasztaló szavai térítették el végleg eredeti szándékától. Gellérttel kapcsolatban a legérdekesebb mégis az, hogy a 14. század során a kármelita rend fedezte fel és sajátította ki magának személyét. 16. századi töredékesen fennmaradt életírása fantasztikus vonásokkal színezi ki fordulatokban egyébként sem szegény életírását: Kármel hegyi szerzetesből lesz antiochiai pátriárka, s majd csak ezután kerül Magyarországra, ahol adoptált lelki fia és a magyar királylány gyermeke nem más lesz, mint az első kereszties hadjárat hősi lelkű pápai legátusa, Adémár. Az első hadjáratnak nem kevésbé fantasztikus és anakronisztikus az összekapcsolása Szent László magyar király személyével. A hazai krónikás és legendás hagyomány egyaránt úgy tudja, hogy a nyugat-európai fejedelmek a magyar uralkodót akarták megnyerni a sereg vezéréül, s Lászlót annak elvállalásában csak váratlan halála akadályozta meg, ami egyébként még az első hadjárat meghirdetése előtt bekövetkezett. A történet egészének, vagy legalább részleteinek hitelességében a legutóbbi időkig nemigen kételkedtek, s ez kiemelkedő elemét alkotta a historizáló magyar történelmi mondanaknak.

Az első kereszties hadjárat újdonsága a zarándok-hagyomány és a szent háború összekapcsolása volt. Az első hadjárat keresztiesei magukat elsősorban zarándokoknak tekintették, s a kereszt felvarrásával ruházatukon is jelölték fogadalmukat és jogállásukat. Keresztiesnek inkább majd csak a 12. század végétől neveztek magukat. Szent Bernát a keresztieseket egyenesen az okos kereskedőhöz hasonlította, aki fogadalmat téve a lehető legnagyobb haszonhoz jut, azaz az örök üdvösséghez. Az útra kelt keresztieseknek a szent ereklyék meglátogatása mellett fogadalmuk része lehetett a Jordánban történő jelképes újrakeresztelkedés. A Szentföldről való visszatérés jelképe pedig a Jerikóból hozott pálmaág lett, amit a rettenthetetlen normann vezér, Bohemund is szedett magának.

A háború és erőszak kereszties megítélésével már régóta szembesülnie kellett a kereszties gondolkodóknak. Miként ma sem vagyunk biztosak abban, hogy béke és igazságosság teremthető erőszakkal, s hogy az okozott szenvedések arányban állnak-e a remélt erkölcsi megújulással, úgy ezt már a középkorban is hevesen vitatták, különösen a második kereszties háború kudarca után. Az alapvetést maga Szent Ágoston végezte el, aki beemelte fejtegetéseibe az igazságos és igazságtalan háború fogalmát, s ha általában el is ítélte az erőszakot, elismerte, hogy a gonosz cselekedetek az igazakat rákényszeríthetik az erőszakos fellépésre. Érvelése alapján, s ez megkerülhetetlen volt, igazságos háború esetén az ellenfél megölése sem tekinthető bűnnek, noha fenntartja, hogy a háborút legitim uralkodónak kell megüzenni, a háborúnak jogos célt kell kitűznie — például a haza és a jog védelmét, az elorzott javak visszavételét, bírói ítélet érvényesítését stb. —, s vé-

(a hosszabb eredeti változat:
Theologisch-praktische
Quartalschrift
1988:3, 203-212.).
Bozsóky Pál Gerő:
Keresztes hadjáratok.
Szeged, 1995.
Jotischky, A. T.: *St. Gerard of Csanád and the Carmelites*. In *Autour de la première croisade*. Ed. M. Balard. Paris 1996, 143-155, ismertetése Klié 7, 1998, 2. 76-80.
Hehl, Ernst-Dieter: *Was ist eigentlich ein Kreuzzug?* Historische Zeitschrift 259 (1994) 297-306, ismertetése Klié 7, 1998, 1, 87-91.

gül az erőszaknak arányban kell állnia a kitűzött jogos céllal, s azt célkitűzéseiben nem lépheti túl.

E kérdésben a pápák elvi és gyakorlati álláspontja a 9. századtól fokozatosan formálódott, hiszen újra és újra rákényszerültek, hogy a pápai állam céljai érdekében fegyveres csapatok támogatását vegyék igénybe. E támogatás fejében, s ez különösen a rekonkvizta tapasztalatait hasznosító VII. Gergely pápára igaz, a résztvevőket már nem egyszerűen a vétkekért járó büntetések elengedésével csábították, hanem kifejezett lelki jutalmakkal kecsegtették. Zarándok és lovag alakja egybemosódott, a résztvevőket számtalan, köztük számos merőben világi szempont is motiválhatta. Mégis a keresztesek tömegei a pápai felhívásra, a zsoldárok Jeruzsálemet sirató kesergéseit hallgatva, kalandvágó lelkesedéstől fűtve vágtak neki a szó valódi és átvitt értelmében is pokoli mélységek és magasságok között vezető zarándoklatnak, és a kiválasztottak öntudatával érkeztek el kitűzött céljukhoz. A fogékonyabbak a mérhetetlen szenvedések és elmondhatatlan ujjongások között hánykolódva megértettek valamit az Ó- és Újszövetség, a földi és mennyei Jeruzsálem misztériumából, s megérkezésükkor hihettek abban, hogy „látám a szent várost, Jeruzsálemet, mely istentől szálla alá a mennyből, elkészítve mint egy férje számára felékesített menyasszony” (Jel 21,2).

A pannonhalmi apátság első temploma

TAKÁCS IMRE

1959-ben Kömenden született. Az ELTE BTK-n 1983-ban szerzett diplomát művészettörténet-történelem szakon. A Szépművészeti Múzeum tudományos titkára.

¹Gerevich Tibor: *Magyarországi művészet Szent István korában*. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Szerk. Serédi Jusztinián. III. Bp., 1938, 81–110.

²Tóth Melinda: *A művészet Szent István korában*. In: *Szent István és kora*. Szerk. Glatz Ferenc – Kardos József. Bp., 1988, 113.

³Tóth Sándor: *A keszthelyi Balatoni Múzeum középkori kőtára*. Zalai Múzeum. 2. 1990, 147–151; Uő.: *A 11. századi magyarországi kőomamentika időrendjéhez*. Pannonia Regia. Szerk. Mikó Árpád – Takács Imre. Bp., 1994, 58;

Az első magyar székesegyházak és szerzetesi templomok nagyságukban, térképző és funkcionáló jellegükben nem maradtak fenn. Azt a fényes seregszemlét, amelyet Gerevich Tibor 1938-ban tartott a Szent István-kori magyarországi művészet emlékei fölött,¹ a kritikus utókor a fikció műfajához sorolta azzal, hogy későbbi évtizedek fejleményeihez kötötte többek között az esztergomi, a pécsi, a székesfehérvári és a gyulafehérvári korai töredékeket.² Más irányú változást jeleznek a zalavári építészeti töredékek napjainkban folyó, alapos átértékelési kísérletei: azoknak az épületdíszítő faragványoknak a datálása, amelyeket a magyar művészettörténeti hagyomány a Szent István által 1019-ben alapított Szent Adorján-apátság templomához társított, majd később a 11. század második felére kelteztek, most részben vagy egészben visszacsúszik a 9. századi szláv fejedelmi és egyházi központ fennállásának idejére.³ Az általános illúzióvesztés sodrásában nem teljesen váratlanul bukkant fel szemünk előtt egy olyan emlék képe, amely a keresztény magyar történelem kiindulópontján helyezkedik el, és amelynek megítélésében a csekély számú írott emlék és a régészeti megfigyelések szerencsésen egybecsengenek. Ez a művészeti emlék a pannonhalmi apátság első temploma.

Források

A bencés monostor épületéhez három forrásadat kapcsolható. Alapítását, illetve fennállását tanúsítja az első, felszentelését a második, leégését és valószínűleg részleges pusztulását majd újjáépítését a harmadik. Ha ezeket kiegészítjük azzal az impozáns felszerelésjegyzékkel, amely Szent László korában készült, kiderül, hogy Pannonhalma templomát mint a leggazdagabban dokumentált 11. századi magyar templomot tarthatjuk számon. De mit tudunk ennek az épületnek méretéről és alakjáról?

Legkorábbi említése egy 1001-ben (más felfogás szerint 1002-ben) kibocsátott, ünnepélyes királyi oklevélben olvasható: az uralma ellen támadt pogány rokonai felett diadalmaskodó, ifjú István Somogy megye egyházi tizedét annak a Pannonia hegyén lévő Szent Márton monostornak adományozza, amelynek létesítésébe — miként írja — még szülőatyánk kezdett és mi fejeztünk be, (...) s amelynek apátja, Anastasius segített tanácsával a győzelemhez.⁴ Az oklevél által használt topográfiai megjelölés (*mons supra*

Szöke Béla Miklós:
*A korai középkor
hagyatéka a Dunántúlon.*

Ars Hungarica 26,
1998, 257–321.

⁴*A pannonhalmi*

*Szent-Benedek-Fiend
története. I. Szerk.*

Erdélyi László – Sörös

Pongrác.

Bp., 1902, 589–590;

Érszegi Géza: *Szent
István pannonhalmi*

oklevele.

In: *Mons Sacer 996–1996.*

Pannonhalma 1000 éve.

Kiállítási katalógus.

Szerk. Takács Imre.

Pannonhalma

1996, I, 47–89.

Thoroczkay Gábor:

Szent István

pannonhalmi oklevelének

historiográfiája.

Uo. 90–109.

⁵Kerényi Károly:

Pannonia. Magyar

Nyelv 27, 1932, 290;

Klemm Antal:

Pannonhalma nevének

története. Pannonhalmi

Szemle 10, 1935,

212–217.

⁶*Scriptores rerum*

Hungaricum tempore

ducum regumque stripis

Arpadiae gestarum. Ed.

Emericus Szentpétery. II.

Bp., 1938, 383, 409.

⁷Györfly György: *István*

király és műve.

Bp., 1977, 138–143,

178–179, 187;

Bogyay Tamás: *István és*

Szent Adalbert prágai

püspök. In: *Szent István*

és kora, 156–160;

Pannoniam) egyrészt a pannon nép emlékét őrizte meg máig használt földrajzi névként, másrészt egy az apátságához közeli település, Pannonia és a Pannosa⁵ patak nevére utal. Az apátság védőszentje nem véletlenül Szent Márton püspök, a rég elsüllyedt római Pannonia provincia szentje. A helyi hagyományban már 1100 körül a hegy lábánál fekvő, nevében szintúgy római eredetre való másik helység (*Sabaria, Sabaria sicca*) szülötteként tűnik fel. Szent Márton szülővárosát elsőként a *Legenda maior Sancti Stephani* 11. század végi írója, valamint Hartvik püspök azonosította az apátság közvetlen közelében lévő, *Sabaria sicca* nevű, római eredetű településsel.⁶ A Csehországból induló, a 990 körüli évektől kezdve a magyar misszióban már szerepet játszó Adalbert-tanítványok végleges letelepedésének kronológiáját is hitelesíti: az alapítás éve a Géza fejedelem halála előtti és Adalbert nemzetségének libicei lemezszárlása utáni év, a 996-os esztendő lehetett.⁷

A templomot néhány évvel az adománylevél kibocsátása után szentelték fel, amint az adománylevél aljára utólag feljegyzett függelék tanúsítja, amelyet Györfly György az 1005-1006 körüli időre keltezett.⁸ Géza életében az építkezés munkáit csak megkezdhatték, de könnyen lehet, hogy maradandó kőépületek emeléséhez csak az ő halála után, talán a privilégium ismeretében fogtak hozzá. Hartvik püspök száz évvel később, Gézáról szót sem ejtve, kizárólag Istvánnak tulajdonította a monostor alapítását.⁹ Ismerünk még egy adatot is, amely összefügghet a pannonhalmi templom felszentelésével: a hildesheimi kolostor évkönyveiben, magyar vonatkozású feljegyzések között esik szó Szent Márton templomának 1003-as felszenteléséről.¹⁰

Az első templom

Az első pannonhalmi templom ékességére a Szent László király (1077-1095) idején készült, már említett gazdag vagyoneletről következtethetünk. Tizennégy keresztje volt a templomnak, közülük tíz aranyból készült, és oltárra helyezhető volt, a többi kőmunkához használták. Huszonhárom kelyhe közül tizenháromról azt mondja az oklevél szövege, hogy aranyból van, hármat ékkövesnek állít. Noha a jegyzék oltárokat nem sorol fel, a kilenc hordozható ereklyetartó oltárlap (*capsa*), a gyertyatartók és a füstölők száma alapján több oltárra következtethetünk. A magyar királyok első monostora felszerelésének összetételében színvonalában lényegesen nem különbözött a korabeli nyugati monostoroktól.

Az ezredfordulón emelt épület méreteit és jellegét illetően sokáig találgatásokra voltunk utalva,¹¹ míg Tóth Melinda fel nem hívta a figyelmet a templom ellenszentélyes alaprajzi formájára, amelyet a 18. század végén és a 19. század 20-as éveiben készült felmérések rögzítettek.¹² A rajzok hitelességét az utóbbi évtized-

- Engelbert, Pius:
*Prágai Szent Adalbert.
 Püspökideál, politika és
 szerzetesség.*
 In: *Mons Sacer I*, 25–37.
- ⁸Györfly György:
 i. m. 241, 494.
- ⁹*Scriptores rerum
 Hungaricum*, 409.
- ¹⁰*Monumenta Germaniae
 Historica, Scriptores III*, 92.
- ¹¹Gerevich Tibor:
*Magyarország románkori
 emlékei. Bp., 1938*, 58;
 Levárdy Ferenc:
*Pannonhalma
 építéstörténete. II.
 Művészettörténeti Értesítő*
 8, 1959, 104–106.
- ¹²Tóth Melinda:
*A művészet
 Szent István korában. In:
 Szent István és kora*, 117.
 A rajzok közlése: *Mons
 Sacer II*, 117–120, 213.
- ¹³László Csaba:
*Régészeti adatok
 Pannonhalma
 építéstörténetéhez. In:
 Mons Sacer I*, 143–169.
- ¹⁴Takács Imre:
*Pannonhalma újjáépítése
 a 13. században. In:
 Mons Sacer I*, 15–16. kép.
- ¹⁵V.ö. *A pannonhalmi
 Szent-Benedek-Rend
 története. III. Szerk.
 Sörös Pongrác – Rezner
 Tibor. Bp., 1905*, 370.
- ¹⁶Tóth Melinda:
 i. m. 116–118.
- ¹⁷*Vorromanische
 Kirchenbauten. Katalog
 der Denkmäler bis zum
 Ausgang der Ottonen.
 Bearb. F. Oswald –
 L. Schaefer –*

ben folytatott régészeti kutatások alátámasztották. A kriptá feltárása során több jel is arra mutatott, hogy a 13. századi újjáépítés során az alaprajzi elrendezést megőrizve jelentős változtatásokat eszközöltek a tér szerkezetén: az eredeti járósíntet mintegy 1,2 m magasságban feltöltötték, a kriptá boltozatát erről a megemelt padlószinttől indítva építették újjá, és lebontották a tér keleti zárófalát is. Az egykori nyugati építmény helyén álló torony alapfalai között 1994-ben feltárt, íves falcsonkok az egykori nyugati szentély alatti kriptához tartoztak.¹³ Ehhez a főhajó szélességével megegyező apszishoz északról testes, az oldalhajó falsíkjánál is szélesebb, hengeres építmény csatlakozott. Noha további adataink nincsenek, felvetődött egy szimmetrikusan komponált, kéttornyos, ellenszentélyes, erősen hangsúlyozott tömegű nyugati építmény gondolata.¹⁴ Az apszis falcsonkjának építőanyaga és falazási technikája folyamatosan kimutatható a templom mellékhajóinak falaiban is. A 13. századi újjáépítés elsősorban a keleti szentély és a boltozatok megújítására összpontosult, a korábbi oldalfalakat, hasonlóan a nyugati kórus cilinderfalához, a lehető legnagyobb mértékben felhasználta. A 13. századi átalakítás során vesztette el funkcióját a templom északi irányba nyíló oldalkapuja, amelynek befalazott nyílására az utóbbi években bukkantak rá. A templomtól északra a monostor temetője lehetett. A kapu melletti falszakaszon megfigyelhető vakolatba karcolt sírfeliratok is erről tanúskodnak. A kapu elhelyezése talán összefügg a 11. század végén már említett, és a 16. század elején a templomtól északra lokalizált királyi palotával.¹⁵ Szembetűnő sajátossága a négyszögű ajtónyílást körülvevő, egyszerűsített, antikizáló keretprofil és szemöldökpárkánnyal hangsúlyozott, alacsony lunetta. A párkány és a lunetta kölemeze a feltáráskor hiányzott, eredeti helyén került elő azonban ugyanazzal a folyamatos keretprofillal ellátott küszöbök. A templomtól északra — amint későközépkori források tanúsítják — állt a király palotája. Valószínűleg erről esik szó abban a krónikás történetben, amely szerint Kálmán király itt fogadta az országba érkező, első keresztes hadjárat vezetőit. Bizonyos, hogy a kriptával ellátott nyugati szentélybe nem lehetett kívülről belépni. Ugy látszik, hogy egyáltalán nem volt a templomnak nyugati kapuja, csak északról, a királyi palota felől és délről, a monostor felől nyíltak bejáratok. A nyugati építmény ellenszentélyes kialakítása az ismert 11. századi magyar emlékműanyagban ritkaságszámba megy, meggyökerezni később sem tudott.¹⁶

Birodalmi mintaképek

Az ellenszentélyes, tornyos nyugati építmény és minden bizonnyal a hozzá fűződő rituális szokásrend megjelenése az ezredforduló Magyarországon a birodalmi mintaképek¹⁷ hatékonyságát mutatja a magyar király udvarában, bizonyára nem függetlenül István ki-

H. R. Sennhauser.
München, 1966–1971,
II, 222–223, 249–253,
263–266; III. 340–342,
378–379. Nachtragsband.
München, 1991, 40–41.

¹⁸Bandmann, Günter:
*Mittelalterliche
Architektur als
Bedeutungsträger.*
Berlin, 1951, 228–229.

rály feleségének, Gizellának és kíséretének jelenlététől. Az ellen-szentélyes templomtípus — amint Günter Bandmann az építészeti formák jelentéséről írt művében élénk tárja — a 9. és 12. század között elsősorban a keleti frank birodalmi területen terjedt el. Tehát abban az időben, az Ottó- és Stauf-korban részesítették ezt a formát előnyben, amikor a király-szentély funkciója hangsúlyos szerepet játszott a birodalmi reprezentációban. Alapja a *Civitas Dei* ágostoni gondolata volt, amely a császár és a pápa azonos értékű hatalmának tételét vette figyelembe. Az uralkodói szándék még határozottabban jutott érvényre a Karoling-kor *Westwerkje* esetében, amely a bizánci jellegű centrális magántemplom és a római bazilika összekapcsolása révén önálló és a szentéllyel szemben kiemelt helyet biztosított a trónus számára a templomban. Ennek az uralkodói jelenlétnek adott sajátos karaktert és szinte allegorikus értelmet az ellenszentély, amely a főszentélynek tükörképszerű megismétlése. „Azt mondhatjuk, hogy a Karoling császárság, mivel létezését a pápának köszönhette, arra érzett késztetést, hogy a magántemplomot és a római bazilikát összekapcsolja. Az Ottó-kori császárság ennek a gondolatnak alkotta meg új megjelenési formáját a *Civitas Dei* kétpólusosságának tételére alapozva. A nyugati szentélyben ült a császár, és vett részt vett az állami rítusokon — az apszis eredeti, trónhely értelmezése még elevenen élhetett ekkor — és a zsinatokon, amelyeken a pápával együtt elnökölt.”¹⁸ A korabeli költészet szerint is a császárnak és a pápának azonos volt a rangja. A császárral szembenálló irányzatok ezt a nézetet — az építészeti formával együtt — természetesen elvetették. Köztük is elsősorban Cluny szabályzata, amely a körmeneti szokások miatt is ragaszkodott a templom nyugati bejáratához és az előtte álló átriumhoz. A korai pannonhalmi szerzetesközösséget Cluny elvei aligha érintették mélyen. A pannonhalmi szerzetesi liturgián, misén és zsolozsmán való királyi jelenlét emléke Szent Imre legendájában maradt fenn. A szöveg az épületről, benne a király tartózkodási helyéről nem beszél, de az a megjegyzés, miszerint a király éjszaka titokban tudta megfigyelni a szerzeteseket zsolozsmázás közben, elkülönített helyen, a szerzetesi kórustól bizonyos távolságra álló uralkodói stallum, vagy trónus meglétére utal. A jelek szerint Pannonhalmának elsősorban nem a plébániai közösség népével voltak szoros kapcsolatai, hanem királyi alapítójával szemben voltak a templom épületében is megynilvánuló, határozott kötelezettségei.

Szent László korának magyar értelmisége

BOLLÓK JÁNOS

1944-ben született Mezőkövesden. Magyar–latin–görög szakon szerzett diplomát az ELTE Bölcsészettudományi Karán, ahol jelenleg az Ókortudományi Intézet vezetője. A nyelvtudomány doktora, egyetemi tanár.

Bel- és külpolitikai viszonyok

Amikor bátyjának, I. Gézának váratlanul és idő előtt bekövetkezett halála után 1077-ben a később szentté avatott I. Lászlót — mint a krónikás írja — „Magyarország nemeseinek teljes sokadalma (...) közös egyetértéssel, egyöntetű szavazással, egyhangú akarattal és közmegegyezéssel megválasztotta az ország kormányzására”, a magyar királyság semmivel sem volt könnyebb helyzetben, mint bő egy évszázaddal korábban a magyar fejedelemség volt. A kül- és belpolitikai, a gazdasági és morális problémák éppoly sűrűsödve jelentkeztek és törtek a felszínre, mint az augsburgi csatavesztést követő évtizedekben, csupán más jellegűek voltak.

A külpolitikában az új uralkodónak mindenekelőtt azettal a ket-tős nehézséggel kellett szembenéznie, hogy a német-római császárság és a pápaság a hetvenes évek közepétől kezdve egyszerre támasztott igényt a magyar királyság fölötti hűbérúri fennhatóságra. Bonyolította továbbá a külpolitikai helyzetet, hogy az úzok — a magyar krónikában „besenyők” — hol önszántukból, hol Bizánc biztatására rendszeresen támadták az ország keleti és déli határvidékeit. Más jellegű, ám ezeknél nem kisebb veszélyt rejtett magában, hogy a korábbi évtizedek pogánylázadásai következtében mélypontra süllyedt az ország nemzetközi, megítélése, főként Nyugat-Európában, és ráadásul nem is alaptalanul. Tény, hogy az idegen érdekeket kiszolgáló Péter elleni függetlenségi mozgalom, mely I. Andrást 1046-ban trónra segítette, egyben pogánylázadás is volt. A Vazul fiai, András és Levente mögé felsorakozó magyarok, miután a két Árpád-házi sarjat visszahívták száműzetéséből, — a krónikás előadása szerint — támogatásuk feltételeiül a következőket szabták nekik: „engedjék meg, hogy az egész nép pogány vallás szerint éljen, hogy a püspököket és a papokat megölhessék, az egyházakat szétrombolhassák, a keresztény hitet elvethessék, a bálványokat tisztelhessék”. Hogy a kereszténység helyzete a magyarság körében a Szent István halálát követő évtizedekben mennyire törekénynek bizonyult, azt az 1060-61-es második pogánylázadás mellett az is bizonyítja, hogy Szent László törvénykönyve külön cikkelyt szentelt a berkekben, ligetekben, források és patakok mellett végzett pogány szertartások tilalmazásának. A magyarok „pogány” vagy „hitben ingatag”, „hitben hamis” volta nemcsak a 11. századi nyugati egyházi íróknak volt kedvenc témája, hanem emléke még a 12. században is kísértett: a császárpárti német krónikások még ekkor is — amikor pedig már min-

den alapot nélkülözött — ezt hozták fel egyik nyomós érvként a német expanziós törekvések igazolására. Nem nehéz belátni, hogy akkor és olyan környezetben, amikor és ahol a koronázási szertartásszövegek a keresztény uralkodó elsőrendű kötelességévé tették, hogy „védje és oltalmazza Isten szentegyházát és híveit”, „győzze le és tegye semmivé a hitben hamisakat épp úgy, mint Krisztus nevének ellenségeit”, a pogányság vagy a hitbéli ingatagság és megbízhatatlanság vádja komoly fenyegetést jelentett, mivel bármikor ürügyül szolgálhatott egy-egy büntető hadjárat vagy rendtörvénycikk megindítására.

A külpolitikaihoz hasonlóan bonyolult és nehéz volt a belpolitikai helyzet is. A belháborúk következtében már korábban fellazult a jogrend és a törvényesség, széttzilálódott a gazdaság. I. Béla az árak és a kamatok központi rendelettel történő rögzítésére kényszerült, ami azt jelzi, hogy az ország lakossága komoly áruhiánnyal küszködött. Mint László e vonatkozású törvényeiből ki következtethető, általános jelenséggé vált az útonállás, a rablás és egyéb erőszakos cselekmények. A legkomolyabb belpolitikai problémát azonban közjogi természetű krízis jelentette: Géza és László ugyanis 1074-ben, amikor a Salamon elleni lázadás élére állt, az ország törvényesen megkoronázott királya elleni lázadás vezetését vállalta, és Salamon személyében az ország felkent uralkodóját detronizálta: szigorúan jogi szempontból nézve tehát sem Géza uralkodása, sem László királlyá történő kikiáltása nem felelt meg a törvényesség követelményeinek.

Ezek voltak tehát azok a legsúlyosabb kül- és belpolitikai nehézségek, amelyekkel hatalomra kerülésekor László szembesülni kényszerült. A történelmi események fényében ma már tudjuk, hogy mindegyikükön sikerült úrrá lennie: nem egészen két évtizedes országálása alatt a magyar királyság nemcsak megőrizte szuverenitását, hanem — Horvátország betagolásával — területileg még gyarapodott is; a kereszténység helyzete a lakosság körében végérvényesen stabilizálódott, ami egyet jelentett azzal, hogy nőtt a külső biztonság; helyreállt a törvényesség, a feudális viszonyok megszilárdultak: egyszóval a szinte reménytelen helyzetben trónra lépő László halálakor mind gazdaságilag, mind tekintélyében és önbizalmában megerősödött Magyarországot hagyott maga után.

Hogy a magyar politika milyen választ adott a felmerült problémákra, azt a történelmi események fényében nagyjából ismerjük. Ám izgató és akár a jelen szempontjából sem közömbös kérdés, hogy milyen választ adott a kor kihívásaira a kor magyar értelmisége. Ez utóbbit természetesen a maga egészében nem könnyű megítélni, hiszen a 11. századi magyar művelődési viszonyokra vonatkozóan csak nagyon gyér számú és hiányos adatok állnak rendelkezésünkre. A László koránál egy évtizeddel későbbi *Kisebbik István-legendá* szerzője művének bevezetőjében mindenesetre azt írja, hogy „fél az irigykedők mardosásaitól, akik a magu-

A 11. századi magyar művelődési viszonyok

két anyagul rakják össze, a mások írásait viszont ízekre szedik”. Ebből a megjegyzéséből és abból a tényből, hogy a 11. századból ránk maradt magyar irodalmi alkotások többsége mind stílárisan, mind pedig a művészi ábrázolásmód tekintetében igen magas színvonalon áll, arra következtethetünk, hogy keletkezésük idején kellett léteznie egy, ha számban nem is nagy, de jól képzett literátor rétegnek, melynek tagjaitól az irodalmi kritika és a tudományos viták világa sem volt idegen. László korának irodalmi terméséből azonban — eredetileg bármennyi volt is — mindössze két darab élte túl az idők viszontagságait: a *Nagyobbik István-legenda*, és a *László király tettei* (*Gesta regis Ladislai*) címet viselő történeti tárgyú mű. A legenda, mely a középkori hagiográfia műfaji konvencióihoz igazodva első királyunk életét örökíti meg, 1077 és 1083 között íródott, ismeretlen szerzője valószínűleg bencés szerzetes volt. A *gesta* ezzel szemben minden bizonnyal olyan világi pap tollából származik, aki László udvarában tevékenykedett, és akinek közeli rálátása lehetett az események menetére. A középkori történetírás „regényes” változatát képviselő munkája az I. Béla halálától László király haláláig terjedő (1062-1096) évek eseménytörténetét dolgozza fel, részint a honvédő harcokra — az úz-besenyő támadások és a császári büntető expedíció visszaverésére — részint —, vagy még inkább — a Salamon király és két unokatestvére, Géza és László herceg közötti trónviszályra koncentrálna, középpontban a sorsdöntő mogyoródi csatával. Noha *gestája* a kor valamennyi jelentős történelmi személyiségét felvonultatja, a történéseknek kezdettől fogva mindvégig László a főhőse. Műve nem közvetlenül, hanem a 14. századi magyar krónika részeként hagyományozódott, s feltehetőleg nem is teljes terjedelmében, ennek ellenére így, csonka formájában is a középkori magyar történetírás csúcsát jelenti.

Annak megválaszolásához azonban, hogy a két mű szerzője a kor két égető problémáját, a külpolitikai és a közjogi válságot illetően milyen álláspontra helyezkedett, vagy, hogy egyáltalán volt-e valamilyen álláspontja, előbb a két válság előzményeit és összetevőit kell kicsit részletesebben szemügyre vennünk.

III. Henrik szerepe

A külső válság okai, a két nagyhatalom hűbéri igényének előzményei még a század 40-es éveire nyúlnak vissza. A Szent István halálát követő trónviszály-sorozatban ugyanis Orseolo Péter 1045-ben a Magyar Királyság jogállása szempontjából súlyos, csaknem végzetes lépésre szánta el magát: hálából a katonai segítségnyújtásért szabályos hűbéri hűségesküt tett az őt trónjára visszasegítő III. Henrik német-római császárnak. Igaz, a Pétert 1046-ban újra és immár végérvényesen elűző I. András nem ismerte el érvényesnek és magára nézve kötelezőnek Péter hűségeskűjét, és azt a magyar krónikás szerint szorult helyzetében a Péter elmozdítása miatt sikertelen büntető hadjáratot vezető III. Henrik maga is semmissé nyilvánította, ám az *Altaichi Évkönyvek*

kortárs szerzőjének ezzel kapcsolatos megjegyzése valószínűleg a magyar krónikásnál hívebben tükrözi a császári udvar valódi álláspontját, miszerint a császár úgy érezte, „elvetemült emberek ragadták el tőle Magyarországot, amely korábban Isten annyira nyilvánvaló ítélete alapján jutott a hatalmába”. A „nyilvánvaló isteni ítélet”, melyre az évkönyvíró hivatkozik, konkrétan az 1044. évi ménfői ütközet kimenetelével azonos, amelyben III. Henrik serege és Péter csatlósai legyőzték a Pétert 1042-ben elűző Aba Sámuel és híveit. A középkor jogelméletében már a 8. század közepétől nyomon követhető ama gondolat megléte, hogy egy-egy fontosabb ütközet eredménye az isteni akarat megnyilvánulásának jele, egyfajta „istenítélet”. Egy-egy csata kimenetelét főként a dinasztikus harcok esetében értelmezték istenítéletnek. III. Henrik tehát, amikor a ménfői csatát istenítéletté nyilvánította, eljárásával egyrészt egy több évszázados középkori hagyományt folytatott, másrészt az, hogy a ménfői győzelmét ilyen módon értékelte, egyben arra is utal, hogy annak napjától kezdve Péter hűbéri esküjétől függetlenül is Magyarország főhűbérurának tekintette magát és utódait. 1046-ban a számára kedvezőtlen fejlemények hatása alatt tehát inkább csak hűbérúri jogának érvényesítéséről, mint magáról a hűbérúri jogáról mondott le. Az akkor elnapolt kérdést azután 1074-től újra aktuálissá tette az a körülmény, hogy I. András fia, Salamon magyar király, miután a dinasztikus küzdelemben Mogyoródnál vereséget szenvedett unokafivéréitől: Gézától és Lászlótól, ugyanúgy, mint korábban Péter, ő is a német római császár — IV. Henrik — segítségéért folyamodott hatalma visszaszerzése érdekében.

Az istenítélet

Hogy a Szentszék, pontosabban VII. Gergely milyen megfontolások alapján támasztott igényt a magyar királyság fölötti világi fennhatóságra, az a különböző források, mindenekelőtt a Salamonhoz, valamint a Gézához és Lászlóhoz írt levelei alapján hasonlóképpen viszonylag nagy pontossággal rekonstruálható. Egyfelől elfogadta III. Henrik álláspontját, miszerint a ménfői csata kimenetelében istenítélet nyilvánult meg, másfelől azonban az ekként felfogott ütközet jogi következményeit egy újabb szempont felvetésével igyekezett ügyesen a maga javára fordítani. III. Henrik ugyanis az 1044-es Magyarország elleni hadjáratának megindítása előtt anathémát mondatott ki a pápával Aba Sámuelre és híveire. Az anathéma kieszközlését Henrik részéről akkoriban pusztán taktikai megfontolás motiválta, az, hogy a valójában expanziós célokkal indított hadjáratát a nemzetközi közvélemény előtt szalonképpé tegye, az egész ügyet a törvényes királyuk ellen zendülő hitehagyottak megfenyítésének tüntesse fel. VII. Gergely viszont három évtizeddel később éppen ezt a momentumot emelte ki, mondván, az anathéma és a pápai jóváhagyás kikérésének ténye amellettt tanúskodik, hogy III. Henrik valójában egyfajta szent háborút viselt Aba Sámuel és hívei ellen, következésként

Magyarországot Szent Péter segítségével nem a maga, hanem a Szentszék javára hódította meg. Ebbéli véleményét minden köntörfalazás nélkül meg is fogalmazta a Salamonhoz 1074. október 28-án írott levelében: „...a kegyes emlékezetű Henrik császár (=III. Henrik), miután ezt az országot (=Magyarországot) Szent Péter tiszteletére meghódította, királyát (=Aba Sámuel) legyőzte és diadalt aratott, a koronát és a lándzsát elküldte Szent Péter testéhez, vagyis győzelmének dicsőségéért ahhoz juttatta el a királyi hatalom jelvényeit, akit tudomása szerint a felette való főség megillet” — vagyis Szent Péterhez, illetve utódjához. Ugyanez a két motívum, az istenítélet és a ménfői csata jogkövetkezményeként előállt szentszéki fennhatóság játssza a főszerepet VII. Gergely Gézához címzett levelében a mogyoródi csata értékelése kapcsán is. „Mivel unokafivéred (=Salamon) Magyarországot a német királytól nyerte el bitorlással, nem pedig a római pápától, hatalmának, mint hisszük, Isten ítélete vetett véget. (...) A király (=Salamon) Szent Péter apostolfejedelem dicső uralmának megvetésével, akié (...) ez az ország, alávetette magát a német királynak, és az árnyékkirály nevet kapta. Az Úr azonban előre látva ezt az (apostolai) fejedelmének okozott sérelmet, az ország feletti hatalmat rád ruházta át” — írja nem sokkal később Gézának, akit ebben a levelében következetesen *dux*-nak — azaz hercegnek — titulál, mintegy érzékeltetve, hogy csak akkor hajlandó *rex*-nek — vagyis királynak — elismerni, ha eleget tesz a Róma iránti kötelességének, azaz elismeri a pápa fennhatóságát. Ezenkívül VII. Gergely és a gregoriánus egyházjogászok, köztük a ménfői csatával 1085-ben külön is foglalkozó Bonizo, egyéb írásaikban úgyszintén előszeretettel hivatkoztak Szent Péterre, mint a Szentszék számára kedvező istenítélet kieszközölőjére.

E háttérismeretek birtokában egyértelműen aktuálpolitikai színezetet nyer *István Nagyobbik-legendájának* legalább két mozzanata. A legenda írója a hagiográfiában szokatlan módon a szent király harcaira is kitér, köztük arra, hogy hőse hogyan viselkedett a német-római császár 1030. évi támadásakor. A legendabeli István azonkívül, hogy megteszi a szükséges intézkedéseket, mielőtt harcba bocsátkoznék, Szűz Máriához is fohászkodik, mondván: „Ha kedved telik benne, világnak úrnője, hogy örökséged szőlejét ellenség pusztítsa, s a kereszténység zsenge ültetvényét irtsa, kérve kérlek, ne rójják fel az én renyhességemnek, hanem inkább akaratod rendelésének. Ha a pásztor bűnös, érdeme szerint ő maga lakoljon, kérlek, ártatlan juhokat dühöd ne sújtsion”. Miután a császári had visszavonult, István a csodás körülmények között bekövetkezett hadi sikerét Isten irgalmának tulajdonítja, és hálát ad érte „Krisztusnak és szülőanyjának, akinek védelmébe magát és országának gondját szüntelenül ajánlotta”. Konrád, a támadó, miután értesült övéi megszegyenüléséről, „nem kételkedett abban, hogy ez Isten szándékából történt”, és azontúl tartózkodott Ma-

**A pápaság hűbéri
jogigényének
visszautasítása**

gyarország megtámadásától. A legenda császára (valójában III. Henrik) tehát vereségét istenítéletnek fogja fel, melynek a legendában is ugyanaz a funkciója, mint VII. Gergely érvelésében, csakhogy az író ábrázolásában Szent Péter helyére Mária lép eme istenítélet kieszközöljeként. Vagyis Szent István és vele együtt Magyarország legfőbb égi pártfogója eszerint nem Szent Péter, hanem Szűz Mária. Ez a behelyettesítés, noha a gondolatmenet a VII. Gergely leveleiből megismert sémát követi, egy csapásra semmissé teszi a Gézával szembeni pápai érvelést, méghozzá teológiai aligha támadható módon, hiszen Szűz Mária hatalmát és szent voltát bajos lett volna bárkinek is kétségbe vonnia. Az író eljárása mögött tehát nem nehéz felfedezni azt az alig leplezett, bár nagyon finoman előadott szándékot, mely a pápaság magyar királyság fölötti hűbéri jogigényének visszautasítását célozza.

Hasonló képlettel találkozhatunk a *gesta* két látomás-jelenetében is, noha annak írója, mint majd látni fogjuk, alapvetően más célkitűzést követett, mint a Nagyobbik István-legendája szerzője. Az első vízió színhelye a mai Vác környéke. A történet szerint Géza és László, miközben a sorsdöntő mogyoródi ütközet előtt katonáival együtt a király seregének érkezésére várakozik, lóháton beszélgetésbe elegyedik egymással. Társalgásuk közben László fényes nappal csak az ő szemének feltáruuló látomást lát, amelyben az Úr angyala leszáll az égből, kezében koronával, és azt Géza fejére illeszti. László ebből arra következtet, hogy a küszöbön álló összecsapásban győzni fognak Salamon ellenében, és az országot a koronával együtt Gézának adja az Úr. Géza erre így válaszol: „Ha az Úristen velünk lesz és megóv bennünket ellenségeinktől, s ez a látomás beteljesedik, itt, ezen a helyen egyházat fogok építtetni szülőanyja, a legszentebb Szűz Mária tiszteletére”. A második látomás a mogyoródi győzelem és Géza királlyá koronázása után jelenik meg ugyanazon a helyszínen, mint az első. Ezúttal Géza és László kísérői társaságában arról tanakodik, hogy pontosan hol építsék fel azt a szentegyházat, melynek alapítására a csata előtt Géza fogadalmat tett. Ekkor egy szarvas tűnik fel előttük, agancsain égő gyertyákkal, s előbb futni kezd előlük, majd megáll azon a helyen, ahol később felépült a monostor. Amikor a katonák le akarják nyilazni, a Dunába veti magát, és végérvényesen eltűnik a szemük elől. A történetet a krónikás így folytatja: „Szent László ennek láttára így szólt: »Valójában nem szarvas, hanem Isten angyala volt«. S Géza király ezt mondta: »Mondd meg nekem, szeretett testvérem, mik volnának azok az égő gyertyák, amelyek a szarvas agancsain látszottak?« Szent László így válaszolt: »Nem agancsok azok, hanem szárnyak, nem égő gyertyák azok, hanem ragyogó tollak, állni pedig azért állt meg, mert ott jelölte ki a helyet nekünk, hogy a Boldogságos Szűz egyházát ne másutt, hanem csakis ott építtessük fel«. Hogy pedig az első látomás helyszíne se maradjon építmény nélkül,

Géza király és testvére elrendelte, hogy ott Szent Péternek, az apostolok fejedelmének építsenek kápolnát”.

Nem nehéz felismerni, hogy a két látomás gondolati háttére ugyanaz, mint a *Nagyobbik István-legendáé*: a hatalom és a korona sorsát eldöntő győzelemnek itt is istenítélet jellege van. A győzelmet itt is az Úr nyújtja, de Szűz Mária közbenjárására, másként ugyanis nem volna értelme Géza azon fogadalmának, melyet az első látomás után tett; Géza fő égi patrónusa tehát egyértelműen Szűz Mária. A második látomás viszont azt sugallja, hogy Szűz Mária mellett Szent Péternek is jutott némi szerep a győzelemben, ám csak annyi, hogy — a krónikáiról hallgatolagos feltételezése szerint — az ő közbenjárásának volt köszönhető a hercegeknek önbizalmat adó első látomás. A krónika írója tehát bizonyos vonatkozásban továbbmegy, mint a legendáé: hiszen a két egyház általa előadott megalapítása úgy is értelmezhető, hogy Géza ezzel mindkét égi patrónus iránt kellőképpen leróta háláját, istenítélet értékű győzelme semmilyen formában sem szolgálhat tehát a „szent péteri fennhatóság” igazolásának kiindulási alapjául. A két szerzőnek a maga korában nagyon is érthető utalásai mögött a *regnum Marianum* ekkor formálódó ideológiája húzódik meg, mely egyaránt alkalmasnak kínálkozott mind a pápai, mind a császári hűbérúri igény visszautasítására.

A *Gesta regis Ladislai* szerzője azonban nemcsak, sőt nem is elsősorban a pápaság és a császárság hűbérúri igényének együttes visszautasítását, hanem sokkal inkább László trónra kerülése jogosságának igazolását tekintette fő feladatának. Az a kényes közjogi helyzet, melynek megoldatlansága sokáig beárnyékolta László uralmát, és amely három évtizeden belül kétszer is megteremtette a külső beavatkozás lehetőségét, annak következményeként állt elő, hogy az uralkodócsaládon belül egészen László koráig nem alakult ki és szilárdult meg a hatalom átruházásának egységes rendje. Az uralkodói hatalom öröklésében a magyar fejedelemség idején a *senioratus* elve érvényesült, az elhunyt uralkodó helyébe mindig az uralkodó nemzetség legidősebb férfitagja lépett. Géza azonban szakított ezzel a hagyománnyal, amikor fiát, Istvánt jelölte ki utódjául — ez váltotta ki Koppány lázadását —, s éppúgy István is, aki előbb a fiát, Imrét, majd annak korai halála után nővére fiát, Orseolo Pétert tette meg végrendeletileg királyi trónjának örökösévé. A magyar főemberek gondolkodásában azonban a *senioratus* hatalomátruházási hagyománya nagyon sokáig makacsul tartotta magát: ennek alapján tették meg királynak a Péter ellen lázadó magyar előkelőségek 1042-ben Szent István sógorát, Aba Sámuelt, s lényegében véve ezen elv érvényességének elismerését jelentette a várkonyi egyezség is, hiszen a hatalmon Bélával megosztó I. András azzal, hogy az öccsét tette meg *dux*-szá, tulajdonképpen elismerte annak jogát arra, hogy halála után ő kövesse majd a trónon. Ezt az egyezséget azonban fel-

borította az a körülmény, hogy időközben Andrásnak két fia is született, s közülük az idősebbet, Salamont András még életében királlyá koronáztatta (1057), és pozícióit dinasztikus házassággal is igyekezett megerősíteni: IV. Henrik császár lányával jegyezte el. A helyzetet tovább bonyolította, hogy Salamon királlyá koronázását kényszerhelyzetében formálisan maga Béla is elfogadta, bár bátyja, András halála (1060) után első dolga az volt, hogy félreállítsa a még kiskorú uralkodót. Béla hirtelen bekövetkezett halála (1063) után azonban IV. Henrik császár visszahelyezte trónjára a vejét, és Salamon uralmát több mint egy évtizeden át Béla hercegi címet viselő két fia, Géza és László is kénytelen volt tudomásul venni, sőt, Géza maga erősítette meg unokatestvérét a királyi trónon azzal, hogy a hatalomba való visszahelyezése után jelképesen saját kezűleg koronázta ismét királlyá. Salamon ingtag talajon álló uralma azonban, akárcsak korábban Péteré, törvénytörően vont maga után az ország vezetésében a külföldi, elsősorban német császári befolyás erősödését, ami viszont épp ily törvénytörően váltotta ki a magyar főemberek egyre hevesebb ellenszenvét és ellenállását. 1074-ben ez az ellenállás fegyveres felkelésbe torkollott, melynek eredménye Salamon elűzése, és előbb Géza, majd annak halála után testvére, László királyi trónra emelése lett. Csakhogy amíg Salamon élt, *de lege* sem Gézának, sem utána Lászlónak nem volt joga a királyi méltósághoz és koronához. A krónikáiró *gestájával* nem kevesebbre, mint ennek a súlyos közjogi helyzetnek elméleti szinten történő megoldására vállalkozott.

Legitimitas kontra idoneitas

Az európai állam- és jogelméleti irodalomban a 10. század közepétől kezdve folytak a viták arról, hogy az uralkodót vérségi kapcsolata (*legitimitas*) vagy a jelleméből fakadó alkalmassága (*idoneitas*) jogosítja-e fel a királyi trónra, s főként az Ószövetségben mindkét irányzat hívei bőven találhattak és találtak érveket saját igazuk alátámasztására. Magától értetődik, hogy László trónigénye jogosságának bizonyítása csak az idoneitás érvrendszere alapján volt lehetséges, és a *gesta*író ezt az utat is választotta. Egész művének legfőbb mondanivalója az, hogy a királyi nemzetiség tagjai közül jelleme és tettei alapján ítélve részben Géza, de még nála is inkább a testvére, László volt az, aki minden szempontból alkalmasnak bizonyult az uralkodásra. Ebbéli véleményét nyíltan meg is fogalmazza a László királyi trónra emelését ünneplő fejezetben, illetve az ennek kapcsán Lászlóról adott jellemzésében. „Mindenki tudta ugyanis, hogy őt az erények teljessége ékesíti, hitben katolikus, kegyességben kiváló, bőkezűségben adakozó, jótékonykodásban kiemelkedő”. A *gesta* egész cselekménye tulajdonképpen egyetlen célt követ, azt, hogy érzékletesen dokumentálja a jellemzésben felsorakoztatott erényeket, mindvégig elsősorban László kivételes nagyságát hivatottak illusztrálni a *gesta* epizódjai.

- Irodalom:
- Gerics József: *Politikai és jogi gondolkodás Magyarországon VII. Gergely pápa korában.*
In: Uő.: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban.*
METEM-könyvek 9,
Budapest,
1995, 144-164.
- Váczy, Peter: *Thietmar von Merseburg über die ungarische Königskrönung.* In:
Insignia Regni Hungariae I. Studien zur Machtsymbolik des mittelalterlichen Ungarn.
Red.: Lovag Zsuzsa.
Budapest, 1983, 29-53.
- Bollók János: *Szent Imre alakja középkori krónikáinkban.*
In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk.
Fügedi Erik. Budapest
1986, 61-75, 309-313.

A *idoneitas* azonban a *gesta*író szemében nem elvont fogalom, hanem meghatározott erények együttese. Ezeknek a Lászlóban megtestesülő uralkodói erényeknek a forrásvidéke ugyanakkor meglehetősen nagy pontossággal feltérképezhető, és végső fokon nem más, mint Szent István *Intelmei*. A Lászlóval kapcsolatos erénykatalógus nemcsak tartalmában, hanem szerkezetében is hangsúlyjaiban is az *Intelmek* uralkodóval szemben megfogalmazott kívánalmainak rendszerét követi, sőt helyenként szó szerinti egyzéseket mutat vele (például *rex non tam regat, quam regatur*).

A *gesta*író bizonyos mértékig az I. András korában alkotó elődje történeti munkáját is átformálta, kisebb részletek betoldásával koncepcionálisan saját *idoneitas*-felfogásához igazította, s ily módon az *idoneitas* elvét következetesen szem előtt tartva, Lászlóval kapcsolatban egészen sajátos koncepciót dolgozott ki. Megítélése szerint a Szent István és László között trónra került magyar uralkodók közül mindegyiknek volt valami fogyatéksége, melynek következtében nem felelt meg az *Intelmek*ben előírt követelményeknek, kivéve Imrét, aki viszont ténylegesen sohasem uralkodott. Ez a koncepció azt sugallta, hogy István igazi utóda virtuális értelemben László, aki Imréhez hasonlóan minden szempontból eleget tesz az eszményi uralkodóval szembeni elvárásoknak.

László hatalomra kerülésekor a magyar értelmiség először vállalta a nyílt konfrontációt elméleti téren a két nagy hatalom hivatalos ideológusaival, és sikeresen oldotta meg feladatát. A *regnum Marianum* koncepciójának kidolgozásával olyan elméleti érvet kovácsolt a politikusok számára, mely az adott korban hiánytalanul alkalmasnak bizonyult a nagy hatalmi igényeket alátámasztani igyekvő jogi és államelméleti argumentumok semlegesítésére. Az általunk ismert, két különböző társadalmi réteghez tartozó kortárs író egymáshoz nagyon hasonló állásfoglalása a szuverenitás kérdésében pedig annak jele, hogy ez az értelmiség nemcsak jól felkészült volt, hanem az ország sorsát érintő lényeges kérdésekben közös nevezőre is tudott jutni egymással, s többek között ezzel is elősegítette a magyar királyság helyzetének stabilizálását.

GUSTAW
HERLING-GRUDZIŃSKI

Más világ

II. rész: Akik a hitükért szenvedtek (részlet)

Gustaw Herling-Grudziński (1919-2000) lengyel író, esszéíró, publicista. Huszonegy éves volt, amikor egy szovjet munkatáborba került. A háború után, 1951-ben *Más világ* címmel Londonban kiadta lágerbeli emlékeit. 1955-ben feleségül vette Benedetto Croce lányát, és Nápolyban telepedett le. Irodalmi hagyatékának legjavát az elbeszélései, naplói és esszéi képviselik.

Cellám apró ablaka a zónára nézett; ha a jéghideg rácshoz nyomtam az arcom, néhány barakkot, a konyhát meg a fürdőt láttam. A szomszédos cellába T.-t, a sziléziai rendőrt helyezték el. T. kissé mongolos, széles arcú, egyeneslelkű udvarias ember volt; mindannyiunk számára ismeretlen okból a lágerben titkolta valódi nevét és foglalkozását; mindenki bányásznak tartotta, és Jercevoiban ő volt az egyik legjobb favágó. T. cellája Z. asszony cellájával volt szomszédos, majd a többi éhségstrájkoló cellái következtek. Bal oldali szomszédom, a Don menti Rosztovból származó elektrotechnikus, Gorbátov azért került az elkülönítőbe, mert megsértett egy szabad hivatalnokot. T. ablaka a sarkon túl volt: néhány lakóházra, és a jercevoói útról a központi elkülönítőbe kanyarodó út elágazására nézett. Cellám olyan alacsony volt, hogy elértem a mennyezetet, és annyira keskeny, hogy T. falától egy nagy lépéssel eljutottam Gorbátov faláig. A helyiség hosszanti felét egy gyalulatlan deszkából összeütött, fejrészével az ablakhoz állított emeletes priccs foglalta el. A felső priccsen még meggörbödve se tudtam felülni, mert a vállam a mennyezetnek szorult, az alsóra, mint a bűvár, fejjel előre másztam fel-le mászni pedig csak úgy tudtam, ha kezemmel a deszkának feszülve ellöktem a testem. A priccs széle fél lépésnyire volt az ajtótól és az ajtónál álló küblitől. Rövid fontolgtatás után a felső priccszet választottam (bár a nyitott ablakból farkasordító hideg áradt rá, és a huzat vékony hórteget hordott be a párkányra), mert az tágasabb volt. A talpalatnyi csupaszföldön való járkálás viszont örülettel fenyegetett. A két oldalfal piros téglából volt felhúzza, és lehetővé tette, hogy viszonylag könnyen érintkezzek szomszédaimmal, ráadásul nem is kopogtatással, hanem hangosan belesuttogva a résekbe, melyekből megkövesedett mészdarabkák potyogtak. Mielőtt ebédelni ment, Ziszkind még egyszer ellenőrizte az ajtókat. Kulcs csikordult, a júdásablakon elmozdult a fedőlap, aztán a puha lépések nesze lassan távolodott, majd elhalt a jeges csendben.

Az első napot azzal töltöttem, hogy körülnéztem a cellámban, és a felső priccs feletti ablakon figyeltem a zónát. Furcsa volt nézni a rabtársaimat, ahogy a barakkjukba sietnek, ahogy az ösvényen álldogálnak, ahogy messziről köszöntik egymást. A börtönbeli börtön ablakából szinte szabad embereknek látszottak. De nem irigyeltem őket. A sok hónapos falkaélet után az egyedüllét

— mint annak idején a kórházban — most is üdítő, jó érzés volt. Rettenetesen fáztam, de nem voltam éhes. Valahol a tudatom legmélyén a büszkeség szikrája pislákol, mintha már visszakaptam volna a nehezen kiharcolt szabadságot. A világon sok ezer ember küzd valamiért, és nem tudja, hogy még a vereség lehetőségében is van valami lelkesítő és vonzó, ha a kudarcot vértanúságnak érezzük. Aki hisz valamiben, és a harcban legyőzik, az készségesen magára vállalja és magánya jutalmának tekinti a mártíromságot. Csak az a baj, hogy kevesen vannak, akiknek a testi állóképességük felér a hitük erejével. Mert már első este, amikor cellámban kigyulladt a villanykörte, és a zónából csajkák csörömpölése szállt felém, egyszerre csak éhség és leírhatatlan félelem fogott el, és attól kezdve — bár folyadékot sem vettem magamhoz — éhségstrájkom végéig éjjel-nappal gyakran vizeltem.

Éjszaka rosszul aludtam, folyton ébredeztem, és olyan rejtélyes, megmagyarázhatatlan és összefüggéstelen álmaim voltak, hogy hiába erőlködtem, már az ébredés percében képtelen voltam felidézni őket. A hidegtől reszketve a priccs sarkába kuporodtam, minél messzebb az ablaktól, térdemet felhúztam a hasamhoz, fejemre borítottam a pufajkámat, kezemet a zubbony ujjába dugtam. Ebben a pózban, az oldalamba fordulva, talán egy óráig sem tudtam volna megmaradni, de mert ezt találtam a legalkalmasabbnak, és a hidegtől is így tudtam a legjobban megvédeni magam, amíg a magánzárkában voltam, nem változtattam rajta. Másnap ébredéskor nem voltam éhes, viszont annál magányosabbnak éreztem magam. Lecihelődtem a priccsről, és hogy felmelegedjek, csípőre tett kézzel mozgattam a törzsem a tenyérynyi padlón. Amikor végre úgy éreztem, hogy elgémberedett tagjaimban frissebben kering a vér, megkocogtattam T. cellájának a falát.

— Hogy érzed magad? — kérdeztem.

A fal mögül tompa puffanást hallottam, mintha egy test zuhant volna el, utána óvatos kaparászást az egyik résben, majd végre-valahára T. nyugodt hangon válaszolt:

— Pokoli hideg van, de máskülönben megjárja. Hát te?

— Jól. Mi van a többiekkel?

— Nem tudom, nem válaszolnak.

A szemközti falhoz lépem, és megint kopogtattam. — Hány napra ültettek le, Gorbátov?

— Ötre. Csak a másodiknál tartok.

— Nehéz?

— Éhes vagyok. Az ember zabálna, de a kenyér, amit adnak, a fél fogamra sem elég. Te megőrültél azzal az éhségstrájkjal. Nem fogod kibírni...

— Az az én dolgom...

Leültem az alsó priccs szélére, és üres fejjel bámultam a küblit. Csakhogy Gorbátov, úgy látszik, bőbeszédűbb volt, mint T.

— Tudod-e, kik ülnek a szomszédságomban?

— ?

— Három apáca, A hitükért kerültek ide.

— Nem igaz!

— De igen. Énekelnek és imádkoznak. Megpróbáltam beszélni velük, de nem felelnek. Zárdaaszűzek... — Gorbatov nevetése köhögésbe fulladt. Felködlött bennem, hogy a zónában suttogtak valamit három magyar apácáról, akiket a rabok közül senki sem látott. Azt beszélték róluk, hogy egy rabszállítmánnyal érkeztek a jercevoi elkülönítőbe Niandomából, ahol 1938 óta raboskodtak. 1941 őszéig becsületesen dolgoztak Niandomában, azután egyik napról a másikra megtagadták a munkát, mert „nem akartak a Sátánnak szolgálni”. Esetük gyakran szóba került a jercevoi rabok között, aztán csend lett körülöttük. Meg voltam győződve, hogy vagy már rég nem élnek, vagy a központi elkülönítőben ülnek. Hiszen szükségállapot volt, így aztán rejtélyes, örült tettük szinte az öngyilkossággal volt egyenlő.

T. cellájából kopogást hallottam.

— Mi csorog ott nálad? Lyukas a tető?

— Nem, én csurrantottam.

— Elfogadtad a vizet?

— Nem.

— Bereztél?

— Nem, azt hiszem, a hólyagommal van baj.

T. nevetett, aztán mondott még valamit, de én elhúztam a rés-től a fülem. Egy jó óráig álltam szótlanul a priccnek dölve; éreztem, hogy régi önbizalmamon fokozatosan felülkerekedik a nyugtalanság, és lázas igyekezettel a becsvágyban kerestem menekvést. Van úgy az ember — különösen olyankor, amikor az ürességet hosszú ideig vakmerő tervekkel próbálja kitölteni —, hogy egyszerre csak, mintha vattából volna, megroggyan a térde, és igazából már csak egyre vágyik: hogy vissza se nézve meneküljön.

— Tudod-e, ki ül még itt? — kopogtam újra T. falán.

— Ki?

— A három apáca. A Sátán küldte ide őket.

— Még mindig itt vannak? És ők mit akarnak?

— Szenvedést a hitükért —, feleltem gondolkozás nélkül, és észre se vettem, hogy válaszomat Dosztojevszkijtől kölcsönöztem.

— Úgy, mint mi —, mondta T.

— Túlzol, mi csak szabadulni akarunk —, adtam vissza neki örömmel a kölcsönt, de a következő percben már a másik falon kopogtattam.

— Hé, Gorbatov, mondd meg a három kedvesnővéremnek, hogy az éhező lengyelek üdvözlöztetik őket.

— Megbolondultál? Én ki akarok innen jutni. De most hallgass, jön Ziszkind...

Csakugyan, az elkülönítő előtti ösvényen lépések csikorogtak, majd nagy robajjal kinyílt a bejárati ajtó. Ziszkind egy ideig a fo-

lyosón matatott, aztán megfordította cellám zárjának a kulcsát, bejött, és szó nélkül egy adag kenyeret tett a felső priccse. Pontosan ezt csinálhatta a többi cellában is, mert csak a nyíló és csukódó ajtók fokozatosan halkuló zaját hallottam. Sokáig néztem a friss kenyeret, de nem voltam éhes; és bár attól kezdve Ziszkind minden nap ugyanabban az órában behozta nekem a kenyeret, látogatásait növekvő apátiával fogadtam.

Este megint kinyílt a cellám ajtaja. Mint a küszöbről berúgott nagy rongylabda, valaki sebesen a cellába gurult, majd eltűnt az alsó priccse odvában. Negyedóra múlva résnyire nyílt az ajtó; Ziszkind először egy csajka párolgó levest, majd egy szelet kenyeret csúsztatott be a nyíláson. Az ismeretlen férfi felugrott a priccse-ről, eközben beverte a fejét a felső deszkába, aztán káromkodva a padlóra vetette magát. Hangoosan és mohón evett — szürcsölve, cuppogva lefetyelte a forró lötyöt, daráló állkapcsa villámgyorsan eltüntette a kenyeret. Egy percig sem tartott az egész — mert kisvártatva már a jellegzetes csettegetést hallottam, ahogy kinyalta az edényt, majd az üres csajka kondulva ütődött a padlónak, és a fickó elégedetten, állatiasan felmordult — de ez elég volt ahhoz, hogy szájamban összefusson a sűrű ragacsos nyál, homlokomon kiütközön a verejték; eszméletvesztéshez hasonló gyengeség fogott el. Mire magamhoz tértem, alattam az idegen már horkolt; fülsiketítően sípolva fújta ki tüdejéből a levegőt, és össze-vissza beszélt álmában. Reggel elvitték dolgozni, este visszakísérték a cellába. És bár öt éjszakát töltöttünk el együtt, egyetlen szót sem váltottunk egymással, és egyszer sem láttam az arcát. Amikor evett — én a felső priccseken feküdtem, és csak a küszöbig meg a kübliig láttam el, amikor munkába indult — én aludtam, vagy úgy tettem, hogy alszom. Este, a sötétben csak az elszuhanó, özszerándult árnyékát láttam, ahogy durva lökéssel a küszöbről egyenesen a priccse penderítették. Semmi kétségem nem volt afelől, hogy az engem kísértő gonosz szellem szerepét osztották ki neki, mégis kötődtem hozzá, mert a kegyetlenül lassan múló óráknak most ő volt az egyetlen biztos pontja, melyben a teljesen kiürült képzeletem megkapaszkodhatott.

Éhségsztrájkom negyedik napjára már annyira legyengültem, hogy csak nagynehezen másztam le a küblihez; máskülönben egész nap mozdulatlanul feküdtem a priccseken, és még napközben is zaklatott, erőszakosan meg-megszakadó félálomban szenderegtem. A lázas álom bizonyos megkönnyebbülést hozott, mintha így jobban éreztem volna a magány ízét, de gyakran furcsa, rémült állapotba sodort, és lassan elvette a valóságérzetemet. Nem voltam éhes, sőt, a hideget sem éreztem, ezzel szemben gyakran kiáltozva ébredtem, és hirtelen nem tudtam, hol vagyok, mit keresek itt.

A ritka percekben, amikor eszemnél voltam, minden eddiginél erősebben átéreztem a haldoklás szomorúságát és keserűségét; hi-

ába próbáltam felidézni magamban az életemet, abban keresve vigaszt, hogy még utoljára a szemébe nézzek annak az embernek, aki egykor a nevemet viselte — aki én voltam. A haldoklás kísérőjelenségei közül talán a személyiségünkötől való lassú elválás a legszörnyűbb, ez kedvez legjobban a megtérésnek. Mert mi marad az embernek, ha még abban se hisz, hogy a szenvedésnek odavetett teste, melyből mint érből a vér, elszivárog életének tartalma, a földi vándorút túlsó partján csodálatos átváltozáson megy át? Ilyenkor bántam, hogy a lágerban annyira megkérgeződött a lelkem, hogy képtelen voltam imádkozni. Olyan voltam, mint a sivatagi naptól salakká szikkadt, megrepedezett szikla, melyből addig nem tör fel eleven forrás, amíg a varázspálca meg nem érinti. Dél körül kinyílt a cellám ajtaja; egy ismeretlen, magasrangú NKVD-s tiszt állt benne. Egyenruhájának zubbonyát részsut mellszíj vágta el, bőrköpenye ki volt gombolva, piros-kék sapkáján aranyozott szovjet címer. Válla mögül szőrmesapkában és állig gombolt bundában Szamszonov lesett be a cellába.

— A neved? — kérdezte metsző hangon az ismeretlen, és hátravetette köpönyege szárnyát; láttam, hogy keze a pisztolytáskán van. Kínkeservesen felültem a priccse, és akadozó nyelvvel megmondtam a nevem. Hirtelen úgy láttam, hogy az ismeretlen tiszt az arany gombnál fogva feltépi a pisztolytáska fedelét, és ápolat keze a fegyver feketén villanó markolatára simul. A szívem vadul dörömbölt, és úgy éreztem, minden vérem a pattanásig telített hólyagomba tolu. Becsuktam a szemem. Mint a puskaelövés, csattant a következő kérdés:

— Abbahagyod az éhségstrájkot?

— Nem! — kiáltottam azonnal kétségbeesetten. — Nem, nem! — ismételttem meg gyorsan, és visszaestem a priccse; testem verejtékben úszott, és éreztem, hogy hólyagom, mint a kilyukadt labda, összelapul.

— Hadi törvénytörés! — hallottam messziről, mintha álomban beszélne hozzám.

Az ajtó dörrenve becsapódott.

Nem tudom, meddig aludhattam, de már sötétedett, amikor erős kopogtatásra ébredtem. T. jelentkezett a cellájából.

— Z. asszony elájult — mondta izgatottan —, a kórházba vitték.

— És a többiek?

— Nem tudom. Most üres mellettem a cella, nem tudok kapcsolatba lépni velük. Hallottam, hogy sokan járkáltak a folyosón. Azt hittem, te is, mert már órák óta kopogok neked. Megfenyegettek?

— Meg.

— Tartod magad?

— Igen —, feleltem rövid gondolkodás után.

Estefelé Ziszkind behozta a kenyéradagot, de mielőtt szótlánul kiment volna, egy papirost nyomott a kezembe. A villanykörtéhez

kúsztam. „Mind a hárman kórházban vagyunk” — írta B. — „hagyjátok abba az éhségstrájkot. Most már világos, hogy semmit sem értek el vele.” Kopogtam T.-nek, és felolvastam neki a levelet, de T. csak szitkozódott. Megkönnyebbülve összegömbölyödtem, hogy tovább aludjak, amikor nagy lármával a cellába zuhant az ismeretlen fickó, és kisvártatva hörgölve nekiesett a levesének.

Másnap azzal a furcsa érzéssel ébredtem, hogy fulladok. Nehezen vettem levegőt, úgy éreztem, kezem és lábam szétrepeszti a ruhámat, és a hasadékokon kibuggyan a húsom; mintha az egész testem béklyóba lett volna kötözve. Nem mozdultam, csak a kezemet emeltem a szememhez — annyira dagadt volt, hogy a csuklóm teljesen eltűnt, a tenyeremen és a kézfejemen pedig puha duzzadt párna éktelenkedett. Lassan felültem, és megnéztem a lábam — boka fölött vastagon kitüremkedett a gumicipőmből. Igaz volt hát — az éhezéstől az ember teste felpuffad. Kifűztem a cipőmet, kiszabadítottam a kereszteződő vonalakkal csíkozott lábfejem, aztán kínlódva megpróbáltam a varrás mentén felszakítani a vattázott nadrágomat. Minden mozdulatnál fájdalom hasított belém, hiszen egy vértől és gennyből megkeményedett páncélt kellett letépnem a bőrömről, de addig nem nyugodtam, amíg meg nem láttam a lábam, a két csupasz, vörös, kelésekkel teleszórt koloncot; a kelésekből sárgás-rózsaszínes váladék szivárgott. Ahogy megérintettem a combom, mintha nem az enyém lett volna — ujjam először a testem puha tésztájába süppedt, aztán mint felfújt kerékfelsőtől, elpattant tőle. Hogy levethessem a pufajkámat, le kellett másznom a priccsről. Amikor ezzel is végeztem, a kimerültségtől a padlóra rogytam, és a falnak vettem a hátamat. Most már akadálytalanul püffedhettem, megint elég helyem volt hozzá. Nem fáztam, csak elesett voltam és néha elszédültem. És észre se vettem, mikor aludtam el, fejemet a puha és vértől nyirkos lábamra hajtva.

Délután négy körül járhatott az idő, mert még fénysugár hatolt be a pici ablakon, amikor Gorbatov jelentkezett. Most nem kopogott, hanem idegesen verte a falat. Alig változtatva a testhelyzetem visszakopogtam, és a résre tapasztottam a fülem.

— Az előbb kivezették a három apácát — hadara Gorbatov —, este visszamegyek a zónába. Vszevó harósevo.²

A szemközi falhoz kúsztam.

— Nézz ki az ablakon — mondtam T.-nek. — A három apácát az előbb kivezették.

— Értem — felelte T. — Később majd kopogok, hogy láttam-e valamit.

Miközben vártam, érthetetlen félelem és izgalom fogott el. A fejem nehéz volt, mint az érett dinnye. Amíg aludtam, a lábamat ellepő sebek beszáradtak, de be is gyulladtak; most olyan elviselhetetlenül viszkettek, hogy megint felkapartam őket, és bambán játszadoztam a vékony pörkökkel. Úgy éreztem, fullasztó hőség

van, és megint feszített a hólyagom, de felállni nem volt eröm...
Nadrágom átmelegedett, és kis tócsa kerekedett a padlón.

— Láttam őket —, kopogott át T.

— Meséld el részletesen —, kértem.

— Kikísérték őket a zónából... a központi elkülönítő felé mentek. Többet nem láttam, már sötétedik...

— Hogy néztek ki?

— Mint a többi. Három éktelenül borzas nő. Úgy láttam, még fiatalok.

— Hányan kísérték őket?

— Két szuronyos őr.

— Beszélj még. Hogy mentek?

— Rendesen. Többet nem láttam. Kint már majdnem sötét van. Jó éjt.

Ahogy fölkecmeregtem a priccse, az oldaldeszák véresre horzolták a lábam. A kuckómba kuporodtam. Nem mozdultam akkor sem, amikor Ziszkind behozta a kenyeret, amikor az ismeretlen fickó lármásan bezuhant a cellába, amikor, mint az állat, befalta az ennivalót. Az idő most gyorsan telt; teljesen fásult voltam, nyitott szemmel aludtam. Talán már éjfél is lehetett, amikor a lőtéren három rövid lövés dördült el. Mint a torkolatúz fényét, érzékeim még felfogták a figyelmeztetést, aztán elnyelt a sötétség.

Másnap Loewenstein doktor látogatott meg az elkülönítőben, és nem titkolta előttem az igazságot.

— Kedves fiam — mondta, amikor Ziszkind egy percre kiment —, a szíved egészséges, de ilyen ótvaros dagadt lábba a legerősebb szív sem képes sokáig pumpálni a vért. Hallgass rám, hagyd abba a tiltott éhezést — mosolyodott el —, és folytasd a megengedettet, sőt, a törvény által ajánlottat. A „hullaház” csendjében és melegében elégedélsz még három hónapig, márpedig addig változhat valami...

Válaszképp megcsóváltam a fejem. Most jobban éreztem magam, még a priccsről is lekászálódtam, hogy az öreg doktort az ajtóig kísérem. De aznap éjjel — ez volt éhezésem hetedik, elkülönítésem hatodik éjszakája — hirtelen éles fájdalom hasított a szívembe, és irtózatosszerű félelem fogott el. Nincs kegyetlenebb, mint az ismeretlentől, a szörnyű rejtélytől való tárgyaltan félelem; mindenütt ott van — hol oldalról, hol a toroknál, hol a lábujjknál, hol a bal mellkas sarkában leselkedik az emberre... Az alattam fekvő ismeretlen megmozdult álmában, és keservesen felnyögött. Egy percre visszatért az önbizalmam, de amikor a fickó elcsendesedett, egyszerre csak, ki tudja miért, azt hittem, hogy meghalt.

Gyorsan lecsúsztam a priccsről. Rémületesen sokáig — egy örökkévalóságig! — dörömböltem T. falán, és egész idő alatt rendületlenül hittem, hogy karnyújtásnyira tőlem egy hulla fekszik; még csak a fickó ágyához sem mertem fordulni. Végül valami ragacsot éreztem ökölbe szorított ujjaim közt, és abbahagytam a dörömbölést. T. nem válaszolt. Szóval ő is meghalt? Az utolsó, két-

ségbeesett üvöltéshez gyűjtöttem a levegőt, mintha halálfélelmem legmélyebb bugyrából akarnám kiszakítani, amikor kopogtak a falon, és T. megkérdezte:

— Mi van?

— Élsz! Hát élsz!

— Rosszul vagyok, alig állok a lábamon...

— Hagyjuk abba az éhezést, vesztettünk, amikor a többiek elmentek... Az apácákat kivégezték...

— Én nem hagyom abba —, mondta T. váratlanul erős hangon.

Ott maradtam a falnál. Hanem amikor a fickó megint sóhajtott, és álmában kiáltott valamit, hetek óta először békesség szállt meg, és a fal tövében mélyen elaludtam.

A nyolcadik napon az ismeretlen cellatársam este nem jött vissza, helyette Ziszkind állt az ajtóban, és rámparancsolt, hogy készülődjek, mert elmegyünk.

— Hová? — kérdeztem.

A folyosón vártam, amíg Ziszkind kinyitotta T. ajtaját. T.-nek dagadt volt a feje, és szemében olyasféle erőfeszítést láttam, mint mikor az ember nehezen ismeri fel rég nem látott barátját.

— Vége? — kérdezte halkán.

— Nem tudom — húztam fel a vállam —, nem látok lövészeket.

Az őrházban a Harmadik Ügyosztály tisztjének jelenlétében aláírtuk a Lengyel Köztársaság Kujbisevbe kihelyezett nagykövetének, Kot professzornak a táviratát, és elindultunk Ziszkinddel a zóna másik végében nemrég megnyitott kis kórházba. Összekapaszkodtunk T.-vel, úgy mentünk, és furcsa, lebegő volt a járásunk, mintha a következő percben el akarnánk szakadni a földtől. A zónára hulló nagy pelyhű hó már a világító ablakokig betemette a barakkokat. A néptelen lágérben csend és nyugalom volt.

* * *

Életünket Zabielski doktor, a hallgatag ukrainai „régilengyel” mentette meg; a szigorú utasítás ellenére a rendes kenyéradag és leves helyett két tejinjekciót adott be nekünk, s ezzel elejét vette a végzetes bélcsavarodásnak. Másnap estefelé, miután kilenc nap óta először megettem egy tányérnyi híg kását, elindultam a latrinába. A hevenyészve összetákoltt, csak néhány deszkával védett pici bódében életem legnagyobb testi kínját szenvedtem végig, amikor a kővé keményedett salak, amelyből éhezésem nyolc napja alatt a szervezetem minden nedvet kiszívott, véresre szántva és gyötörve a beleimet utat tört magának. Milyen nyomorultul nézhettem ki, ahogy a hóviharban örvénylő síkságra meredve ott ültem szélcsapkodta pufajkámban az eljegesedett deszkán, és szememből a fájdalom és a büszkeség könnyei folytak.

Körtvélyessy Klára fordítása

A sírnál

Van itt súly lomha testek
resten álomba estek
kötetlen kötve gúzsba
nem mar csak puszta húsba
szorosan betekerve
láthatlan kötelekbe
selyemgubók de semmi
belőlük létre kelni
embernyi sziklatömbök
hengergők félregörgött
a többembernyi szikla
akár üres kalicka
erek kő-rácsozatja
mihaszna tartogatta
satujába fogatva
nincs több már pár lepelnél
benn zsibbadás szemerkél
kinn álompor szemezget
lesz-e messze messzebb
közelebb a közelség
amit lesünk kiles még
a bőr nem lélegezhet
csontban velő se reszket
a vér nem fodrozódhat
nincs buborékja szónak
libeg párája lisztnek
a fej hiánya viszket
nem maradt árva hajszál
ujjad köré csavarsz már
e semmi nem közömbös
volt-nincs tagokra köntös
száraz szövet megöntöz
sejtenként tér a földhöz
párnája be nem issza
hát onnan újra vissza
csigalépcsőn selyemhab
megfogja lépted elkap
jársz-kelsz kék légi létrán
felhők közt talpnyi lék tán
mezítláb száradóban
kőről a pára illan
a lába mint a láva
kihült tömbökbe zárva

*megfogytál foghatatlan
ha záruk vasa kattán
ajtón át jössz lakatlan
nem marad itt sziget se
belenősz a kövekbe
belefagysz a tavakba
és beleégsz a napba
az élőben a holtban
mindenholban seholban
kovászod lelke ott van*

A lübecki harang(virág)haláltánc

PETRŐCZI ÉVA

1942. március 28-ról 29-re
— virágvasárnapra — vir-
radó éjjel a lübecki Mária-
templom két, 434 és 273
éves nagyharangja is ál-
dozatul esett a bombá-
zásnak, roncsaikat me-
mentóként őrzik.

*Kék kondulásból
szürke, hallgatag
érc-halom:
se irgalom,
se oltalom.*

*A két harangnyelv
(kit kitépelt porzó),
a két harangtest
(két roncsolt virág-lepel),
évente egyszer,
Virágvasárnap,
magasba lendül, s énekel.*

*Táncot jár
két halott harang,
láthatatlan kötélén,
táncot jár minden holtakért,
a józan Hanza-éjben.*

Amit látunk

*Amit látunk: nem a mag vagy a héj.
 Amit látunk: nem a bimbó vagy a gyümölcs.
 Amit látunk: nem a terv, sem a teljesedés.
 Mi csak eszünk a húsból, szűrcsöljük a bort,
 igyekszünk tisztába jönni a szabállyal, rálelni
 az útra, és görcsösen emelve lábunkat, erőltetjük
 a haladást. Nem tudjuk, mit építünk, mire
 fecsérelnék energiánkat. Nem tudjuk azt sem,
 marad-e holnapra több az üres héjnal,
 marad-e egyéb a gyömolcsöt többé nem termő,
 kiszáradt vadon bozótnál, lévén, hogy
 sejtelmünk sincs, mi a terv, a teljesedés pedig
 oly távoli; nemcsak álmainkban, kívülről is.*

Semmittevés

*Van a királyi út.
 Van a Tejút.
 És van az Autobahn West.
 Nagyság, messzeség, gyorsaság —
 De messzebb visz-e bármelyik annál,
 mint amikor csak üldögélek
 a parton, az akácfa árnyékában,
 halkan csobognak előttem a hullámok,
 és nem csinállok semmit?*

Hipp-hopp, süin-módra

*Magamba bújni kellene,
 apróra gömbölyödve le,
 el lárma, látszat lengene,
 s mig szárnyalhanék befele,
 kívül tüskés bőr jelmeze,
 hipp-hopp, süin-módra védene!*

Halasi Zoltán fordításai

HAFNER ZOLTÁN

Czjzek Évával

Czjzek Éva (1923) neves erdélyi családban született; a sorozatos történelmi, politikai változások miatt kétszer kellett elhagynia szülőföldjét. A magyar emigráció egyik legszerényebb és legáldozatkészebb személyisége évtizedek óta szolgálja a magyar irodalom ügyét Ausztriában. Az 1960-as évek óta fordít rendszeresen; munkái közül a Pilinszky- és Szilágyi Domokos verseskötetek a legjelentősebbek. A Németh Lászlóval, Pilinszky Jánossal és Toldalagi Pállal való levelezése nemrégiben került publikálásra. Toldalagi Róza 1900-ban írt, és a család legendás múltját felidéző emlékirata a 2000 című folyóirat ez évi július-augusztusi számában, Czjzek Éva Pilinszkyről szóló megemlékezése a Nap Kiadó Senkiföldjén. In memoriam Pilinszky János című kötetében olvasható. A Vigilia felkérésére most beszél először nem mindennapi életéről.

Mindkét ágon nagy múltú erdélyi családból származik: édesanyja Bethlen Sarolta, édesapja Toldalagi László volt. Azt hiszem, e beszélgetésünkben legalább a Toldalagiakról érdemes lenne néhány szóban megemlékezni, hisz rólok ma már keveset tudhatunk, holott az ő családjukból is jelentős személyiségek kerültek ki.

A Toldalagi család története a 13. századig, a Káta nemzetség Erdélybe települt ágáig vezethető vissza; a grófi címet Mária Teréziától kapta a család 1744-ben. Az ősi fészek Marosvásárhely mellett, Koronkán volt, ahol ükapám, Toldalagi Ferenc a 19. század elején építtetett egy szép udvarházat. Eredetileg egy nagyszabású, klasszicista kastélyt terveztetett ide egy híres francia építésszel, de mivel az erdélyi vasút építése felemésztette pénze javát, csak egy egyszintes épület készülhetett el. A nagyszüleim is itt laktak, s a nyaraimat mindig náluk töltöttem. Emlékszem a ház nagyon szép, régi kandallóira, és a görög mozaikokkal díszített, süllyesztett fürdőkérdőre, ami teljesen szokatlan volt akkoriban. Nem tudom, a park pontosan mekkora lehetett, de ha valaki a főútról betért hozzánk, még félórát kocsikázhatott, amíg a házhoz ért. A családtagok egy része is itt, a parkban van eltemetve. A másik nevezetesség az óriási könyvtár volt, Erdélyben a legnagyobb, két Corvinával, és rengeteg könyvritkasággal — ezek összegyűjtésében Toldalagi Ferenc feleségének, Katona Annának volt nagy szerepe. Sok kutató is megfordult nálunk, például Bíró József, aki az erdélyi kastélyokról készített egy könyvet, s akinek nagynéném, Toldalagi Józsefné, született Béli Zsuzsanna is segített, több érdekes helyet megmutatott neki a környéken: elvitte Szent Benedekre, ahol szintén volt egy Toldalagi-kastély, vagy a család marosvásárhelyi palotájába, amely egyike Erdély legszebb rokokó stílusú épületeinek. Mindez már a múlté: 1945 után szinte minden megsemmisült, a műkincseket széthordták, az oroszok könyvekkel tüzeltek, az épületek pedig azóta is folyamatosan pusztulnak.

Gyermekkorára hogyan emlékszik vissza? Milyen volt akkoriban egy arisztokrata gyerek élete? Melyek voltak diák-kora meghatározó élményei?

Kolozsvárott születtem 1923-ban, s Marosgombáson, Nagyenyed mellett nevelkedtem, ahol volt egy nagyon szép kis barokk udvarházunk. A legszebb gyerekkori emlékemet a park gyönyörű öreg fái jelentik, amelyeket Zeyk dédapám ültetett, aki botanikus volt. Gyerekkorom az akkori viszonyokhoz mérten nem mondható tipikusnak. A szüleim sajnos korán elváltak. Mikor a bátyámat ösztöndíjjal felvették a bécsi Theresianumba, anyámmal két évre Bécsbe költöztünk, és az első két elemi ént is itt végeztem el. Anyám ekkoriban ismerkedett meg egy bajor gróffal, Heinrich Lerchenfelddel, akihez aztán rövidesen férjhez is ment, és már vele együtt térünk vissza Erdélybe. Nagyon megszerettem őt, mert egy végtelemül jó és művelt ember volt. Mint antropozófus, a mai biomódszereknek volt a híve. A gazdaságunkat is eszerint műveltette, ami akkoriban nem volt egyszerű dolog, és emlékszem, az intézőnk olykor fel is lázadt ellene. Mivel nevelőapámban nem voltak meg korának előítéletei, úgy gondolta, jót tesz nekem, ha az iskolában románul is megtanulok, ami ugye a mi köreinkben teljesen szokatlannak számított. (Egyébként, a falusi parasztok, hacsak nem tüzelte fel őket egy-egy félművelt jegyző, pap, vagy tanító, nagyon jól megvoltak egymással.) Hazatérésünk után a nagyenyedi román iskolában folytattam tanulmányaimat, megtanultam románul, így otthon, ha kellett, tolmácsolni is tudtam. Mindig több nemzet és vallás vonzásában éltem: otthon németül és magyarul, az iskolában pedig románul beszéltünk. Én ugyan református családban születtem, de a családtagok közül senki sem járt református templomba. Csak magyar nevelőnőm, Gizi kisasszony vitt el néha kálvinista istentiszteletre, de én gyerekejjel szívesebben szaladtam be a gombási görög katolikus vagy a kolozsvári Szent Mihály templomba, mert azok valahogy melegséget sugároztak és áhítatot ébresztettek bennem. Gimnáziumba a kolozsvári Marianumba jártam, amit nagyon szerettem. Senki sem igyekezett megtéríteni, s talán emiatt is kezdtem közeledni a katolikus valláshoz. Ez egy nagyon jó iskola volt, sokat köszönhetek neki. 1942-ben érettségiztem. Akkoriban is nagyon érdekelt már az irodalom, az egyetemre mégis inkább művészettörténet szakra jelentkeztem, melléktárgyként pedig a pszichológiát és a filozófiát vettem fel. Szívesen hallgattam az akkor már idős Bartók György professzort vagy művészettörténetből a híres reneszánsz-szakértő Felvinczy Takács Zoltán előadásait.

Mind ez már a háborús évek időszaka...

Igen, Kolozsvárt is bombázták, úgyhogy az egyetem mellett ápolónői tanfolyamra is beiratkoztam. A kórházban szembesültem igazán a háborúval, amikor a sebesült katonákkal találkoztam. Ekkor már a zsidóüldözések is folytak. Én Kolozsvárott anyám bátyjánál, Bethlen Györgynél laktam, aki a Magyar Pártnak volt az elnöke. Felesége, Jósika Paula mélyen vallásos, nagy műveltségű asszony volt, aki a nyilas időkben nagyon sok zsidó családon segített, például a híres Steiner orvosprofesszort és a családját is nagybátyámék

bújtatták a Majális utcai villájukban. Tragikus idők voltak. Első szerelmem nevelőapám egyik unokaöccse volt, aki Sztálingrádnál megsebesült, az ünnepekre nem tudott hazautazni, s így nálunk, Marosgombáson töltötte 1943-ban a karácsonyt és a szilvesztert. Tőle hallottam először, hogy mi történik valójában Németországban. Stauffenberg unokaöccse volt, s vele együtt részt vett a Hitler elleni merényletkísérletben, ami miatt aztán 1944. július 20-án őt is kivégezték. Mivel mostohaapám bajor volt, vissza kellett térnie Németországba. Szüleim természetesen nem akarták, hogy egyedül maradjak otthon. Szerették volna, ha velük megyek, én viszont semmiképp sem akartam *abban* a Németországban letelepedni. Akkoriban már komolyan udvarolt nekem Kenyeres János huszárhadnagy. Bár nagyon tiszteltem bátor, becsületes nyilasellenes magatartásáért, nem gondoltam házasságra, túlságosan bizonytalan voltam magamban. Az oroszok előre nyomulása, a huszárok vesztesége a pripjeti mocsaraknál, az ajtó előtt álló búcsú a szülőktől, végül is döntésre készítettek. A szülők megnyugvására hivatalosan is eljegyeztük egymást. A szülők augusztusban elindultak Bajorországba, János a frontra, én pedig János menyasszonyaként a Kenyeres-szülőkhöz kerültem, a Pest megyei Gombára. Otthonuk, egy nagyon csinos kúria, nagy kerttel, anyósom édesanyjának, Horthy Erzsébetnek, a kormányzó nővérének volt a tulajdona. Vele együtt hallgattuk a Szabad Európa és más külföldi, titkos adók híreit — aggódtunk Jánosért, aki aztán egy szép napon teljesen váratlanul azzal a hírrel érkezett haza, hogy ezredét családostul együtt Sopron mellé helyezték, pakoljunk össze mindent, hamarosan indulnunk kell. Így kerültünk a Sopron melletti kicsi faluba, Peresztegre, ahol egy parasztházban utaltak ki szállást nekünk. Anyósomékkal és az akkor tizenhárom éves kis sógornőmmel laktunk egy szobában. 1944. október 18-án, a civil esketést követően, a peresztegi katolikus templomban tartottuk meg az esküvőnket. Az esküvőnk utáni néhány nap szabadságot Budapesten töltöttük, János civilben járt, bujkálnunk kellett, mert egy aktív huszártiszt (aki ráadásul az ellenállási mozgalom tagja és szabotálásra buzdít) akkoriban az életével játszott. A szabadság leteltével a nagycenki Széchenyi-kastélyban kaptunk külön lakást, a karácsonyt és a szilvesztert még ott töltöttük. Nagyon zavaros, szomorú hetek voltak ezek, Budapestet már bekerítették, de az ostrom borzalmairól még csak alig szívárogtak ki a hírek. Nem tudtuk, ki maradt életben, ki halt meg. Közben januárban áldott állapotba kerültem, és a sok izgalom következtében gyakran éreztem rosszul magam. A huszárok között egyre inkább eluralkodott az egy nap a világ hangulat, hiszen mindenki tudta, hogy a háborút az ország elvesztette. A férjem egyre jobban féltett, felvette a kapcsolatot a szüleimmel, hogy mielőbb kiviheessen hozzájuk, Bajorországba. Eleinte hevesen tiltakoztam ez ellen, mert a többi tiszt feleségéhez hasonlóan én is Magyarországon akartam maradni. Végül a születendő gyermekünkre való tekintet-

tel engedtem a szülők hívásának, és János 1945. március elején ki-
vitt a Regensburg melletti St. Johannba. A már napsugaras magyar
márciusból hóviharban érkezünk Bajorországba, s a szülők meleg
fogadtatása ellenére nagyon szomorú és nyugtalan voltam. A szü-
lők is remélték, hogy János velünk marad, a kastélyban bőven
akadt volna számára hely, vagy akár fizetett munka az erdészetben,
de ő hazafias szempontokból úgy érezte, vissza kell térnie a száza-
dához. A sors iróniája, hogy nem a fronton, hanem hazafelé, iga-
zoltatás közben fogták el az oroszok. A focsani gyűjtőtáborba ke-
rült, s ezzel hosszú időre megszakadt köztünk a kapcsolat.

*A Maga sorsa miként
alakult Németország-
ban? Mikor tért vissza
Magyarországra?*

Amikor a háborúnak vége lett, a st. johanni kastélyra is kikerült a
fehér zászló, amerikaiak szállták meg az országot, és a kastélyt le-
foglalták a katonaságuk számára. A kastély lakói, a Lerchenfeld
család, a sok menekült — főként balti és keletnémet rokon — a
gazdasági épületben talált szállást. Erzsébet 1945. szeptember 22-én
született meg a közeli sünncheni kórházban, orvos nélkül, bába-
asszony segítségével. Egy fekete, sűrű hajú kisbaba a sok szőke
bajor gyerek között. Amikor Erzsébet egyéves lett, elhatároztam,
hogy visszatérünk Magyarországra. Felvettem a kapcsolatot egy
Pesten élő unokanővéremmel és anyósomékkal, akik már nagyon
vártak. Tizennégy napig utaztunk egy marhavagonban Landschut-
tól Budapestig. A legnagyobb csodálkozásomra az élelmezési hely-
zet sokkal jobb volt itt, mint Bajorországban, ahol mindent csak
jegyre lehetett kapni. Pár nap múlva értem jöttek apósoméék, és így
visszakerültem János régi otthonába, Gombára. A kúria szép beren-
dezéséből semmi sem maradt, de már újra lakható volt, a kertből
veteményes lett, tejet, vaját, tojást egy szomszédos gazdától kap-
tunk. Jánostól is jött végre hír Szverdlovskból, rövid kis élettel, de
legalább tudtuk, hogy él. János fivére, Miklós ekkor már kiszaba-
dult az orosz hadifogságból, hallatlan bátor módon mentette meg
legjobb barátja, Debródy Gyurka életét, s vele együtt kalandos úton
Spanyolországban telepedett le. Pontosan ismerte a helyzetemet, és
a svájci nagykövetségen keresztül felvette velem a kapcsolatot,
hogy segítsen rajtam és keresztlányán, Erzsébeten. Mivel teljesen
bizonytalannak látta a jövőnket, arra kért, mindenképp próbáljak
meg kijutni Zürichbe, ahol repülőjegy vár és vele állásajánlat Spa-
nyolországban. Ez persze némi fényugárt jelentett akkori helyze-
temben, de én előbb szerettem volna még kipróbálni, tudok-e önál-
lóan is új életet kezdeni. Pestre mentem gyors- és gépirást tanulni.
Anyám fivére, Bethlen Pál ügyvéd és felesége megható módon
azonnal felajánlották, hogy lakhatunk náluk kis, Szép utcai laká-
sukba, mivel az ő gyerekeik akkor már külföldön éltek. Segítettem
a háztartásban, jártam a tanfolyamra, és egy bőrkereskedő kisleányát,
akinek az édesanyját elhurcolták a nyilasok, a Duna-parton sétál-
tatva igyekeztem németre tanítani. Így telt el néhány év, mígnem
váratlanul és sorsszerűen belépett az életembe Roman Czjzek, a

család egyik távoli rokona, akit nem ismertem korábban. Osztrák állampolgárként szabadon mozoghatott Bécs és Budapest között. Többször meglátogatott bennünket, nagyon összebarátkoztunk, elmesélte hányatott életét, első házassága kudarcát, elhozta első verseskötetét, operába vitt — fiatalkorom álmait és hangulatait ébresztette fel bennem. Emigrálási szándékomat csak vele tudtam megbeszélni; Pali bácsiéknak nem szólhattam, hisz később lecsukhatták volna azért, hogy nem jelentette az elhatározásomat. Romy szervezte meg titokban a szökésünket. Voltak vezetők, akik csoportosan vitték át az embereket az akkor már szögesdróttal körülvett határon, és ő ismerte az egyiküket. November volt, sötét, esett az eső, amikor elindultunk vonattal a határig, onnan pedig a többiekkel gyalog a határ túlsó oldalára, este kilentől reggel hatig. Egyik kezemben Erzsébettel, a másikban egy kis csomaggal; amikor Erzsébet csizmája beheragadt a sárba a gyereket ültettem a hátamra, és a csomagból egymás után dobáltam ki a holmikát, hogy könnyebb legyen. Amikor végre megérkeztünk a kijelölt parasztházba, negyven fokos lázzal dőltem az ágyba. Roman értünk jött, s egy kis hotelben vett ki nekünk szobát. Remélte, hogy Bécsben maradok, de nem mertem dönteni. Nővérének útlevelével jutottam Salzburgba, s onnan anyámhoz, Bajorországba. Ott vártam meg, hogy sógorom, Kenyeres Miki elintézzze a spanyolországi beutazási engedélyemet. Már épp készültem volna Zürichbe, hogy onnan repüljek tovább Barcelonába, amikor váratlanul, tizenegy év múltán újra jelentkezett a bátyám. Ő 39-ben gyakorlatilag nyomtalanul eltűnt, aztán jött a háború, mi eljöttünk Erdélyből, és egyikünk sem tudta, merre, hol keressük egymást.

Ő ugye Bécsben kezdte meg a tanulmányait, amelyeket aztán váratlanul félbehagyott...

Mint említettem, sok erdélyi fiúhoz hasonlóan, ő is a Theresianumban nevelkedett. Utána a Welthandelsakademie-re iratkozott be, ahol beleszeretett egy csinos lengyel lányba. Tizenkilenc évesen nagyon komolyan vette ezt a románcot, csak hogy kiderült, hogy a szép Lunja egyidejűleg bátyám legjobb barátját is ugratja. Hogy bánatában vagy egyéb okok miatt is, erről sohasem volt hajlandó beszélni, elszegődött az idegen légióba. Emlékszem, vártuk haza vakációra, s helyette csak egy sürgöny jött Marseille-ből, hogy el kellett mennie, ne próbáljuk visszahozni őt. Azt hiszem borzasztó nehéz dolgokon mehetett keresztül: előbb Algériába került, onnan Marokkóba, majd Tuniszba, ahol a háborúban is részt vett. Talán épp a légiónak köszönhető, hogy egy nagyon értékes ember vált belőle, aki később, akin csak tudott, segített. A háború idején nevelőapám bajorországi kastélyában sokan — köztük jónéhány magyar — lelt menedékre, s volt köztük egy francia is, aki rendszerint a kertben dolgoztatott. Amikor 46-ban ő is haza térhetett, anyám, aki jól beszélt franciául, megkérte, hogy próbálja meg valahogy kinyomozni, hol lehet a fia. 1949 végén egyszer csak jelentkezett Monsieur Touset, hogy sikerült kiderítenie Ferenc címét, aki egy

francia érdekeltségű banknál volt akkor Algériában tisztviselő. Hát így találkoztunk ismét tizenegy évi távollét után. Ám a történetnek ezzel még nincs vége. Közeledett a szilveszter, amikor is egyszer az autóbuszon, a hátam mögött magyar beszédet hallottam. Egy fiatal, irhabundás lány és egy idős házaspár beszélgetett. Bemutatkoztunk: Szilassy Éva és a szülei. Otthon szóltam anyámnak, hogy meg kellene hívnunk őket, hisz olyan rokonszenves emberek. Így is történt, s aztán Ferenc és Éva között olyan mély barátság szövődött, hogy végül az 1950 tavaszán házassághoz vezetett. Mivel a bátyám megérkezése után nem sokkal eltörte a bokáját, néhány hétig maradnia kellett — mire felgyógyult, magával vitte Évát Algériába. Később a párizsi CEDEL S. A., majd a luxemburgi bankközi pénzügyintézet vezérigazgatója lett.

A saját élettörténetében viszont ott tartunk még, hogy épp Spanyolországba készül új életet kezdeni...

Igen, 1950 elején, a szükséges papírok megszerzése után, Erzsébettel elindultam Zürichbe, s onnan Barcelonába, majd Madridba, hogy elfoglaljam az állásomat. A főnököm, Don Juan Villalonga, egy nagyon tehetős, mélyen vallásos acélmágnás volt, aki jövedelmének jelentős részét karitatív — főleg a lepra szigetek támogatására — fordította. Madridban engem is megható jóindulattal fogadott. Irodai gyakorlatom nem volt, spanyolul alig tudtam, bár igaz, hogy neki főleg a francia és német nyelvtudásom volt a fontos. Nagyon aggódtam, hogy képes leszek-e megfelelni a követelményeknek. Munkába menet Erzsébetet mindig leadtam a Sacré-Coeur gyermekkertjében, a munkám végeztével pedig érte mentem, és a gyönyörű Retiro parkon át hazasétáltunk a kis penziónkba. A nyári hónapokban a kánikula majdnem elviselhetetlen volt. Kislányom is szenvedett a szokatlan hőségtől; főnököm tanácsára elküldtem nyaralni Sierrába, a Sacre-Coeur gyermeknyaralójába. Amikor másfél hónap múlva végre érte mehettem az állomásra, és boldogan a karjaimba zárhattam, spanyolul szólalt meg: pero mama, porqé no hablas espanol? — folyékonyan csacsogott spanyolul, méghozzá valami olyan tájszólásban, amit alig értettem. Szótárban keresgéltem a szavakat, hogy a négy és fél éves kislányomat megértsem... Mindez nagyon elszomorított. Amit akartam, elértem: önálló voltam, meg tudtunk élni a saját fizetésemből, s a jövőnk is biztosítottnak látszott. Viszont az akkori Spanyolország, az emberek mentalitása nagyon idegennek, múlt századbelinek tűnt nekem. Roman közben naponta írt levelet és hívott vissza Bécsbe. Örültségnek tartotta ezt az egész spanyol kalandot. Ismét súlyos döntés előtt álltam. Minden szál Romanhoz húzott vissza, de hát Jánoshoz tartoztam. Egyik fogolytársától, Cziráky Bélától, aki előbb szabadult, megtudtuk, hogy János Szverdlóvszk mellett van egy táborban. Mint korábban, most is Miklós sietett a segítségemre. Azt tanácsolta, írjam meg Jánosnak az igazságot, bármilyen kegyetlennek tűnjék is, jobb ha nem a hazaérkezésekor szembesül vele. Tudtam, hogy igaza van, s azt is, hogy képtelen lennék hazugságban élni,

Így hát rászántam magam a levél megírására. Bevallom, tettem kegyetlensége beteggé tett, s az is nagyon bántott, hogy Villalonga jószágával visszaéltem, de beláttam, hiába menekülök a sorsom elől... Megsürgönyöztem Romannak érkezésünk dátumát, és ő értünk jött Zürichbe. Ő akkor még édesanyja villájában lakott, két, első házasságában született fiával, Gordonnal és Tonióval. Nekünk egy albérleti lakást vett ki és hozzánk költözött. Közben súlyosan megbetegedtem, három hónapig feküdnöm kellett, élet és halál között lebegtem. Az orvos már le is mondott rólam, de végül a penicillin, amely akkor még újdonságnak számított, megmentette az életemet. Roman meghatóan gondoskodott rólunk, Erzsébetet teljesen a saját gyermekének tekintette, németre tanította, hogy az iskolában ne legyenek majd nyelvi problémái. Együtt éltünk Romannal, lassacskán felépültem, és 1952 áprilisában megszületett közös gyermekünk, Axel, s ezzel életemnek is egy új, pozitív szakasza kezdődött el. Rövidesen, nyolc évi hadifogság után János is végre hazakerült, előbb Kazincbarcikára, majd Budapestre. Levelemet még Oroszországban megkapta. Bár váratlan csapásként érte, amit leírtam benne, megköszönte őszinteségemet, s a lehető legemberségesebben reagált rá. Pesten a sors összehozta régi szerelmével, Kati-val, aki szerencsétlen házasságban élt, kölcsönös megegyezéssel elvált férjétől, és Jánossal együtt 1958-ban kivándoroltak Kanadába. Romyhoz hivatalosan csak egy évvel Axi születése után mentem férjhez. Bevallom, akkoriban nekem a civil esküvő nem is tűnt fontosnak, a szerelmet és a gyereket nem bűnnek, hanem az Úristen ajándékának tekintettem, amiért végtelen hálás is voltam. Roman édesanyjának halála után átköltöztünk a hasenauerstrassei villába, ahol immár hatan, a legnagyobb egyetértésben éltünk együtt.

Érdemes lenne itt a Czjzek család történetére is röviden kitérni. Magyarországon jól ismert a Haas és Czjzek cég, hisz üzletük azon kevesek közé tartozik, amelyet nem államosítottak a szocializmus idején.

A történet elég szerteágazó, úgyhogy azt hiszem, a családi tradícióval kapcsolatban legjobb talán, ha a fiamra hagyatkozom, aki szintén egy interjú kapcsán nézett utána a részleteknek. Ha őt idézem, némileg szabadon, nála tömörebben úgysem tudnék fogalmazni: Kétszáz éves tradícióról van szó. A schlaggenwaldi porcelán manufaktúrát 1792-ben alapította ugyanazon család két ága: a Haas és Czjzek család. A Karlsbad mellett fekvő Szudéta-vidéki üzem volt az első cseh porcelángyár. A kontinensszerte úttörő meissenai gyárból — amellyel az alapító ősök rövid időn belül felvették a kapcsolatot —, kitűnő szakemberek (elsősorban festők) jöttek Schlaggenwaldba. Az üzem gyors virágzásnak és gyarapodásnak indult, a család pedig értékes ipartelepítő tevékenysége elismeréseként nemzeti címet kapott. A család fénykora a Monarchiához kapcsolódik. Johann Edler Czjzek von Smidaich az egész világot meghódította a XIX. század végére. Leányvállalatai voltak Bécsben, Prágában, Budapesten, Svédországban, és képviselői világszerte. A család birtokában volt a Czjzek-bankház, amely a ma is működő Schöller-bankházzal tartott kapcsolatot. Sok más ipari érdekeltisége is volt

még a famíliának. A Monarchia összeomlását még különösebb megrázkódtatás nélkül vészeltük át. A második világháború viszont súlyosan érintette a családot: a bécsi bérház és a Kartnerstrassei üzlet megsemmisült, bombatalálat érte. A gyár ugyan megmaradt, de a háború után kisajátították. A budapesti lerakat eredetileg a Váci utcában volt, ma a Bajcsy-Zsilinszky úton található. Azon tizenkét osztrák cég közé tartozott, amelyet nem államosítottak. Ennek valószínűleg az az oka, hogy Haas, a belga társtulajdonos utódja, az acélmágnás Cappé báró akkoriban nagyon sok pénzt investált néhány szocialista országba. Jövedelmünk azonban nemigen származott az üzletből: a pénz zárolt számlára került, s ha Magyarországra jöttünk, ebből fizethettük az itteni költségeinket. Nyaranta gyakran mentünk Balatonfüredre (ilyenkor Németh Lászlókat, Borsos Miklósekat mindig meglátogattuk) vagy Erdélybe, s a forintkeretből egy kicsit támogathattuk a rokonainkat. Persze ennek is nagyon örültünk.

Férje volt tehát a család történetében a gyár utolsó igazgatója...

Igen, bár ehhez hozzá kell tenni, hogy csak szükségből állt a vállalat élére. Romannak egyébként sok tekintetben hasonló sorsa volt, mint nekem. A Czjzek nagypapa egyidős volt az én Bethlen nagyapámmal, aki Kolozsvárott volt polgármester, s mindketten nagyon szigorú, fegyelmezett és takarékos életvitelt szabtak ki önmaguk és a családjuk számára. Reggel hatkor keltek, és semmiféle luxust nem engedtek meg környezetükben, ugyanakkor ők voltak azok, akik a család vagyonát megőrizték, sőt gyarapították is a nehéz időkben. Romannak ötéves korában, tífuszban meghalt az édesapja, s amikor nagykorú lett, ő örökölte a porcelángyárat, ami viszont a nagybátyjának köszönhetően addigra eladósodott, úgyhogy először ezt kellett rendeznie. (A nagyapai örökség másik fele, a győri vagongyár másik ágon öröklődött tovább.) Amikor kezdett volna a cég helyzete stabilizálódni, jött a háború, s ő közkatonaként a frontra került. Rommel hadseregében végig szolgálta az egész afrikai hadjáratot, s Egyiptomban az angolok fogságába esett. Am épp e nyomorúságos környezetben foglalkozhatott először azzal, amivel mindig is szeretett volna: filozófiával és költészettel. Verseket írt végre, hisz korábban mindig csak pénzt kellett keresnie. A művészi hajlamot egyébként édesanyjától örökölte, aki nemcsak nagyon szép, de kiváló, jónevű portréfestő is volt. Amikor hat év múltán hazatért, a házmesterné nem ismerte meg, be sem akarta engedni: a maga száznyolcvanhét centijével negyvenkét kiló volt mindössze. A Czjzek-vagyon közben megsemmisült, a házassága tönkrement, és a két fiával, akik vele maradtak, mindent újra kellett kezdenie.

Műfordítói tevékenységük mikor, hogyan kezdődött?

A nagy család mellett nemigen volt szabadidőm, az irodalom azonban mindig is érdekelt. Egyszer egy Argentínában élő unokafivérem elküldte Ernesto Sabato kisregényét, az *El Tunelt*; mivel a spanyol tudásom hézagos volt, a férjem segítségével fordítottam le.

Csak utána derült ki, hogy valaki már megtette előttünk... Ez volt az első próbálkozásom. A másodikkal már több szerencsével jártam. Németh Lászlónak 1956. decemberében egy győri lapban jelent meg az *Író és nemzet* című cikke, amelyhez lánya, Magda jóvoltából jutottam hozzá. Lefordítottam, és néhány nap múlva már meg is jelent a Kleines Volksblattban. Nagyon megörültem, utolért a bátorságom, és hozzáfogtam az *Iszony* egy-két fejezetéhez, amelyre még Pilinszky hívta fel a figyelmemet. Házaltam is vele több kiadónál, de sajnos, semmi sem történt. Aztán Pilinszky Jancsi kiküldte a *Rekviem* című forgatókönyvét, és akkor ismét feltámadt a fordítói kedvem. Ez már 1961-ben volt.

Pilinszkyt ekkor már személyesen is ismerte....

1956. október elején ismerkedtünk meg, amikor az írószövetségi hajókirándulás keretében ő is kiutazhatott három-négy napra Bécsbe. 1948 óta ez volt talán az első alkalom, hogy magyar írók hivatalosan is Nyugatra utazhattak. Toldalagi Pál adta meg neki a címünket. Nagyon féltünk volt akkoriban, tele feszültséggel, s úgy emlékszem, nem is ő, hanem Németh Ella hívott fel telefonon. Semmit sem tudtam róla. Akkoriban egy menekült házaspár lakott nálunk: Tormay Gábor, aki a Szabad Európa Rádiónál dolgozott, és a felesége, Katja. Csak Gábor volt otthon délelőtt, szóltam neki, hogy jöjjön le, érkezik egy vendég Magyarországról. Így, kettesben vártunk, s amikor kinyitottam az ajtót, egy pillanatra úgy tűnt, mintha a bátyám állna ott. Ennél is jobban meglepődtem, amikor Gábor és János egymás nyakába borultak. Kiderült, hogy iskolatársak voltak a piaristáknál. Vacsorára aztán ismét eljött Jancsi. Emlékszem, péksztrájk volt, s ijedtemben még kenyeret is sütöttem. Valamikor hét-nyolc körül érkezett, s éjfélig beszélgettünk. Rögtön az első találkozásunkkor nagyon összebarátkoztunk.

Később férjével együtt Pilinszky első német fordítói lettek, s ehhez neves osztrák költőket is meg tudtak nyerni.

Ezek kezdetben nyersfordítások voltak, amelyeket megmutattunk egy itteni költőbarátunknak, Wieland Schmidtnek, aki azt mondta, elviszi őket Gerhard Fritschnek, akit akkor még személyesen nem ismertünk. Nagyon megörültünk ennek, mivel Fritsch nemcsak kiváló költő volt, de ő adta ki akkoriban a legjobb irodalmi folyóiratot, a *Wort in der Zeit*ot. Rendszeresen közölt fiatal költőket, ami a konzervatív Ausztriában nagy dolognak számított. Fritsch lelkesedett, és így készült el először az *Apokrif*, a *Harbach*, 1944, és az *Aranykori töredék*. Fritsch újjáköltötte a verseket, amelyek, ha hangfekvésükben nem is, de atmoszférájukban egyeznek az eredeti, magyar változatokkal. Van, aki nem értett egyet az ő módszerével, mégis úgy vélem, hogy Pilinszky zsenialitása a Fritsch-féle fordításokból érződik ki leginkább. Mindenesetre Jancsinak tetszettek, és azt hiszem, soha nem fogadták volna úgy német nyelvterületen, ha nincsenek ezek a fordítások. A külföldi meghívásoknak ugyanis előfeltétele volt, hogy legyenek, készüljenek fordítások. A nyugati utazások és szereplések még így is igen nehézkesen valósulhattak

meg. Az osztrák kötet végül 1971 őszén jelent meg, *Grosstadt-Ikonen* címmel.

Pilinszky mellett nagy levelezést folytatott Toldalagi Pállal is, akiről ma már méltatlanul keveset hallani, holott kortársai mindig nagy elismeréssel szóltak róla.

Pali eredeti neve Sperker volt, édesanyja volt Toldalagi lány, és ha jól emlékszem, a dédszüleink voltak testvérek. Pilinszkyt előbb ismertem meg személyesen, mint őt, bár ezt neki köszönhetem, hisz ő kérte meg nagyanyámat, hogy írjon nekünk, s fogadjuk őt szeretettel. Az talán ismert, hogy ők kezdetben, pályájuk elején, a negyvenes évek második felétől úgy tíz éven át igen jó barátságban voltak. Költészetüknek ez a szakasza sok hasonlóságot is mutat, s mivel Pali volt az idősebb, inkább Jancsi kaphatta a több inspirációt. Mégis az ő költészete emelkedett magasabbra, és nem csak otthon, de külföldön is komoly sikereket ért el. Ugyanakkor Palit méltatlanul mellőzték, nem voltak pártfogói, és az élete is válságosan alakult, tele súlyos betegségekkel. Mindez azt hiszem idővel, kimondva kimondatlanul, megterhelte a kapcsolatukat. Barátságuk talán szükségszerűen lazult meg, de ez egy olyan emberi dolog, amibe nem nagyon láthatunk bele. Jancsit egyre többen vették körül, Pali pedig egyre magányosabb lett. Ferenczy Bénivel volt még nagyon jóban, gyakran meglátogatta, s író társai közül Mándyt tartotta nagyra, bár azt hiszem, vele személyesen nem tartotta a kapcsolatot. A Bécsi úton lakott édesanyjával, zárkózott életet élt, kerülte az irodalmi és társasági életet. Aki ismerte, csak Palikának szólította; korán öszült, hófehér haja volt, de az arca egy gyereké maradt, s ehhez társult még a roppant erős kötődése édesanyjához, aki valóban egy angyal volt. 102 évet élt, s az utolsó pillanatig szolgálta Palit, aki általában dél körül kelt, valamikor négy óra tájban ebédel, s utána, ha nem kellett épp orvoshoz mennie, elindult sétálni a Margitszigetre, vagy hetente egyszer beült a körúti kis Royalba, s evett egy süteményt. Rengeteget olvasott, mindenfélét, ugyanakkor nagyon szigorú kritikus volt. A modern világgal nemigen tudott megbékélni, bár a fiatalokat kedvelte. Próbáltuk őt is németre fordítani, meg is mutattunk néhány verset Jeannie Ebnernek, de nem volt sikerünk. Azt hiszem ő sokkal inkább nyelvhez kötött, mint például Pilinszky.

Volt egy másik nagy munkájuk a férjével: Szilágyi Domokos verseinek a fordítása, önálló kötetben való megjelentetése. Vele, illetve a költészetével mikor ismerkedett meg?

Szilágyi Domokossal 1972 októberében ismerkedtem meg Szépfalusi Istvánéknál. Ő volt az, aki nagy nehezen elintézte, hogy néhány erdélyi költő Ausztriába utazhasson, de emlékszem, az utolsó pillanatig bizonytalan volt, hogy kiengedik-e őket. A meghívottak közül Szilágyi (akit a barátai Szisznek szólítottak) tette rám a legnagyobb benyomást. A *Sajtóértekezteléből* olvasott fel részletet. A szikár, csupa csont és bőr ember akkor már súlyos beteg volt, fájdalmak közepette élt. Szintén Szépfalusi Istvánnak köszönhető, hogy 1974-ben megjelent az Otto Müller Verlagnál egy erdélyi versantológia, *Neue siebenbürgisch-ungarische Lyrik* címmel. Az ebben szereplő Szilágyi-verseket a férjemmel fordítottuk. Nagyon nehéz, de gyönyörű munka volt, tökéletesen más, mint a szükszavú, tömör Pi-

linszky-szövegek. A versek népi motívumokkal átszőtt, széles körű humanista műveltségről tanúskodtak. Az antológia bemutatóján a mi fordításainkat is felolvasták a PEN Clubban. Utána oda jött hozzánk a kiadó lektora, gratulált, és közölte, hogy a közeljövőben szeretnének egy önálló Szilágyi Domokos kötetet is kiadni, vállalnánk-e a versek fordítását? A kötet elkészült, s 1977-ben meg is jelent Axel borítótervével. Sajnos Szisz már nem élte meg, pedig várta, s tudom, örült volna neki.

Az eddig említetteken kívül kiket fordított még?

Domahidy Miklós egy regényét, *A lapítás iskoláját*, aztán Csorba Győző, Göncz Árpád, Hervay Gizella, Károlyi Amy, Kolozsvári Grandpierre Emil, Mándy Iván, Székely János írásait különböző folyóiratok számára. Akad néhány, amely elkészült ugyan, de valamilyen okból mégsem jelent meg, s készülnek Pilinszky esszéinek a fordításai; néhány közülük már megjelent.

Fordítói munkáját többnyire férjével együtt végezte, de eközben ő maga is írt verseket, esszéket, amelyeket azonban Magyarországon nem ismerhetünk...

Roman már gyerekkorától írt verseket, de az első komoly darabok a hadifogság idején születtek, amelyek aztán 1947-ben kötetben is megjelentek, *Laut ist die Strasse, still ist die Welt* (Hangos az utca, csöndes a világ) címmel. Barátok beszéltek rá a kiadásra, a költségek egy részét is ő fizette. A kis példányszám ellenére, azt hiszem, egész jó visszhangja volt. Ezt követően már rendszeresebben írt, a 60-as években rövid kis esszéi jelentek meg a *Kleines Volksblatt* vasárnapi, irodalmi mellékletében, egy részük magyar vonatkozású, amelyeket csak álnévvel publikálhatott. A második verskötet, a *Bilder-Spiegelbilder* hetvenedik születésnapjára, 1978-ban jelent meg — ez is jó kritikákat kapott, s emlékszem, Pilinszky is igen elismerőleg szólt róla. A harmadik kötet már betegsége idején született, egy Assisiben tett utazásunk hatására. Szent Ferencről szól, s *Geld ist wie Staub* (A pénz olyan, akár a por) címmel a Herder adta ki Bécsben, 1982-ben. Roman nem kapott ugyan vallásos nevelést, de azt hiszem, ennek ellenére is mély hit sugárzik az írásaiból. Valójában az írásra lett volna hivatva, de sajnos csak kevés ideje jutott rá. Vannak kéziratban maradt munkái, egy visszaemlékezés a hadifogságra, *Tobruk* címmel, és néhány regény. Jóban volt Heimito von Dodererrel, többször váltottak levelet, s ő is nagyon biztatta az írásra. Talán eljön még az ideje, hogy egyszer ezek is megjelenjenek.

Gyermekeik sorsa miként alakult az elmúlt évtizedekben?

Erzsébet Angliában ment férjhez, házasságában két leány született; később átköltöztek Bécsbe, a közelünkbe. Egyik erdélyi látogatásuk alkalmával a férjére olyan nagy hatást gyakoroltak a vagyonuktól teljesen megfosztott, kilakoltatott, ám a sorsukat mégis hihetetlen bátorsággal, sőt humorral viselő, igen művelt rokonok, hogy nagy Erdély-barát lett. Elkezdett régi erdélyi tárgyakat, Báthori-, Bethlen-relikviákat gyűjteni, s még az egykori Koronkáról is kerültek elő emlékek külföldről. Valóságos kis erdélyi kúriát alakítottak ki maguk körül. Aztán később mégis tönkre ment a házasságuk, Erzsébet

újra férjhez ment, de az sem sikerült. Londonban aztán megismerkedett Károlyi Lászlóval, aki éppen akkor tért vissza Argentínából. Összeházasodtak, s nem sokkal ezután Főtra költöztek. Az ottani kastély eredetileg a Károlyi családé volt, itt bérelnek egy lakrészt, cserébe pedig igyekeznek minél többet tenni a gyermekvárosért. Gordon elméleti fizikus, Californiában dolgozott egy kutatóintézetben, majd Németországba, Karlsruhebe költözött a családjával, hogy a két lánya európai nevelésben részesüljön. Tonio a salzburgi Mozarteum professzora, zongorát tanít, négy lánya közül kettő hegedűművész lett, Axel reklámgrafikus. Mivel abszolút hallása van, választania kellett a rajz és a zene között. A szaxofon a kedvenc hangszere, készített is több lemezt, modern balettekhez komponált zenét, sikereket is ért el vele. A zenélésre azonban ma már nincs ideje, három gyereket kell eltartania, s ő intézi a budapesti Haas és Czjzek cég ügyeit is. 1989 után a belga tulajdonos eladta a maga részét, s most ezt is törlesztenie kell.

A gyerekek vagy az unokák közül beszél valaki magyarul?

Csak Erzsébet, de neki is sok mindent újra kellett tanulnia, amikor Magyarországra költözött.

A családi nevet ki viszi tovább?

Bátyám révén öröklődik tovább a név. Ő 1996-ban halt meg. 1986-ig a Párizsi Református Egyháznak volt a gondnoka, s 1975-ben a johanniták jogi lovagja lett. Sógornőm továbbra is az ő szellemében folytatja az életét. Segít, akin csak tud. Házukat Maison du bon Dieu-nek hívták. Két lányuk, Kata és Erzsók magyar férjet választott, s otthon a gyerekekkel is magyarul beszélnek. Bátyámék fia, Pali, New Yorkban él, elektromérnöki doktorátust szerzett, és szintén jogi tagja a johannita lovagrendnek. 1999 decemberében születtek ikrei, egy lány s egy fiú, így a kis Miklós viszi majd tovább a Toldalagi nevet.

HUSZONÖT ÉV MÚLTÁN IS Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtöt lépék*. Archaikus népi imádságok.

Egyre magasabb hegyekre hágott, és egyre meredekebb lejtőket lépett Erdélyi Zsuzsanna mire huszonöt év múltán eljutott életművének újabb jelentős állomásához, fel a csúcsra. A hegyeket maga kereste, a lejtőkre pedig a szakma és az élet igazságtalanságai állították őt. Láta maga előtt a feladathegyet, a szakmai célt. A szellemi és a lelki erők segítségével legyőzte az anyagi, ideológiai nehézségeket. Nagy tisztelet jár neki a megküzdött eredményért, a kivívott sikerért.

A hegyek és lejtők nemcsak szellemi és metaforikus értelemben voltak jelen Erdélyi Zsuzsanna szakmai életében, hanem valóságosan is. Ki tudja azt elképzelni, hogy mennyi gyaloglás, vándorlás, vonatozás, cipelkedés a nagy magnóval, a kis magnóval, egyszóval mennyi fizikai igénybevétel van könyveiben a szépen sorakozó imádságok, énekek mögött, a sok tízezer szöveg mögött? És vajon mennyi csalánlevest kellett megennie, mire ezt a rengeteg imádságot, éneket összegyűjtötte határon innen és határokon túl?

Hogy kerül a csalánlevest a recenzióba? Élete első csalánlevését a moldvai csángó Benke Jánosnál vette a Tolna-megyei Szárászon. Ettől a kicsi törékeny öregasszonytól, aki a Szeret-menti Diószénben született, gyűjtötte Erdélyi Zsuzsanna 1970 januárjában azt a megrendítően szép gazdag jelképes imádságot, amely így kezdődik: „Hegyet hágék, lőtöt lépék, kő káplonicskát láték...” Ezt választotta az archaikus népi imádság műfaját megteremtő és bemutató könyvei címadójául. Nem véletlenül. Személyes sorsát is látta benne. Aztán az évek során örökre és elválaszthatatlanul kapcsolódott össze Erdélyi Zsuzsanna neve ez új műfajjal, amit felfedezett, feltárt, kutatott, ismertetett, amibe az évek során egyre inkább belemélyedt és aminek élete utóbbi három évtizedét szentelte.

1968-ban a Somogy-megyei Nagyberényben találkozott azzal a 98 éves öregasszonnyal, Babos Jánosnéval, aki elindította a hosszú, rögös úton. Tőle hallotta az első olyan szöveget, ami nem illeszkedett be semmi addig ismert csoportba, műfajba. Hasonló tartalmú, stílusjegyű szövegeket kutatva néhány hónap alatt 500-600 szöveget, funkciója

szert imádságot sikerült összegyűjtenie. Eredményeit a Tudományos Akadémián mutatta be 1970. február 11-án. Ezzel elfogadtatta a népköltészet új műfaját, az immár archaikus népi imádságként meghatározott szöveg-hagyományt. A nyilvánosság elé az Új Írás 1970 szeptemberi számában Juhász Ferenc tárta a műfaji meghatározóvá vált *Hegyet hágék, lőtöt lépék* címmel, klasszikussá vált költői bevezetőjével. Majd 1974-ben Kanyar József adta ki Kaposvárott az immár több ezer szöveg alapján végzett első nagyobb válogatást — 137 imádságot —, s alapos elemző tanulmányt. A hatalmas siker nyomán jelent meg a *Hegyet hágék, lőtöt lépék* című könyv első nagy kiadása 251 szöveggel Budapesten a Magvető Kiadó jóvoltából. A nagy érdeklődés 1978-ban újabb kiadást eredményezett. A könyv is, szerzője is méltán kapott hazai és nemzetközi díjakat. Erdélyi Zsuzsanna eredményes munkásságát ma már a szakma is elismeri, méltatja. Az archaikus népi imádság műfaja iskolai és egyetemi tananyagává vált. A *Hegyet hágék* kötetek pedig örökös keresett hiánycikké lettek, amely tényre az érintett kiadó nem reagált. Reagált viszont a pozsonyi Kalligram Kiadó, lehetővé tette, hogy huszonöt év után újra megjelenjen e nagy horderejű mű immár lényegesen nagyobb terjedelemben. Ma már 321 imádság „jelengetyi magát” a könyvészetileg is imponáns kötetben. Az imádságok az eredeti szerkezeti sorrendbe illeszkednek, megtartva az eredeti tematikus, motivikus csoportosítást és a szövegek régi számozását is. Így könnyebb a tájékozódás és az új, szintén gazdagon jegyzetelt anyag viszonyítása a régihez.

A valódi érdem azonban nem a mennyiségi mutatókban keresendő. Minőségileg is újat, többet jelentenek ezek az új szövegjegyzetek. A kutató egyre mélyebb rétegekig, s egyre szélesebb összefüggésekig jut el, egyre élesebben látatja az archaikus népi imádságok különös szöveg-hagyományának történeti rétegeit, szellemi és spirituális tartományait, nép lélektani jelentőségét, a kollektív memória fönntartotta szöveliség népi tudás informatív szerepét, forrásértékét. Eddigi gyakorlatának megfelelően elsősorban saját gyűjtéséből, beleértve gyűjtési felhívásaira érkezett szövegeket is, közös imádságokat. Adott esetben kollégáitól is vesz át anyagot.

Külön kiemelnék néhány különösen szép

szöveget, amelyek újdonságnak számítanak a korábbi Hegyet hágek-kötetekhez képest. Ilyen például a tápiószentmártoni Súlyról való imádság (259), amit holdfogytán kell végezni, vagy a kettős funkciót mutató kibédi református esti ima. Egyik legszebb és legritkább emlékünkt Gyergyószárhegyről a fiát kereső Máriáról szól (237).

„Asszonyunk Szűz Mária elindula hosszú útra, / Utak megszorodának, / Fennálló fák terdet fejet hajtának, / Égi madarak véres könnyet hullatának...”

A szlovákiai *Remény* című újságban megjelent gyűjtési felhívásokra Garampáldról levélben érkezett „ősi régi” imádság (278), így indít: „Mikor ül vala, Boldogságos Szűz Mária / Paradicsom kertjébe, / arany fának ágán, üdvözlet virágán! / Lám széteresztette / sárga bodor hajját! / Úgy olvassa szerelmes / szent Fiának kinját!...”

Olvashatunk bányászimádságot Fedémesről, Arany ABC-t a Kárpátaljáról és gyönyörű moldvai, erdélyi imádságokat, kántáló énekeket dallamlejegyzéssel. A magyar nyelvterület minden tája képviselteti magát a szövegeken keresztül. Már a Délvidék is gazdagon jelentkezik. Sőt, még megható, ausztráliai magyar levelet is találhatunk, amely szintén gyűjtési felhívásra érkezett, s amelyben: „Csikolja Egész Magyarországot Juliskanéni 1982 október.” A gyűjtési felhívásokra küldött szövegek kísérő levele aranybánya a néplelek- és valláskutatónak. Örülünk, hogy okulásunkra és szép tanulságra többet nyilvánosságra hoz belőlük. Ezekből az imádságokról és az őket „használó” emberről többet tudunk meg, mint a pusztá szövegekből. Ezért van külön jelentősége az imádságokat körülindázó jegyzeteknek, motívumközléseknek, hiszen felbecsülhetetlen háttérinformációt közöl az imák emberi, kulturális kontextusáról. Ez a kiváló jegyzetelés már az első kötetekben is Erdélyi Zsuzsanna szakmai modernségét mutatta, amely modernség lépést tart a koral, ha ugyan sokszor meg nem előzi azt. Ezért is sikerült huszonöt év múltán is korszerű könyvet írnia. Korszerűsítése az anyag válogatásán és közreadásának stílusán kívül az új részt indító tanulmányban is megnyilatkozik. Címe: *Huszonöt év múltán* (1999). Azonkívül, hogy összefoglalja saját tudományos eredményeit, az archaikus népi imádságokkal kapcsolatban, igéyes körültekintéssel és őszinte

érdeklődéssel veszi számba a tanítványai, a fiatal kutatók véleményét, akik a napjainkban kibontakozott tudományágak felől: kultúrantropológia, vallásetnológia stb. közelítenek a témához.

Minden fent leírt mellett a legtisztéletre méltóbb mégis az a folyamatosan megújuló tudó önreflexív kutatói magatartás, a tanulmányozott emberek és kultúrájuk iránti nagy türelem és empátia, ami lépten-nyomon megmutatkozik, mint például: „Ma már tudom, hogy a filológia szempontjai nem azonosak a nép fölfogásával. Ami szerte összetartozik, azt nem szabad szétszabdasolni...” Vagy az, hogy nincs kibékülve a valóban szerencsétlen „adatközlő” terminussal. A megismerendő ember szempontjainak tiszteletben tartása és figyelembe vétele juttatta olyan felismerésekre, mint: „Népünk nem tett különbséget gyógyító és népi imádság között.” Vagy: „A nép tudatában az imádság és a ráolvasás azonosítása szinte természetes”. — „A gyógyító, az archaikus, az egyházi imák jól megfértek egymással egy bolyban. A népi tudat nem tagolta őket parcellákba, miként a rendszerekben gondolkodó tudomány”. Vagy: „A nép nem latolgatta, hogy a szó ereje mágikus-e, vagy misztikus... honnét tudhatta volna, hol végződik a mágia és hol kezdődik a misztika”. Ezen felismerések kimondása önmagában is tudományos értékű tett, amelyhez hosszú, éjszakába nyúló lelki beszélgetések révén jutott el a kutató.

Irodalom- és mentáltörténeti múltunk ősi emlékeit felszínre hozó és közkinccsé tevő könyvével Erdélyi Zsuzsanna és a tudásukat átadó öregasszonyai, ahogy ő nevezi őket: „élő foliói” (kódexlapjai) — ma is huszonöt év múltán és évszázadok múltán is aktuálisak, hiszen szövegeikben az örök és egyetemes emberi szellem nyilatkozik meg. Menyire igaz, amit ír: „Bármennyire modernnek tartjuk, látjuk korunkat, alapjegyeiben, ösztöni mélyrétegeiben a 20. század emberében is jelen van egykori önmaga, még ha ezt nehezen vallja is be”.

A népi naiv művész Gyovai Bodák Eszter megrendítő grafikai szervesen illeszkednek a szövegek sajátos mondanivalójához, hangulatához, sőt még stílusához is. (*Kalligram*, Pozsony, 1999)

LOVÁSZ IRÉN

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY A RÉGI MAGYAR IRODALOMBÓL I-II.

Minden irodalmat olvasó ember természetes tapasztalata lehet, hogy a korábbi korok alkotásai közül nem egy mű ma már alig szólítja meg befogadóit, s esztétikai értékét is kevésnek ítélnék. Szükségszerű folyamat, hogy egyes szövegek elavulnak, történelmi forrássá válnak, s csak kevés mű marad mindvégig eleven a későbbi olvasók számára. Am az is lehetséges, több esetben a befogadás feltételei nem adóttak, magának az olvasásnak és ezáltal az óhatatlanul szükséges újraértésnek az esélye csekély: minél régebben íródott egy szöveg, annál inkább szükség van a közvetítésre ahhoz, hogy megteremtődjenek a szűk szakmai berkeken túlmutató el- és befogadás kedvező, sőt ösztönző körülményei. Ez az a feladat, amelyet időről időre föl kell vállalnia minden hivatását szerető bölcsésznek, és amely feladatot leginkább a válogatott kiadások és antológiák hivatottak betölteni. Talán nem véletlen, hogy a közelmúltban több is napvilágot látott. A Balassi Kiadónál megjelent régi magyar irodalmi szöveggűjtemények a humanizmus korával, illetve a 16. századi magyar nyelvű világi irodalommal ismertetik meg az érdeklődő olvasót. Az Osiris kiadta éppily vastok könyvek — mintegy folytatásként s tág időbeli merítéssel — a késő reneszánsz, a barokk és a késő barokk rokokó irodalmából közölnek bő válogatást.

A Kovács Sándor Iván szerkesztésében és válogatásában, sokak közreműködésével megjelentetett szöveggűjtemény két kötete mindenképp sikeresen tesz eleget a közvetítés — esetünkben legalább kettős — feladatának. A szövegek régiességükből eredő hatását a lehetőségekhez képest megőrizni törekvő mai átírás és a központozás értelemhez igazítása éppúgy a nyelvi-kulturális távolság áthidalását szolgálja, mint a köteteket berekesztő szöveggyűjtemények. A részint kényszerűen, részint szerencsésen, mert szükségszerűen szigorú, mégis sokszínű válogatás pedig azért öröndetes, mert a barokk kori magyar irodalom valóban élő — avagy hatni képes — műveivel való ismerkedésre, párbeszédre hívja meg az olvasókat. Jelentősen segítik ezt a zömében a szerkesztő által írott bevezetők, az irodalomtudomány történeti kutatásait előítéleteket meghazudtoló élvezetességgel bemutató

„filológiai esszék”, melyek az egyes szerzőkről rajzolnak portrékat, s — a további tájékozódást könnyítendő — rövid, válogatott könyvjegyzékekkel, bibliográfiákkal zárulnak.

Kétségtelen, az ismertetett szöveggűjtemény — amiképp a műfajt megnevező cím is sejteti — leginkább a magyar irodalom egyetemi oktatásának igényeihez igazodik. Mindazonáltal, ha legtöbbször diákok forgatják is majd, meggyőződésem, a két vastok kötet jelentősége — legalábbis a bennük rejlő lehetőség — messze túlível az oktatás körén. S a kiadó hírveve és arculata, valamint a kiváltképp, tankönyvtől szokatlanul igényes kivitel biztosíték arra, az irodalmat elhivatottan olvasók, de nem hivatásként művelők szeme sem fog elsiklani az oly gazdag anyagot bemutató és legnemesebben véve népszerűsítő kötetek fölött. (Osiris, 1998, 2000)

BENGI LÁSZLÓ

MAGYAR VERSTANI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY I. Hagyományörzés és hagyományteremtés a versújítás korában (1760-1840)

A magyar verselés mibenlétét, történetét, nyelvi alapjait és esztétikai vonatkozásait kutató rendszerszerű gondolkodás jó kétszáz éve áll a szakmai viták kereszttüzében. Ezen viták hangneme sokszor volt harsány, elragadtatott vagy éppen kiábrándult — tükrözve az uralkodó közhangulatot —, hiszen nálunk a líra többet jelentett, mint amennyit a klasszikus definíció magában foglalt: állam- és nemzetalkotó erőt generált, politikai üzeneteket továbbított, demonstrált, s számos esetben a közvetlen történelemalakítás igényével lépett fel. „Irodalmunk nekünk nem szórakozásul volt, hanem templomul szolgált, ahol imádkoztunk, összeesküdünk, keseregünk, kétségbeestünk s föl-fölemelkedünk” — írja Alexander Bernát 1890-ben, a korszakhatárt jelentő *A Hét* hasábjain, egy másféle eszmény jegyében, „mely az irodalmi normális helyzetnek felel meg, midőn az irodalom csak irodalom”; ugyanakkor a derék kritikus hangját enyhe nosztalgia színezi, ha visszagondol a harctéri állapotokra és a politikai küzdelmekre, sajnálkozva azon, hogy

„az irodalom fáján a gyümölcsnek még kissé fanyar az íze”. S aztán a következő nemzedékek erős kiábrándulással, vagy praktikusan: némi megkönnyebbüléssel hagyják el az allegorikus értelmezéseket, s veszik tudomásul, hogy a hazájuk mégsem mély álomból ébredő gáncstalan lovag, vagy nagyerejű hős, akit addig gonosz rendszerek kötelékei bénítottak, hanem többnyire kicsinyes, időnként követelődző, majd ennek folyamodványaképpen fragmentálódó birtoktest; érdekérvényesítő terep, éppen olyan, mint a többi ország; bár a táj, a nyelv, s a honpolgárok azon szűk közössége, amellyel az ember közös nevezőre kerülhet, mégis elégséges vigasz jelent.

A magyar verselméleti gondolkodás története természetesen nem azonos a magyar költészet történetével, mindazonáltal a Kecskés András és Vilcsék Béla szöveggyűjteményében feldolgozott, 1760 és 1840 közé eső nyolc évtizedre úgy is tekinthetünk, mint a fentiekben vázolt, a versszerzés primér élményén túlmutató, nagyívű líra-felfogás elméleti alapvetésére. Manipulálatlan hév és elkötelezett lelkesültség inspirálja a korabeli szerzőket, s a kor kulcsszavai: a *pallérozás*, *csinosítás*, *ékesítés*, *gyarapítás*, *serkentetés* — mutatnak rá a szerkesztők — hol általában az anyanyelvre, s még tágabban értelmezve a magyarságra, a nemzeti műveltségre vonatkoznak, hol ezen belül a poézisre: a verselés hagyományos vagy újnak minősülő mozzanataira. Azaz, a *versújítás* folyamatát (Négyesy László szóalkotása) nem csak kronológiai egybeesés köti az ún. irodalmi felvilágosodás és a reformkor termékeny időszakaihoz, de *szemléleti egész* is — a közös felismerés, miszerint a nemzet sorskérdéseinek megválaszolása a *nemzeti műveltség igényszíntjének felemelésével* kezdődik, ez pedig az anyanyelv értékeinek tudatosítását és a művészileg megformált közlés felértékelődését jelenti.

Ebből a nézőpontból érthető meg az a — néhol akribiába fúló — alaposság, amellyel Rájnis József, Baróthi Szabó Dávid, vagy Földi János kísérletet tesznek a magyar költészet prozodiájának és *lehetséges* versformáinak számbavételére; munkáikat olvasva kétszáz év elteltével is elevennek tűnik az élmény, amelyet a nyelvvel való foglalatosság során, a *nyelvi géniusszal* való találkozásban tapasztalnak meg; fogalmazásmódjukból és a létrehozott verstani építményekből szembeötlő az alkotás átértzett erkölcsi felelőssége is, hiszen ők úgy *tudják*, hogy a szemmel nem látható, mögöttes tartományban összegződik mindaz, amit állítanak; a korábbi századokban ez is a

magyar irodalom változhatatlannak hitt színhangulata volt.

A kötet szerkesztői — a számos előzményt is lajstromozva — a versújítás tudatos nyitányának azt a felhívást tekintik, amelyet 1760-ban Molnár János jezsuita szerzetes intéz költőtársaihoz, építészettörténeti albumának „bévezető levelében”, s a szöveggyűjtemény a címben is megmutatkozó kettős hagyomány-értelmezést tükröztetve válogat a már említett nyolcvan év forrásaiból. Az írásokhoz kapcsolódó bibliográfia-értékű *címtár* ennél is bővebb: most azon munkák kerültek előtérbe, amelyek elkészültek vagy első megjelenésük idején némileg szokatlan, friss szempontokat vetettek fel, és ezért számottevő mértékben alakították a magyar verselméletet, hozzájárultak a fogalmak tisztázódásához, az összefüggések felismeréséhez. A szerkesztők négy kötetre tervezett vállalkozásából — amely a magyar verstani gondolkodás napjainkig húzódo, történeti áttekintését ígéri — kitérnek tehát a szándék, hogy a szemelvények e nagyszabású felvonultatása túllépjen az öncélú anyaggyarapításon: az oktatásban újra életre kelthető, egymással felelő, a szálakat visszafejtő vagy éppen elvarró szövegekkel azt a folyamatot kívánják bemutatni, amelynek során — eltérő korok és nyelvek szellemi kincséből eredő eljárásokat is adoptálva — a magyar versrendszerek teljes színkálaja kialakult. (*Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999*)

KOSZTOLÁNCZY TIBOR

SEBŐK ÉVA: FÉLSÖTÉT

Ha képzőművészeti analógiáit keresnénk e verseknek, a finomívű kispasztikákra, érmekre gondolhatnánk mindenekelőtt. Sebők Éva a tovatűnő pillanatok költője. Egy-egy futó kép kelti föl gondolatait, tűnődve figyeli környezetét, eligazító, biztonságot adó jeleket keresve. Ezt a biztonságot a hite adja meg. A kézzel fogható, sokszor ellenséges valóságon túl tekint, a képzelt világ ezüstös intéseire figyelve küzdi ki a reményt. Két lidércfény lohog a háta mögött, de előre figyel, márvány lépcsőkön halad fölfelé, s az önmegvalósítás útján egyre közelebb kerül a vágyott bizonyossághoz. Finom szecessziós folyondárszarakat jelenít meg egyik költeményében, s ez a szecessziós díszítés, a vonalak és árnyalatok finom kimunkáltsága, amely oly érzékletessé tette például az osztrák *Ver Sacrum* vagy a *Nyugat* első évfolyamainak címlapjait, látszólag a századelő életérzését idézi, szépség- és

énközpontúságával. Ez azonban csak a lát-
 szat, hiszen ezek mögött a képek mögött egy
 többé-kevésbé magányos ember képmása se-
 jlik föl, aki számos lesújtó tapasztalata birto-
 kában keresi a szépet és annak alkotóját, s a
 szecesszióból leginkább annak idealizmusát
 örökíti át a századvégi lelkiségbe. Idealizmu-
 sának megnyilvánulása gyermeki hangja is.
 Modern szegény kisgyermek figyel a világra,
 fősóhajtva veszi tudomásul, hogy a hangu-
 latokat nem lehet kimeríteni az időben, tova-
 suhannak a sóhajtásnál is sebesebben, csak
 árnyalatnyi jel marad nyomukban, s a költő
 egyik izgalmas és tanulságos vállalkozása
 épp az lehet, hogy a hangulatfoszlányokat
 próbálja megörökíteni, amint Debussy tette
 prelúdijeiben. A francia zeneszerző fény- és
 árnyjátékának emlékképei is felvillannak ver-
 seiben, de merőben más értelmezési körben:
 „Mivelhogy árnyék nem vetődhet / sem Jé-
 zusra / sem a Szent Szűzre — az isteni fény
 az ikonból / az árnyak szellemét elűzte. / És
 lőn az ikon: két dimenziós. / A bűnök pedig
 / árnyaink / árnyékaink amikről szó van /
 ott rejlenek / kísértenek / a harmadik dimen-
 zióban”. (Ikonszabály)

Visszatérő képeben a papírt a felhőhöz, a
 felhőt papírhoz hasonlítja. Felröppennek a
 papírra rótt versek, és a magasból tekintenek
 alkotójukra, s a suhanó vessorok egyike-má-
 sika tollpiheként visszahull a vállára. Olyan
 finom, megejtő kép ez, hogy az olvasó legszí-
 vesebben visszafojtaná a lélegzetét, nehogy
 fellebbentse a szépségről, békességről üzenet
 hozó tollpíhét. Érezni, hogy a költő szak-
 rális áhítattal közelít a szavakhoz, ebben is a
 szecesszió törekvéseire emlékeztetve. A kü-
 lönség csak abban rejlik, hogy a századelő
 művészei a naturalizmus ellen lázadtak. A
 szavak használatában napjainkban is tetten
 érhetünk valamiféle neonaturalizmust, még
 ha más elnevezések mögé rejtőzik is. Ebben a
 közegben elégedettséggel és a felfedezés örö-
 mével figyelhetjük, amint az író lehántja a
 szavakról a rájuk ragadt szennyet, hogy eredeti
 szépségükben, boldogan, örömmel mutassa fel
 őket. Pedig tudatában van annak, hogy valami
 rossz van a levegőben / A tilalmi / táblák
 mint hamis szempárok: / szabad utat jeleznek.
 (Ha most) Ezzel az érzésével nincs egyedül.
 Am alighanem ismeri a helyes utat, s annak
 irányába mutat tiszta szavaival és szépségre,
 hitre hangolt finom dallamaival és képeivel.

Sebők Évának ez a negyedik verseskötete.
 Nem hiszem, hogy hatalmas visszhangot kel-
 tene, hiszen nincs benne semmi kihívó, bot-

rányt keltő. Csak egy ember szólt, a magas-
 ságok hírhozója. (Kairosz)

RÓNAY LÁSZLÓ

HÁY JÁNOS: KÖZÖTTE APÁNAK ÉS ANYÁNAK, FÖLÖTTE A NAGY MINDENSÉGNEK

Háy János tizedik kötete a szerző prózai élet-
 művét árnyalja tovább, s gazdagítja azt mű-
 faji szempontból: egy elbeszélés terjedelmű
 kisregényt és nyolc, rövidtörténet formájú no-
 vellát foglal magában. Megszokhattuk már,
 hogy könyvei borítóját a szerző maga tervezi
 és festi, s hogy a gyerekrajok sajátos báját
 idéző festmények egyszerűségükben is koz-
 mikussá-mítikussá tágitott világa, valamint
 egyetemessé formált szomorúságtól sem
 mentes humora jól összeillik a prózai szöve-
 gek mesére hajazó jellegével, utalásaival.

A *völgyhíd* című kisregény sok szempont-
 ból folytatni látszik Háy két regényének kom-
 pozíciós és szövegalakítói törekvéseit: a sze-
 rencsésen háttérben tartott, mégis nyomaté-
 kos, mert a világ egyfajta értelmező keretét
 képező mesei hangütés mellett a legkülönfé-
 lébb síkokon kibontakozó történetek egymást
 tükrözik. E meghökkentő és sokszoros tükör-
 játék — legalábbis kezdetben — a(z epikus)
 hasonlatot avatja a legfontosabb szövegszer-
 vező alakzattá. Amint a völgyet átívelő híd
 összeköti a szakadék két szélét, amint az apa
 és az anya karjai ölelésbe fonódnak, amint az
 álom és a látomás egybeforrasztja a valót és
 a képzeletet, úgy köti össze a hasonlat azt,
 ami addig szét volt választva, amiről azt hit-
 tük, két külön világ. Az összefonódó síkok
 tág horizontot villantanak föl az olvasó előtt,
 ám a főt és a lent, a menny és a bűn verti-
 kális távlatát megnyitó viadukt a mélybe zu-
 hanás veszélyét is magában hordozza.

A kisregény története, Háytól megszokhat-
 tuk, önmagában nem lenne túl érdekes: két
 fiatal szerelméről szól, álomba oldva ennek
 tragikumát. Az ezredvég kiüresedő, az élet
 tét nélkülisége folytán semmibe omló min-
 dennapjainak erős vonalakkal rajzolt világa
 alkotja a háttérrel: a trágárságok nyomasztó
 egyhangúsága; az embert gépként, pótolható,
 tehát értéktelen sorozattermékként megjelenítő
 számítógépes játékok sehova se tartó, mo-
 noton bárgyúsága; a mai filmek és mozi sza-
 badságot és korlátatlanságot összetévesztő erő-
 szakkultusza; a világhálóként formálódó, az
 örök(ké) új élet reményével kecsgetető digitá-
 lis-virtuális térbe vetett naiv, már-már vallá-

sos hit. Mindeme síkok együttesének ellentpontját Szent Péter apostol evangéliumi és Sienkiewicz-féle története jelöli ki. Az élet tétjének, egységiségének és ezáltal értelmének reménye mégis elérhetetlennek látszik — mesének, mely szertefoszlásban van a civilizációk formálta és továbbadta fogalmi hálók iránytalanná torzulásával. Az egymáshoz hasonított világok között megőrződő különbözősége így összetettebb, kevésbé könnyed elbeszélői szemlélet forrása, mint a *Xanaduban*, ám ez ahhoz is vezet, hogy a síkváltások, a különböző szintek közötti átvezetések az új kisregényben néhol túl élesek, kicsit erőltetettek. Mindazonáltal a mű eredeti módon formálja kérdéssé azt, mit is mesélhet magáról a jelen, s milyen jövőre számíthatunk akkor, ha már mesélni se nagyon tudunk.

A novellák *A völgyhíddal* ellentétben nem annyira a különféle történeti és világok egymást értelmező metaforikus viszonyával, hanem sajátos balladisztikus sűrítettséggel jellemezhetők, s általában csupán néhány cselekménymozzanatra épülnek. Valószínűleg azok a legsikerültebbek, ahol a fölsejlt világ mégsem olyannyira lecsupaszított, hogy ellentétbe kerülne élet és halál középpontban álló viszonyának, eme rejtélyes határmezsgyének a fölfejthetlenségével. A tragikus-nyomasztó, nemritkán időtlenbe forduló hanghordozás, az ekként átszíneződő álomszerűség már kevésbé fonódik össze mesei motívumokkal, talán Háy prózájának új, igazából még kidolgozatlan tetsző lehetőségét vetítve előre. (*Palatinus–Noran*, 2000)

BENGI LÁSZLÓ

WOLFHART BEINERT: DAS CHRISTENTUM

A szerző, a regensburgi egyetem nyugalmazott dogmatika professzora számos könyvével vált ismertté. A *Katolikus Dogmatika Lexikona* több kiadásban is megjelent, néhány évvel ezelőtt pedig napvilágot látott három kötetes dogmatikája. Írásait a nagy tapasztalattal és jó pedagógiai érzéssel rendelkező professzor egyik legfőbb erénye teszi népszerűvé: a legnehezebb témákat is érthetővé tudja tenni logikus, jól felépített gondolatmeneteivel, világos megfogalmazásaival. Aki úgy véli, hogy a szemléltetés nem vagy csak alig alkalmazható a dogmatikában, az vegye elő Beinert könyveit: összefoglaló táblázatai, ábrái nagyban segítik a megértést, az áttekintést és a tanulást.

A *Kereszténység* című könyvében a szerző nem kis feladatra vállalkozik: alig 300 oldalon foglalja össze mindazt, amit a kereszténységről tudni kell. Könyve tehát nem egyszerűen egyháztörténeti áttekintés, a dogmatika és morális rövid vázlata, nem is katekizmus. Népszerűsítő bemutatása ez a kereszténységnek, ám a szó legmagasabbrendű értelmében. Csak az tudja ilyen áttekinthetően és közérthetően előadni a kereszténység lényegét, aki egészen biztonságosan és otthonosan mozog benne, s nagy tapasztalata van abban is, hogy kalauzolja az odalátogatókat. Érdekesítő olvasmány ez a hívőknek, akik szeretnének jobban eligazodni hitükben, az egyház 2000 éves történetében, de kitűnő és vonzó tájékoztató az érdeklődő, a kereszténységgel ismerkedni vágyó idegeneknek is.

A könyv szerkezete eltér a hasonló terjedelmű teológiai összefoglalásoktól, amilyen például J. Ratzinger: *Bevezetés a kereszténységbe* című könyve vagy az új egyetemes katekizmus. Arra a felismerésre épül, hogy a kereszténység: történeti képződmény. Egy konkrét személyen, a Názáreti Jézuson keresztül jelent meg a történelemben, és egy konkrét közösségben, az egyházban él tovább. Először Jézus élettörténetét írja le a szerző, majd az egyház történetét mutatja be. A könyv második fele (a martíria–diakonia–liturgia klasszikus hármasegységét követve) a hit–cselekvés–ünneplés felosztásban foglalja össze a dogmatika és a morális alapigazságait, a keresztény lelkeség lényegét.

A könyv alcíme: A szabadság lélegzete. Először az egyháztörténeti áttekintést érezzük felszabadítóknak. Részben azért, mert a szerző nem ragad meg valamiféle kronologikus vázlatnál, hanem szuverénül emeli ki azokat a folyamatokat, amelyek az egyház zarándokútját meghatározták a történelemben. Részben viszont azért, mert megragadón nyíltan mutatja be a vándorlás kacskarinói, megtorpanásait, netán úttévesztéseit is. A történelem valóban meglevenedik ezeken a lapokon: ennek az egyháznak vagyunk tagjai, amely szent és bűnös egyszerre, amely úton jár és mindig is úton lesz a beteljesülés felé. A szerző szenvedélyesen szereti egyházát, ez teszi még érzékenyebbé annak problémáira — ezeken a pontokon azonban olykor mintha kiesne a jó pedagógus szerepéből, s elgyöngülne didaktikus mértéktartása.

A katolikus hitrendszer összefoglalásában remekel a szerző: csak az tudja ennyire egyszerűen és közérthetően megfogalmazni a hititkokat és a legösszetettebb igazságokat,

aki évtizedeken át tudatosan törekedett arra, hogy a dogmatika igazságait megértesse tanítványával. A Szentháromságos Isten, aki a szeretet, adta ajándékkul a teremtést, Isten ajándékozta meg az embert szabad szeretetével. Ez a szeretet a normája és végső megalapozása a keresztény erkölcsnek; a rövidre szabott fejezet ennél nem terjed tovább. Hasonlóan rövid a lelkiségi-liturgikus összefoglalás is.

Az utolsó fejezet azt a kérdést veti fel: szükség van-e konkrétan létező kereszténységre? Beinert az egyházban élő Krisztusra mutat rá: az emberré lett Istenfiára, s erre építi meghatározását: a keresztény az az ember, aki hisz Isten radikális szeretetében, s ezért szabadon és felelősen szereti Istent és a többi embert.

Reméljük, hogy hamarosan magyarul is kézbe vehetjük Beinert kitűnő összefoglalóját, a dogmatikai lexikkal együtt. (Herder, 2000)

LUKÁCS LÁSZLÓ

KISZELY GÁBOR: A LELEPLEZETT SZABADKÖMŰVESSÉG

Kiszely Gábor folytatja azt, amit a *A szabadkőművesség — história, titkok, szertartások* című könyvében elkezdett.

Új könyvében igyekszik bemutatni azokat a nagyobb részt okkult társaságokat, tanításokat és személyeket (Szigorú Obszervancia, illuminátusok, Golden Dawn, Thule, Aleister Crowley stb.), amelyeket a legtöbbször azok a szerzők szoktak érinteni, akik valahogyan „összefüggéseket” keresnek szabadkőművesség, okkultizmus, politika és egyéni emberi sorsok között. Összeesküvés-gyártók és más kétes egzisztenciáknak kedvencei ezek a témák.

A szerző módszere kissé szegényes: minden olyan pontnál, amiről úgy gondolja, hogy problémás lehet, megáll — megvizsgálja a történeti tényeket, majd könnyed eleganciával lerántja a leplet a feltehetően ködös kövületekről és igyekszik bemutatni (történeti tényekre hivatkozva), hogy valójában itt nincs is semmi különös. Lényegi képet azonban nem kaphatunk így a kívánt témáról.

A szabadkőművességnek van egy olyan oldala, amely „történelmi” adatokkal, nevekkel, eseményekkel bemutatható. Ez a szervezet valószínűleg a modern kor hajnalán jött létre, viszonylag pontosan megnevezhető kö-

rülmények között. Nyilvánvalóan azonban ugyanez a társaság rendelkezik másfajta gyökerekkel is, hiszen különben nem tenné, hogy bizonyos „rég legendákra” mutogatna a saját történetében. A maszonériában létezik egy belső hierarchiára épülő rend(szer) és létezik egy ezzel szoros összefüggésben álló szimbolikus és rituális hagyomány is, amelyeket azonban történelmi eszközökkel nem tudunk sem megvizsgálni, sem bemutatni, ám ezeknek a tagadása, figyelmen kívül hagyása végzetes hiba volna bárki részéről, hiszen ez adhatja meg a maszonéria esszenciális tartalmát, azt a lényegyet, amellyel foglalkozni egyáltalán érdemes lehet. Ezt a tartalmat azonban azért nem lehet megfogni történetírói módszerekkel, mert lényegük ezoterikus vagy éppen okkult, de döntően metafizikai (s ezen a ponton igenis fontosak az ún. „legendák”; belső résztvevőnek és külső szemlélőnek ugyanúgy) és erősen szinkretista mivoltuk miatt sem, melyek csak egy bizonyos részben mutatnak keresztény vonásokat. (Érdekes, hogy a könyv szerzője sajnálatosnak tartja a katolikus egyház pervertálódását a politika által, míg ugyanezt a lehetőséget a szabadkőművességgel kapcsolatban, szemmel láthatóan, még csak fel sem veti.)

Kiszely nem sok figyelmet fordít könyvének lehetséges ezoterikus aspektusaira; észrevételei a profán oldalon sem mindig egyértelműek. Miért nem fogadhatjuk el például a szabadkőművesség meghatározó jelenlétét 1789 sorsfordító napjaiban, amikor a francia Nemzetgyűlés jelentős részét, s később más szervezeteket is meghatározóan ők alakítottak vagy éppen határoztak meg? Azt sem lehet tudni, hogy a Morgenthau-terv miért került a könyvbe, s az Opus Dei-vel miért foglalkozik oly sokat, több fejezeten keresztül. A témák taglalása az egyes fejezeteken belül nehezen teszi lehetővé, hogy az író elkerülje a fogadatlan prókátor szerepét, s bár a másik oldal álláspontjai közül most megismerkedhetünk néhányval, azok általában a vulgáris antimaszonikus pamfletek szerzői, akiknek lehetséges lelki világról érzékletes, már-már pszichológiai leírást is kapunk, mégis felvetődik a kérdés; vajon csak lelkiileg sérült emberek foglalkozhatnak ezzel a kérdéssel? Létezhet-e ebben a szellemi párviadalban olyan álláspont, amely a maszonériától teljesen mentes, s még véletlenül sem populista vagy éppen vulgáris? (Koronla Kiadó, 2000)

PÁNCZÉL HEGEDŰS JÁNOS

MATÚZ GÁBOR: ÖTÖDIK ÉVSZAK

Matúz Gábor 37 kisprózát tartalmazó kötete izgalmas olvasmánynak bizonyult. A szövegek hossza arra enged következtetni, hogy a szerző nem tárgyalja túl az ötleteket, melyek a novellák építőelemei, s ha azok nem is minden esetben eredetiek, mégis mesterien látja el őket történettel. A szövegekben megjelenő érzelmek a nyersességükkel némileg érzélgősnek tűnhetnek.

Matúz Gábor kötetének szereplői lemeztelenítettek. A szövegben folyamatosan veszítik el azokat a finom rétegeket, melyeket a hagyomány (kultúra), a társadalmi konvenciók, a megtapasztalásuk ruhaként tapasztott rájuk. Ezzel a szerző lassan becsempészi a fikció elemeit a szövegbe, tompítva ezzel a radikális szakítást a valóság és a képzelt elemek között, s ezzel olyan novella teret — a végtelen lehetőségek terét hozza létre, amiben a megdöbbenés már nem hallatszik. Helyét a kíváncsiság veszi át, mely a gyorsan bekövetkező vég (szöveg és néha létezés) felé hajszol.

A szereplők egy ősi (s, amennyiben egy ember fejlődése a civilizációéhoz hasonlítható, akkor gyermekkori) helyzetbe csöppennek. Közel a természethez, az elemekhez, ahol az ösztönök, és az érzékszervekre kifejlesztett hatás (furcsa módon az időjárás nyomtatékosan) a cselekmény meghatározói. Az így létrejött állapot tökéletesen megfelel a hagyományos kérdések: élet, hit, Krisztus feltevésére. Ilyen helyzetben a szereplő rácsodálkozik — így indul a novellák többsége — majd a létrejött helyzethez alkalmazkodva cselekszik. Ami furcsának tűnik, nem ordít, hisztériázik, csak megjijed, s nem ritkán elfogy, a novella végére egyszerűen eltűnik. Az expressz sorssal való sztoikus szembenézés magyarázata lehet, hogy az időközben létrejövő steril körülmények ilyen magatartást engedélyeznek csupán. Egy heves temperamentum megbontaná a szövegek (néha érezhetően) megkomponált rendjét. Másik magyarázata a szereplők nyugalmanak a novellákban jelenlévő mesélő magatartása lehet, aki higgadtan figyel, és egyben elemzi is a környezetét. Ez a környezet kifejezetten prózai; autót, kispolgári lakás, kocsmá; a helyszíneket keményen írja körül a szerző. A szereplők gyakran úton vannak, így az út megtételével párhuzamosan könnyebben bonyolítja a cselekményt a fantasztikum felé, s útközben sikerül ügyesen kikerülnie az erőltetett és kikényszerített csattanók csapdáját.

Erdemes megemlíteni, hogy a könyv na-

gyon igényes kivitelű, mikor az asztalomon hevert, sokak tekintetét vonzotta, a borítóterv és tipográfia kifogástalan, ám a kötetben szereplő képek felejthetők és a szöveg egységét/tömörtségét megbontják. (Ipoly, 2000)

SZÚTS ZOLTÁN

ROLF TOMAN – BIRGIT BEYER – BARBARA BORNGASSER (SZERK.): GÓTIKUS STÍLUS

Nagy szabású vállalkozásba kezdett a honi kiadó, amikor úgy döntött, Könemann Verlag a művészettörténet legjelentősebb stílusait egy-egy gazdagon illusztrált kötetben Magyarországon is megjeleníteni. A sorozatban az eddig megjelent román-, reneszánsz- és barokk stílus után a gótikus stílusra került a sor.

A műhelymunka három európai központban folyt (Espéraza – Köln – Párizs), s a cikkeket ezúttal is neves európai művészettörténészek, orientalisták írták, akik amellet, hogy bemutatnak egy nagyobb fejezetet a gótika történetéből, sort kerítenek arra is, hogy összegezzék több évtized (vagy éppen évszázad) tudósainak álláspontjait is.

A tizennégy szerző egyfajta kronologikuságot követ, így az első fejezetek a francia gótikáról szólnak, majd elemzik az angliai, a német és az itáliai, illetve a spanyol, portugál gótika alkotásait is. Külön tárgyalják az építészet, a szobrászat és a festészet műalkotásait, de szólnak a gótikus ötvösségről, a katedrálisok üvegablakairól is. Sőt, kis fejezetek írdtak a középkori városi életről, a középkori építkezési szokásokról, technikákról és a művészetekre gyakorolt középkori tudományos élet hatásáról.

A könyv példaértékű az illusztráció terén; egy-egy katedrális több perspektívából is bemutató fotói elsőrendűek. Rolf Toman jogosan írja bevezetőjében, hogy „A középkor művészetének és életének megértését nagy mértékben akadályozza, hogy nehezen tudunk behelyezkedni a kor emberének szellemi és érzelmi világába”. Ennek az egyik leghatásosabb ellenszere a legprecízebb tanulmány mellett is a műalkotásnak, mint egyfajta „meditációs objektumnak” a felfogása. A kötet fotói sokszor elérhetik ezt a hatást.

A vaskos kötet teret hagy a témában való mélyebb elmélyedésre is tíz oldalas bibliográfiájával, kislexikonjával is. (Vince Kiadó, 2000)

PÁNCZÉL HEGEDŰS JÁNOS

SOMMAIRE

- ERHARD BUSEK: Perspectives européennes
Siècles chrétiens — le 11e siècle
- ZOLTÁN FARKAS: L'arrière-plan byzantin du schisme de 1054
PÉTER KÓTA: Les compromis de principe d'Ivo de Chartres
LÁSZLÓ VESZPRÉMY: La naissance de l'idée des croisades
IMRE TAKÁCS: La première église de l'abbaye de Pannonhalma
JÁNOS BOLLÓK: Les érudits hongrois du temps du roi saint Ladislas
■ Poèmes János Lackfi, Éva Petróczi et Roman Czjzek
■ Entretien avec Éva Czjzek

INHALT

- ERHARD BUSEK: Europäische Perspektiven
Christliche Jahrhunderte — das 11. Jahrhundert
- ZOLTÁN FARKAS: Der Byzantinischer Hintergrund der Kirchenspaltung von 1054
PÉTER KÓTA: Prinzipielle Kompromisse des Ivo von Chartres
LÁSZLÓ VESZPRÉMY: Die Geburt der Kreuzfahreridee
IMRE TAKÁCS: Die erste Kirche der Abtei von Pannonhalma
JÁNOS BOLLÓK: Ungarische Intelligenz in der Zeit des heiligen Ladislaus
■ Gedichte von János Lackfi, Éva Petróczi und Roman Czjzek
■ Gespräch mit Éva Czjzek

CONTENTS

- ERHARD BUSEK: European perspectives
Christian centuries — 11th century
- ZOLTÁN FARKAS: The bizantyne backround of the great schism
PÉTER KÓTA: The consequent compromises of Charles de Ivo
LÁSZLÓ VESZPRÉMY: The birth of the idea of the crusades
IMRE TAKÁCS: The first church of the abbey of Pannonhalma
JÁNOS BOLLÓK: The Hungarian intellectuals in the age of St. László
■ Poems by János Lackfi, Éva Petróczi and Roman Czjzek
■ Interview with Éva Czjzek

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: KÁLMÁN ZOLTÁNNÉ, KISS SZEMÁN RÓBERT, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, SZÜTS ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság: KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, NAGY ENDRE, POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, VÁRNAI JAKAB

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: Veszprémi Nyomda Rt.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését

a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alapprogramja

és a Soros Alapítvány támogatja

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 317-7246; telefax: 317-7682. Postacím: 1364

Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://communio.hcbc.hu/vigilia> /E-mail cím: vigilia@hcbc.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás:

Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Rt., a HÍRKER Rt., a Magyar Lapterjesztő Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekkszámja

száma: OTP. VII. ker. 11707024—20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1500, — Ft, fél évre 750, — Ft, negyed évre 375, — Ft egy szám

ára 136, — Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy az Inter-Europa Bank Rt-nél (1053 Budapest, Szabadság

tér 15.) vezetett 1971941404 sz. számláján. Ára: 45, — USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 136 Ft

VIGILIA

SZEMLE

- Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból I–II.
- Magyar verstani szöveggyűjtemény I.
SEBŐK ÉVA Félsötét
HÁY JÁNOS Közötte apának és anyának,
fölsötte a nagy mindenségnek
- WOLFHART BEINERT Das Christentum
- KISZELY GÁBOR A leleplezett szabadkőművesség
- MATÚZ GÁBOR Ötödik évszázak
- Gótikus stílus

A SZEMLÉKET ÍRTÁK Bengi László, Kosztolányi Tibor,
Lukács László, Pánczél Hegedűs János,
Rónay László és Szűts Zoltán

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Keresztény századok – a 15. század
JEAN-MARIE LUSTIGER A papképzés párizsi modellje
PAUL VALADIER A katolikus újságíró felelőssége

ISSN 004260242-4

9 770042 602425